

A NEMZETKÖZI VISZONYLATOK

ÍRTÁK:

FREY ANDRÁS ÉS GRATZ GUSZTÁV

BEVEZETÉS.

AZ ITT KÖVETKEZŐ fejezetek áttekintést adnak azokról a bizonyos mértékben állandó jellegű tényezőkről, amelyek az egyes államok egymáshoz való viszonyának kialakulására több-kevesebb befolyást gyakorolnak. Ezeknek ismerete szükséges a külpolitikai események rügóinak és mélyebben fekvő okainak megértésére. Nem szabad azonban sohasem elfelejtenünk, hogy a világpolitikában egyáltalában nincsenek olyan tényezők, amelyek teljesen állandóknak volnának tekinthetők és semmi változásnak nem volnának alávetve. Akik tegnap barátok voltak, lehetnek ma ellenségek és holnap ismét barátok. Ezért lehetetlen a nemzetközi viszonylatokat olyan állandó rendszerbe foglalni, amely éveken keresztül nem szenved változást.

Ha azonban a politikai fejlődés mélyére igyekszünk hatolni, azt fogjuk találni, hogy gyakran valamely nemzet legellentétésebbnek látszó politikai állásfoglalásai is azonos rügókból keletkeztek. Minden állam külpolitikájában vannak olyan elemek, amelyek sokszor évtizedeken, sőt évszázadokon keresztül lényegükben változatlanul maradnak fenn és uralják az illető nemzetnek politikai cselekedeteit és gondolkodását. Ezeknek az állandó rügóknak az ismertetése, amelyet a következő fejezetekben kísérelünk meg, bizonyos állandó útmutatást ad, szemben az utolsó két évtized diplomáciai történetét tárgyaló eddigi fejtegetésekkel, amelyek egyes nemzetek külpolitikája ez állandó elemeinek a világháború óta bekövetkezett alakulását ismertetik, habár ez egyik-másik vonatkozásban esetleg csak átmeneti jelentőségű lehet.

I. AZ EURÓPAI KONTINENS PROBLÉMÁJA.

1. A FRANCIA-NÉMET ELLENTÉT.

Az európai államok között fennálló ellentétek sorában egyik sem játszik a világpolitikának változó alakulásaiban állandóan olyan nagy szerepet, mint az, amely a francia és a német nemzetet egymástól elválasztja. Európa politikai képe egy csapásra megváltoznék, ha valamikor sikerülne e két nép között maradandó barátságot teremteni. Ez az ellentét volt a világháború kitörésének egyik legfőbb oka, végleges elintézését azonban a világháborúban sem nyert, sőt a belőle fakadó bizalmatlanság és gyűlölködés behatolt a békeszerződésbe és azon keresztül újból megfertőzte a háború utáni nemzedéket is, talán erősebben, mint valaha. A világ most sem tud miatta megnyugodni. Keletkezése a történelőtti időkbe nyúlik vissza. Már Tacitus említi, hogy a Rajnától nyugatra élő gallok és a Rajnától keletre lakó germánok között állandóak voltak az összeütközések, és hogy a gallok nem egyszer a rómaiaktól kértek védelmet szomszédaik ellen. Később egy német néptörzs, a frankok, valóban hatalmukba kerítették a mai Franciaország területét, de ők is csakhamar összeütközésbe kerülnek a Rajnától keletre élő fajrokonáikkal, a szászokkal, akikkel Nagy Károly csak úgy tud békét teremteni, hogy ezerszám leöletti őket. XIV. Lajos korában, amikor a francia hadsereg Turenne vezetése alatt virágzó német vidékeket pusztított el, és I. Napóleon alatt, aki német földön és a németység ellen vívta meg legfontosabb és legvéresebb ütközeteit, a franciák bőven adtak a németeknek okot arra, hogy szomszédságukat átoknak érezzék. Másfelől Napóleon bukása óta a német hadsereg nem kevesebbszer, mint négyszer árasztotta és pusztította el Franciaországot és megszállta vagy legalább is fenyegette a franciák fővárosát és féltett büszkeségét, Párizst is. Az ellenséges érzületnek ez az elpusztíthatatlansága két nép egymáshoz való viszonyában nem ismeretlen jelenség a történelemben és különösen a franciák jól és kitartóan tudnak gyűlölni. Emlékezhetünk rá, hogy a középkor óta egészen a legújabb időkig évszázadokon át a velük jelenleg oly szoros viszonyban álló angol nemzettel, a „perfide Albion“-nal szemben hasonló gyűlölettel voltak eltelve, mint amilyen őket történetük folyamán ismételtén és a közelmúltban is a németek ellen hevítette. A népek között vívott háborúk ritkán érnek véget a békekötéssel. Talán azt is mondhatnók, hogy ritkák az olyan békekötések, amelyek alkalmasak arra, hogy a két nép

között fennálló ellenséges érületnek véget vessenek, A francia-német viszonyban sem a németek, sem a franciák nem mutattak képességet ilyen béke megkötésére.

A franciák és németek között lezajlott háborúk említett példái arra mutatnak, hogy az idők folyamán a két nemzet közötti erőviszony megváltozott. A XIX. század elejéig rendszerint a franciák voltak a támadók és elég erősek voltak annak megakadályozására, hogy csatáikat saját területükön kelljen megvívniuk, azóta azonban a németek mindannyiszor francia területre voltak képesek átvinni ezeknek a háborúknak színterét. Ezt a változást két körülmény idézte elő. Az egyik az, hogy a német nép, amely eredetileg számtalan apró kis államra szakadt, a XIX. század elején — éppen Napóleon támadásának hatása alatt — tudatára jött saját egységének és ez egységben rejlő erejének, és először volt képes ezt az erejét egységesen latba vetni függetlenségének visszaszerzésére, illetve megóvására. Azóta minden újabb francia-német összetűzés jobban és jobban hozta a német népek tudatára, milyen fontos részére, — éppen a francia szomszédság miatt, — hogy szorosan összetartson. Az 1870—71. évi német-francia háború nemzeti lendülete teremtette meg az egységes Németbirodalmat, a világháború után lassanként újra feltámadt német nemzeti önérzet pedig megszüntette a régen oly mélyen gyökerezett német partikularizmusnak utolsó maradványait is. A másik ok, amely a XIX. század eleje óta a németek és a franciák között addig fennállt erőviszonyt megfordította, a két ország népszaporodásában jelentkező nagy különbségekkel áll kapcsolatban. 1820 körül Németországnak 25 millió, Franciaországnak 30 millió lakosa volt, ezidőszerint 40 millió ember él Franciaországban, Cseh-szlovákia elfoglalása óta 86 millió Németországban. Az a csekély fölény, amellyel a franciák még 120 évvel ezelőtt is a németek felett bírtak, átváltozott jelentékeny német fölényé.

A népesség szaporodásában mutatkozó ez a különbség talán egyik jele annak, hogy a francia és a német nemzet fejlődésük más-más időszakát élik. A német nép egész gondolkozása és fellépése fiatalosabban hat, mint a franciáké, ami bizonyos vonatkozásokban rokonszenves, más vonatkozásokban azonban a fiatalságot mindig jellemző nagyobb nyersségben nyilvánul meg. Ma — hogy egy mostanában népszerű kifejezéssel éljünk — a németiség alaptermészete inkább dinamikus, a franciáké statikus. De a franciák és a németek társadalmi, szellemi és erkölcsi felfogásai terén egyébként is olyan mélyrehatóak a különbségek, hogy a két nemzet

inkább taszítólag, mint vonzólag hat egymásra. Csak kivételesen találkozik az ember olyan németekkel, akik a francia szellemet értékelni képesek és olyan franciákkal, akik a német kultúrát megérteni és megbecsülni tudják. A francia szellemben több a finomultság, a németben több az erő, hibás megjelenési alakjában a francia szellemet valami elfásult dekadencia, szkepticizmus, erőtelenség, a németet viszont a külső formák megvetése és bizonyos nyerscssség, elbizakodottság és türelmetlenség jellemzi. Mindkét nemzet a világot sok eredeti gondolkozású fővel gazdagította és mindkettő a műveltség magas fokán áll. A francia műveltséget nagyobb formaérzék, a németet nagyobb mélység jellemzi, de a műveltség mindennapi megjelenésében a franciáknál a formaérzék még mindig megmarad, míg a németeknél ott, ahol a mélység hiányzik, minden érték elvész. A francia nép szeretetreméltó, fogékony általános szép eszmék iránt és könnyen lelkesedő, gondolkodásában termékeny, eredeti és logikus, emellett pedig igénytelen és takarékos, míg a német nehezkesebb, egységes nemzetté való válása óta, kivált politikai téren, inkább saját nemzeti céljaiért lelkesedik, mint általános eszmékért, kivált a technika terén kiváló és legalább is közberendezéseiben egyáltalában nem igénytelen nép. A francia forradalmak eszmékért, a németek teóriáikért folytak. Viszont a német nép alapos, rendszerető, szorgalmas, erélyes és különösen alkalmas módszeres és kitartó munkára, míg a francia könnyedebb, felületesebb, lágyabb és állhatatlanabb. Hiányzik a francia népből a német fajnak egyik főtulajdonsága: a fegyelemtartásra való hajlam. A német szívesen engedelmeskedik akár a törvényeknek és előírásoknak, akár a hatóságoknak és feljebbvalóinak, akár azoknak, akiket politikai vezérekül elfogad, abban a tudatban vagy legalább is abban a reményben, hogy vannak vagy lesznek olyanok is, akik neki fognak engedelmességgel tartozni. Viszont a francia önállóbb gondolkodású, individualista és ezért hajlamos forradalmi fellobbanásokra. Igazságtalanság volna, akár a francia, akár a német nép békeszeretétét kétségbevonni. Nincsen nép, amely — ha megkérdezik egyes tagjait — szívesen menne háborúba. Végeredményben mindegyik ezt csak akkor teszi, ha sikerül bennük azt a bizonyos tömegpszichózist előidézni, amely a háborúval mindig együtt jár. De a németet éppen fegyelmezettsége miatt könnyebb, a franciát individualisztikus természete miatt nehezebb a háborúba belevinni. A harci tulajdonságok fejlesztésére a német több gondot fordít, mint a francia. A francia ebben a militarista szellem megnyilvánulását látja, míg a német azt mondja, hogy mindannak, ami ebben a színben

tűnik fel, tulajdonképpen csak pedagógiai értéke van és hogy alapján véve csakis arról van szó, hogy a nép saját szellemének megfelelően él. De hogy az a szellem, amelyben a német nép élni szeret, a katonai szellem, hogy azok a pedagógiai törekvések, amelyeket a németiség helyesnek fogad el, a nép fegyelmeztségének és harci szellemének fejlesztésére irányulnak, az mégis inkább megerősítése, mint cáfolata annak az állításnak, hogy a németiséget alapján véve militarista szellem hatja át. Ne feledjük el, hogy az általános védkötelezettség és a „néphadsereg“ eszméje a német gondolkozásból sarjadt ki — igaz, hogy francia támadás nyomása alatt —, míg a francia nép e téren csak 57 évvel később követte a német példát.

Ezek a két nemzet között fennálló különbségek megnyilvánulnak külpolitikájukban is, ami szintén nem éppen alkalmas arra, hogy kölcsönös megértésüket politikai téren előmozdítsa. A külpolitikát sohasem egyes emberek csinálják. Annak útjait előírja az illető nép jelleme és hagyományai, amelyek történeti emlékekből és legendákból, gyökeret vert, bár talán teljesen elavult és más viszonyok között hirdett tanításoknak késői hatásából, azután néha reális, néha csak illúziókon alapuló reményekből, helyes vagy hamis számításokból, jogos vagy jogosulatlan előítéletekből erednek és azokból táplálkoznak. A legerősebb egyéniség sem volna képes a külpolitikát e hagyományokkal ellentétben vezetni és ezért a külpolitika még ott is, ahol sűrűn változnak a kormányok és minduntalan más-más pártok alkotják a többséget, mint például Franciaországban, meglehetősen állandóságot mutat. Briand látszólag teljesen szakított elődjének, Poincaré-nak külpolitikájával és mégis mindkettőnek egyik legszűkebb munkatársa úgy jellemezte őket, hogy alapján véve nem volt más eltérés közöttük, mint hogy Poincaré állásfoglalását azzal kezdte, hogy: „Nem, mert...“, Briand pedig azzal vezette be azokat, hogy: „Igen, de...“. Végeredményben azonban mindkettő a hagyományos francia külpolitikát folytatta és attól nem tért, mert nem is térhetett el. Hasonlóan a német külpolitika is alapján véve ugyanaz volt II. Vilmos, vagy a weimari alkotmány, vagy a Hitler-rezsim idejében, legfeljebb a gesztusok változtak, amelyek azt kísérik és azok sem lényegesek. A francia külpolitika és a német külpolitika között azonban hangban, modorban, módszerben nagy és lényeges különbségek vannak. A francia külpolitika nagymestere a végtelen hosszan elnyúló, de észrevehetetlen lépésekkel mégis mindig a cél felé vezető politikai akcióknak. Mintaszerű volt e tekintetben Franciaországnak Marokkóban követett

politikája, amely végtelen türelemmel mindig csak fellépésekkel ment előre, hogy azok, akiknek érdekeibe céljai beleütköztek, vagy akiknek féltékenységet azok kiváltották, sohase tartásák érdemesnek nagy erőket mozgósítani az illető lépés megakadályozására. Ezzel szemben a német politika minduntalan türelmetlenséget mutatott és szeretett drámai fordulatokkal és „jól előkészített meglepetésekkel“ dolgozni. Ezt vetették szemére Vilmos császárnak — gondoljunk csak a Krüger-táviraatra, Agadir-re stb. — és ezt lehetne szemére vetni a mai kormánynak is, hiszen Hitlernek az a kijelentése, hogy „ezentúl meglepetések nem fognak már előfordulni“, nem olyan régi keletű és az események azt nem is igazolták. A hirtelen elhatározásoktól való folytonos félelem idegessé teszi a franciákat, egy és ugyanannak az álláspontnak unos-untalan való megismétlése pedig a németeket. Valaki azt mondta, hogy Németország Bismarck óta nem tudott magának a külföldi államok sorában barátokat szerezni, mert ahányszor valakit meg akart nyerni, mindig olyan fenyegetés kíséretében tette, hogy ha az illető állam a feléje nyújtott kezét nem ragadná meg, ez és az a veszedelem fogja érni... De az utolsó évek története azt mutatja, hogy az a nagy önbizalom, amely a német diplomácia egyes megnyilatkozásait jellemzi, céltudatos vezetés mellett rendkívüli erőt ad és olyan célok megoldására képes, amelyeket kevesebb önbizalommal rendelkező népek ki sem mernének maguknak tűzni.

Éppen arra az önértékre való tekintettel, amelyet Németország mindig mutat, különösen hibázott volt az a politika, amelyet Franciaország a békekötésben és azóta a német néppel szemben követett. A békeszerződésnek raffináltan kegyetlen intézkedései magukban is megakadályozták volna, hogy a németeknél megnyugvás keletkezzék, ami pedig francia érdek is volt. Ezenkívül azonban Németországot még a szükségtelen megaláztatások olyan sorozatával sújtották, amely kevésbé önértetes nemzetben is a nemzeti büszkeség fellázadására vezetett volna. Még nem fordult elő, hogy a békeszerződés megszüvegezésénél az egyik fél ne is akart volna alkalmat adni a másiknak az egyes feltételek szóbeli megvitatására, és hogy a szerződés aláírásánál még csak ahhoz az asztalhoz sem engedje, amelyen a győztes államok képviselői ülnek. Nem fordult még elő, hogy arra kötelezték volna valamelyik nemzetet, hogy önmaga ismerje el a maga aláírásával a háború felidőzésében való egyedüli bűnösségét. Nem fordult elő, hogy egy legyőzött nemzetet császárijának és legünnepeltebb hadvezéreinek kiszolgáltatására köteleztek volna, hogy ezek mint

háborús bűnösök, bíróság elé állíthatók legyenek, amit később maguk a szerződés szerkesztői annyira lehetetlennek éreztek, hogy nem is ragaszkodtak ennek az intézkedésnek végrehajtásához. Egyes német területek megszállása és a megszálló — részben színes — csapatok ottani viselkedése, valamint Németország katonai lefegyverzésére vonatkozó intézkedések végrehajtása a németekre nézve a nagy és kis megaláztatásoknak végtelen sora volt. A francia jegyzékek hangja Poincaré idejében szándékosan olyan volt, amely Németországban a legnyugodtabb polgároknak is arcukba kergette a vért. A békekötés után lefolyt évek története tehát eléggé megmagyarázza, hogy a németeknél miként támadt a mai gyűlölet a franciák ellen, és hogy miként vezettek ezek az események olyan rendszer feltámadására, amely a német nemzetnek nemcsak visszaadta önbizalmát és nemzeti büszkeségét, hanem egyszerűen az extázis állapotába juttatta azt, olyan állapotba, amelyben a német nép magát az egyetlen tiszta és értékes fajnak, Isten kiválasztott népének tartja és amelyben a nép állandó lázban és harci hangulatban él. Egy nagy nemzetet a kirobbanások veszélye nélkül ebben a lelkiállapotban maradandóan megtartani nem lehet. Ha azután éppen a német nép e lázállapota és állandó harcos hangulata folytán azt látjuk, hogy Anglia és Franciaország, Franciaország és Oroszország is összefognak egymással, mert német támadástól félnek, ez csak egy további fordulat abban a végtelen csavarban, amelyben a dolgok ma haladnak és amelynek az eddigi tapasztalatok szerint, ha csak valami csoda nem történik, háborúval kell végződnie.

A Franciaország és Németország között felmerült probléma magva a háborút követő másfél évtizedben az volt, hogy Németország jogegyenlőségre, Franciaország viszont biztonságra törekedett. A jogegyenlőség azt jelenti, hogy Németország a maga határain belül éppen olyan független legyen és éppen úgy ne legyen rákényszerített rendszabályokkal megkötve, mint Franciaország. Ha tehát például Franciaország minden száz emberből egyet katonának állít be, Németországnak is joga kell hogy legyen arra, hogy száz polgára közül egyet katonai szolgálatra hívjon be. Ebben az esetben azonban Franciaországnak 400.000 és Németországnak 680.000 katonája lett volna, ami ismét a francia biztonságot veszélyeztetné. Itt rejlett az a felette nehéz probléma, amely a békekötés óta az összes európai kormányokat oly erősen foglalkoztatta és amely végül is pusztán tárgyalások útján megoldhatatlannak bizonyult. Adjatok jogegyenlőséget, — mondotta a német nép. Adj előbb biztosítékot arra, hogy nem fogsz vissza-

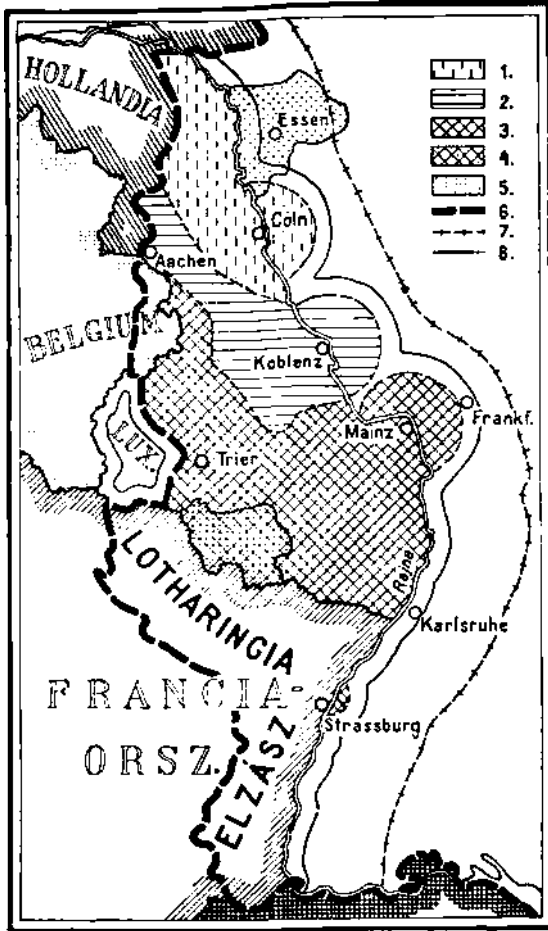
élni azzal a túlsúllyal, amelyet a jogegyenlőséggel nyersz, — mondta a francia. Véglegesenek fogadom el mai nyugati határainkat, nincsen tehát mitől tartanod, — mondta a német. Nem bízom benne, mert hiszen a Locarnóban vállalt kötelezettségeket is egyoldalúan megtagadtad, — mondta a francia. A végtelen viták állandóan ebben a körben mozogtak és nem jutottak előbbre, míg végül Németország kardjának kiélesítésével kettévágta a gordiusi csomót.

2. A FRANCIA ÁLLÁSPONT.

A francia nemzet azt az erőbeli különbséget, amely közötté és a német nép között az utóbbi számszerű túlsúlya folytán előállt, különböző utakon igyekezett pótolni. Ilyenek voltak a különböző nemzetközi garanciák, amelyekre állandóan törekedett, ilyenek a szövetségek, amelyeket kötött és ilyenek végül a francia gyarmatok emberanyagának az európai hadszínterek részére való biztosítása.

A leghatékonyabb biztosítékot Németország esetleges támadása ellen a francia politika abban látta volna, ha a francia terület egészen a Rajnáig ki tudta volna terjeszteni, vagy legalább is el tudta volna szakítani a Rajna balpartját Németország többi részétől. A franciák XIV. Lajos korában, majd később a napóleoni háborúk idejében ismételten törekedtek e célra. Amikor a világháború olyan fordulatot kezdett venni, amelyben Franciaország már számolt a győzelem lehetőségével, ez a régi törekvés ismét feléledt. Briand külügyminiszter 1917. január 12-én egy Cambon londoni nagykövethez intézett bizalmas utasításban figyelmeztet először arra, hogy a háború végén, a békefeltételek megállapításánál, feltétlenül fel fog merülni a Rajna balpartján fekvő terület sorsának kérdése is. „Tekintélyes egyéniségek — mondja ebben az utasításban —, akik nemzeti politikánk legrégibb hagyományaira hivatkoznak, ezt a területet, mint a francia forradalom elveszett örökségét, visszakövetelendőnek tartják“. Tartani kell azonban attól — így mondja tovább az utasítás —, hogy a rajnai tartományoknak visszavétele hódításnak fog tekintetni és nehézségekre fog vezetni. Ezért Franciaországnak olyan állapotra kell törekednie, amely részére e területnek meghódítása nélkül is biztonságot teremthet. „Németországnak — mondja Briand — nem szabad többé a Rajnán innen állania. E terület megszervezését, semlegességét, egyelőre való megszállását a békétárgyalásokon meg kell vitatni és Franciaország, amely ebben a tekintetben elsősorban van

érdekelve, előjogot kér a maga részére a kérdés megoldásánál.“ Az akkori angol miniszterelnök, Lloyd George, nem volt Briand gondolatainak megnyerhető. Oroszország viszont tudomásul vette a tervet és írásban is kifejezte hozzájárulását ahhoz, hogy Lotaringiát és a Saar-vidéket végleg Franciaországhoz csatolják, hogy a Rajna balpartján lévő egyéb területeket teljesen elválasszák Németországtól és hogy belőlük autonóm és semleges állam fog alakulni. Ennek a programnak megfelelően a háború befejezésekor Foch marsall 1918. november 27-én azzal a kívánsággal fordult Clémenceau miniszterelnökhöz, hogy a Rajna balpartján lévő területet legalább is katonailag Franciaországhoz csatolják. „A Rajna balpartján — mondja Foch — nem létezhetnek semleges államok. E terület összes népességét képpé kell tenni arra, hogy a német veszedelemmel szemben fegyvert foghasson. A békekötés dolga lesz, hogy ezt a népességet, amelyet sorsa a kontinentális nyugathoz köt, politikailag megszervezze és hogy viszonylag független államokat szervezzen belőle. E szervezésnek azonban oda kell irányulnia, hogy ez a népesség egy adott pillanatban németellenes álláspontot foglaljon el és részt vegyen Németország ellen irányuló katonai vállalkozásokban.“ Mivel Franciaország ezeket a messzemenő követeléseket szomszédainál nyilván nem tudta keresztülvinni, Foch marsall 1919. január 10-én valamivel mérsékli azokat. Továbbra is ragaszkodik azonban ahhoz, hogy „ezenkívül a Rajna legyen a német népnek katonai határa a nyugaton“, hogy tehát Németország a Rajnától nyugatra semmiféle katonai fennhatóságot ne gyakorolhasson, semmiféle politikai propagandát ne folytathasson stb. Ennek a célnak elérésére Foch marsall szükségesnek tartja, hogy ezt a területet szövetséges csapatok tartsák megszállva és hogy azt Franciaországgal közös vámterületté olvasszák össze. Ilyen feltételek mellett Foch marsall lehetségesnek tartja, hogy a Rajna balpartján egy, vagy több önálló állam képződjék. Clémenceau ezeket a követeléseket a béketárgyalásokat előkészítő megbeszéléseken erélyesen felkarolta, de a szövetségeseknél, kivált az angoloknál, erős ellenkezéssel találkozott. Lloyd George-nak az volt a — kétségtelenül helyes — véleménye, hogy a Rajna-területből, ha az Németországtól elválaszthatnák, egy „megfordított Elzász-Lotaringia“ válnék, ami az európai béke fenntartását lehetetlenné tenné. A francia álláspont leküzdése érdekében az Egyesült Államok, amelyekhez Anglia is csatlakozott, azt az ajánlatot tették Clémenceau-nak, hogy garanciális és szövetségi szerződést kötnek Franciaországgal, amelyben arra köteleznék magukat, hogy a francia határokat minden német táma-

NÉMETORSZÁG NYUGATI HATÁRAI.

1. I. zóna.
2. II. zóna
3. III. zóna.
4. Saarvidék.
5. Ruhrvidék.
6. A régi német határ.
7. A semleges zóna határa.
8. A demilitarizált zóna határa.

dással szemben meg fogják védeni. Clémenceau ezt eleinte nem tartotta elegendőnek, de mégis mérsékelt követeléseit. Nem kívánta többé a Rajna balpartjának Németországtól való elszakítását, hanem csak ennek a területnek lefegyverzését, demilitarizálását és antantcsapatok által való megszállását. Ez utóbbit Wilson és Lloyd George tovább is elleneztek. Végül április 20-án Wilson és Lloyd George hozzájárultak ahhoz, hogy egy időbelileg korlátolt, 15 évre szóló katonai megszállást a békeszerződésben kimondjanak, és Franciaország ez ígéret fejében lemondott a Rajna balpartjára vonatkozó terveiről.

A német határoknak a Rajna folyásáig való visszaszorítása olyan követelmény, amely adott alkalommal — de kétségtelenül csak valamilyen, a franciákra nézve kedvezően végződő újabb háború után — újból felmerülhet. Ez a követelés azonban jóformán keresztülvihetetlen. Az a 65 millió nagyműveltségű német, aki a Rajna-vidéken lakik, a leghevesebb ellenállást fejtené ki, ha Németországtól el akarnák szakítani. A franciák erről

meg is győződhetek, mert tettek ugyan kísérletet a saját katonáik által megszállt vidéken egy olyan mozgalom megindítására, amely egy független Rajnai Köztársaság létesítésére irányult, de ez a kísérlet minden nagy erőfeszítésük mellett is szánalmas eredménytelenséggel ért véget. Ehhez járulnak egyes gazdasági okok is, amelyek a Rajna-vidéknek Németországtól való elszakítását lehetetlenné teszik. A Rajna-vidéknek igen fejlett ipara van, ez azonban szén és egyéb nyersanyagok dolgában teljesen a Ruhr-vidék bányáira van utalva, úgyhogy Németországtól való elválasztása esetén pusztulásra volna ítélve. De nem valószínű az sem, hogy a hatalmak valaha beleegyeznének a Rajnára vonatkozó francia álmok megvalósításába. Álcázott annexiót és Franciaország túlságos megerősödését látnák benne. Az angolok az ilyen megoldásba annál kevésbé fognak beleegyezni, mert ezzel Franciaország az összes Kelet felé irányuló utak urává válik. Két ilyen út, az, amely Calais—Brindisin és az, amely Calais—Marseille-en át vezet, máris Franciaországon megy keresztül, és ha a Rajna balpartjának Németországtól való elválasztásával a Köln—Bécs—Budapesti út is francia befolyás alá kerülne, ez abban az esetben, ha az angolok és franciák között ellentétek támadnának, az angolokra nézve kellemetlen következményekkel járhatna. Nekik erre az esetre célszerű a Kölnön keresztül vezető utat is nyitva tartani a maguk részére.

Franciaország különben rosszul járt azzal a garanciális szerződéssel, amelyet 1919. június 28-án Angliától és Amerikától kapott a Rajna-határra vonatkozó terveiről való lemondás fejében. A két szerződésnek egyidejűleg kellett volna életbelépnie Amerikában és Angliában. Mivel azonban az Egyesült Államok szenátusa az összes párizsi békeszerződésekkel együtt ezt a garanciális szerződést is elvetette, mindkét szerződés csak tervezet maradt. Sohasem léptek életbe. Franciaország tehát ingyen mondott le azokról a tervekről, amelyekkel biztonságáról a maga keleti határainak megváltoztatása útján gondoskodni kívánt. Az európai béke szempontjából azonban mindenesetre hasznos volt, hogy ezek a tervek nem valósultak meg.

Mint egyetlen garancia Franciaország részére fennmaradt a Népszövetség alapokmánya. Ennek 10. és 16. cikkében vannak olyan intézkedések, amelyek értelmében valamely ország megtámadása esetében az összes többi országoknak a megtámadott segítségére kell sietnie, elsősorban gazdasági és pénzügyi bojkottal, esetleg, ha ez nem vezetne célhoz, katonai intézkedésekkel is. De Franciaország elejétől kezdve nem bízott abban, hogy adandó alkalommal ezek az intézkedések hatékonyakká fognak válni,

és ha igen, ez elég gyorsan fog-e megtörténni. Különböző, ezeknek a cikkeknek értelmezése tárgyában a Népszövetségben hozott határozatok alkalmasak voltak ezeknek a kételyeknek megerősítésére. Hogy a szóbanforgó intézkedések hatékonyak legyenek, az lett volna szükséges, hogy azok valamely állam megtámadása esetében automatikusan lépjenek életbe. A Népszövetség alapokmánya szerint azonban ily esetekben előbb a Népszövetségnek kellett határoznia — mégpedig egyhangúlag —, azután pedig minden nemzet külön-külön ítéltette meg, hogy a katonai vagy a gazdasági szankciókban hajlandó-e résztvenni. A genfi protokollum lett volna hivatva ezeket az intézkedéseket hatályosabbá tenni. Ez, eltérőleg a Népszövetség alapokmányától, a szövetség tagjainak olyankor, amikor nem jönne létre egyhangú határozat abban a kérdésben, hogy ki tekintendő támadónak, nem adott szabad kezet, hanem választottbírósi eljárást vett tervbe, s ennek eredménye a szövetség összes tagjait kötelezte volna. A protokollum angol javaslat alapján került a Népszövetség elé és legmelegebb szószólója MacDonald angol miniszterelnök volt, de amikor a protokollumnak a kormányok által való ratifikálására került sor, éppen Anglia, ahol közben konzervatív kormány alakult, tagadta meg hozzájárulását, úgyhogy a franciák biztonsági követelése másodszor is sikertelen maradt. Hogy a szankciók mennyire hatálytalanok voltak, az kiderült, mikor a Népszövetség ezeket Olaszország ellen léptette életbe.

A francia-német határnak — és egyúttal a Rajna-vidék demilitarizálásának — garantálása azután 1925-ben a locarnói szerződésben történt meg, amelyben Anglia és Olaszország vállaltak kezességet arra, hogy sem Németország nem fogja megtámadni Franciaországot vagy Belgiumot, sem ez a két állam nem fogja megtámadni Németországot. Ebben a szerződésben Franciaország megkapta azt a biztosítékot, hogy ha támadás érné német részről, Anglia és Olaszország melléje fog állani és katonailag is segíteni fogják. Biztosítékot kapott arra is, hogy Németország a Rajna balpartján nem fog katonaságot tartani, sem erődítményeket építeni. Ezekben az intézkedésekben azonban a Hitler-kormány túltette magát, anélkül, hogy Franciaország rá tudta volna venni a locarnói szerződés többi aláíróit, hogy ezt erőszakkal is megakadályozzák. Ezt a lehetőséget Franciaország nyilván előre látta, mert elejétől kezdve egyéb utakat is keresett biztonságának fokozására. Ezeket az utakat megfelelő szerződéses rendszer kiépítésében vélte megtalálhatni.

Az a szerződéses rendszer, amelyre Franciaország támaszkodott, a Lengyelországgal és a kisantanttal kötött szövetségi szerződésekből állt,

amelyekhez később az Oroszországgal kötött szövetség is csatlakozott. Ez a politika megfelelt Franciaország hagyományainak, hiszen ötszáz év óta mindig szerencsésen megválasztott szövetségesek segítségével közeledett mindenkori céljainak eléréséhez és mindenekfelett álló feladatának tartotta Franciaország izolálódásának megakadályozását. El kell ismerni, hogy ennek a politikának nagy része volt abban, hogy a külföldi államok a világháborúban Franciaországot oly erős támogatásban részesítették. A háború befejezése után elsősorban az Angliával való szövetség lett volna a francia politika érdeke. Ámde Anglia ilyenre sohasem volt kapható, mert mindig kerülte a merev és nem eléggé szabatosan körülírt nemzetközi kötelezettségek vállalását. Azzal, hogy a locarnói szerződésben — Olaszországgal együtt — kötelességet vállalt arra, hogy Franciaországnak egy német támadás esetében segítséget fog nyújtani, Anglia megtette mindazt, ami tőle várható volt és nem kétes, hogy ez fokozta Franciaország biztonsági érzetét. Ez azonban a francia külpolitikának nem volt elég. Szükségét érezte annak, hogy szövetséges viszonyba vonja be a Németországtól keletre és délre fekvő országok egy részét is, amelyek alkalmasoknak látszottak arra, hogy hátbatámadják Németországot, ha Franciaországgal háborúba kerül. Ez a törekvés is megfelelt a francia hagyományoknak, hiszen a világháború előtt Franciaország hasonló megokolással kötötte meg az Oroszországgal való szövetséget. A békekötés után azonban Oroszország mint szövetséges nem jöhetett tekintetbe, mert forradalmi állapotban volt, mert a háború előtt Franciaországban felvett orosz kölcsönök kamatszolgáltatásának beszüntetése következtében elintézetlen ügyei voltak Franciaországgal, és mert Oroszország akkoriban inkább Németország felé vonzódott, abban a hitben, hogy ez első lesz az európai művelt államok sorában, amely utánozni fogja a bolsevista forradalmat. Ellenben ott volt Németországtól keletre az újjászületett Lengyelország, amely francia szempontból annál inkább jöhetett szövetségesként tekintetbe, mert ennek az országnak nyílt, könnyen megtámadható és nagyon érzékeny határait leginkább ugyanaz a Németország fenyegette, amelynek esetleges támadása ellen Franciaország is fokozott védelmet keresett. Úgy a lengyel korridor, mint a Németországtól elválasztott Danzig városának kérdése és végül a sziléziai német kisebbségnek panaszai állandó súrlódásokra adtak alkalmat a két szomszédos nép között és a németek — Locarno előtt és azután — nyíltan hangoztatták, hivatalos kijelentésekben is, hogy a nyugati határaikat hajlandók ugyan garantálni, ez azonban nem áll a keleti határookra is, mert ezeket sohasem fogják véglege-

seknek elfogadni. Ebben a helyzetben tehát a lengyelek számára éppen olyan kívánatos volt a francia szövetség, mint a franciák számára a lengyel, és így ez a szövetség 1921 februárjában — katonai megállapodás kíséretében — minden nehézség nélkül létre is jött. A második szövetséges, amelyet Franciaország a maga részére megszerzett, a kisantant volt, amely eleinte, 1922-ig inkább olasz befolyás alatt állt, de ettől kezdve határozottan Franciaország felé orientálódott. Franciaország a kisantanthoz tartozó államokban szintén Németország ellen keresett támaszt, míg ezek az államok Franciaország támogatását egyes közvetlen szomszédaik ellen, mégpedig elsősorban Magyarország ellen, azután Csehszlovákia Németországgal, Jugoszlávia Olaszországgal, Románia pedig Oroszországgal és Bulgáriával szemben is biztosítani akarták maguknak. A versaillesi szerződés, amelyet Franciaország e szövetségekkel alá akart támasztani, meglehetősen közömbös volt a kisantanthoz tartozó államok szemében, viszont a Magyarország és a kisantanthatalmak közötti viszony, vagy a Jugoszlávia és Olaszország közötti viszony nemigen érdekelte Franciaországot: itt tehát nem olyan közvetlen érdekközösség állt fenn, mint Franciaország és Lengyelország között, hanem csak az érdekeknek egy, közvetett úton, mesterkéltan megkonstruált hálózata. Ezeknek a szövetségeknek révén került Franciaország abba a kényszerű helyzetbe, hogy szolidaritást kellett vállalnia tőle idegen érdekekért is és hogy jóformán az összes európai kérdésekben a fennálló állapotok őreként kellett fellépnie, sokszor még olyankor is, amikor ezzel közvetlen érdekeit fel kellett áldoznia, mint pl. akkor, amikor a kisantant kedvéért ellenezte az osztrák restaurációt, amely pedig talán hatékony ellenszer lehetett volna Németországnak Ausztriával való egyesülése ellen. Kétes, hogy Franciaország ezekért a szövetségekért nem fizetett-e túlmagas árat, mert hiszen katonai értékük nem volt számottevő. Csehszlovákia népességének nagy része az olyan háborúban, amelyet Németország ellen kellett folytatnia — és talán minden más háborúban is —, teljesen megbízhatatlan lett volna. Prága olyan közel volt a határhoz, hogy a német hadsereg órákon belül megközelíthette, Szlovákia keskeny sávját pedig Magyarország ellen lett volna nehéz megvédeni. Hogy a jugoszlávok és a románok, akiket különben is sok rokonszenv és gazdasági érdek köt össze a németekkel, a franciáknak egy francia-német összetűzés esetében minő értékes szolgálatot tudtak volna tenni, az szintén nem nagyon világos. Legfeljebb talán azt akadályozhatták volna meg, hogy a németekkel barátságban élő népek Németországnak segítségére siessenek, ha ugyan nekik

maguknak nem gyűlt volna meg a bajuk valamelyik más szomszédjukkal. A békekötés után kiépült ez a szövetséges rendszer egy évtizeden át változatlanul megmaradt. Csak akkor támadt néhány zavaró körülmény a francia-lengyel viszonylatban. A legerősebb ezek sorában az az érzékenység volt, amelyet Lengyelország amiatt tanúsított, hogy a Mussolini-féle négyhatalmi paktumba nem vonták be ötödik hatalomként, és hogy az erre vonatkozó lengyel kívánságot Franciaország nem támogatta megfelelő nyomatékkal. Részben ez a hangulat, részben azonban — és kétségtelenül első sorban — a némileg megváltozott viszonyok arra bírták Németországot és Lengyelországot, hogy 1934-ben tíz évre szóló megneemtámadási paktumot kössenek egymással, ami Franciaországot gondolkozásra készítette abban a tekintetben, hogy vajjon számíthat-e adandó alkalommal Lengyelországnak támogatására Németország ellen, amikor ez Németországgal szemben kötelességet vállalt arra, hogy minden támadástól tartózkodni fog. Franciaország előtt azonban egyúttal új lehetőségek nyíltak meg, mert a lengyel-német paktum Oroszországot is arra készítette, hogy nemzetközi helyzetét újabb megfontolások tárgyává tegye. Oroszország Németországtól akkor, amikor az Hitler uralma alá került, jobban tartott, mint régebben, a weimari alkotmány és a szocialista többségek idejében. Annál inkább kellett tőle tartania, mert a német államférfiak több nyilatkozata valóban támadó éllel bírt nemcsak az orosz kommunizmus, hanem Oroszország területi integritása ellen is. A német-lengyel megegyezés még fokozta ezeket az orosz aggodalmakat. Ismét a külpolitikai hagyományok erősségére vall, hogy ebben a helyzetben Szovjetország visszatért a háború előtti régi cári diplomácia külpolitikájára és a Franciaországgal való szövetséget kereste. Franciaország ezt az ajánlatot nem utasította vissza, de némi kerülőúton akart oda eljutni és olyan általános kollektív paktum (keleti paktum) megkötését ajánlotta, amelynek Német-, Lengyel-, Oroszország és a balti államok is tagjai lettek volna, vállalván azt a kötelességet, hogy szükség esetén katonailag is egymásnak segítségére fognak sietni. Franciaország valószínűleg azért javasolta ezt az általános paktumot, mert ez ebben a békebiztosító alakjában inkább számíthatott az angol politika támogatására. Valójában azonban nem egykönnyen képzelhető el az olyan paktumnak a végrehajtása, amely bizonyos esetekben arra kötelezte volna Franciaországot, hogy Németországgal együtt viseljen háborút az oroszok ellen, más esetekben pedig a hitleri Németországot arra, hogy az általa a legnagyobb európai veszélynek tartott orosz kommunizmussal együtt folytas-

són valamilyen katonai akciót. Amikor Németország ezt a tervet visszatartotta, Francia- és Oroszország — amelyeknek tervüknek ez a sorsa talán nem is volt kellemetlen — egymással kötöttek szövetséget. Franciaországnak Lengyelországgal fennálló szerződése azonban tovább is érvényben maradt.

A nemzetközi garanciák és a szövetségek mellett Franciaország a maga biztonságát még egy további tényezőre alapíthatta: hadseregének gyarmati csapatokkal való megerősítésére. Németország népessége nagyobb, mint Franciaországé, de kisebb ennél, ha a francia haderőbe a gyarmati haderőt is beleszámítjuk. Ilyen bennszülött csapatok már a világháborúban is harcoltak a franciák oldalán: algériaiak, szenegálnégerék stb. Ami néhány évtized előtt elképzelhetetlen lett volna, hogy t. i. egy, a műveltség magas fokán álló nép félig vad csapatokat küldjön fehér embertársai ellen, ahhoz a világ a nagy háborúban hozzászólt. Gyarmataiban Franciaország mindenestre kimeríthetetlen embertartalékkal rendelkezhetett, ha az innen kikerült csapatok nem is minőségükkel, hanem csak tömegeikkel estek latba.

Ezek a bennszülött csapatok háború esetén két úton jöhetnek át Afrikából Franciaországba: hajón, a Földközi-tengeren és esetleg — bár ez a lehetőség alig jön tekintetbe — Spanyolországon át, amely esetben a tengeri út oly rövid, hogy nem jön számításba. Hogy a Földközi-tengeren át Franciaországba irányuló csapatszállításokat megzavarni ne lehessen, Franciaországnak szüksége van erős hajóhadra, valamint azoknak az államoknak jóindulatára, amelyek ezeket a szállításokat megzavarhatnák. Az egyikkel ezek közül, Angliával, Franciaország a békekötés óta szoros viszonyban áll. Kevésbé kielégítő a másikkal, Olaszországgal szemben való viszonya. Olaszország egyik legfőbb törekvése mindig az volt, hogy latin testvérével, Franciaországgal, teljes paritást érjen el minden téren, ezzel a törekvéssel azonban Franciaország többször — így kivált a flottakérdésben — szembehelyezkedett. Azonkívül az olasz politika Közép-Európában és Bulgáriában is ellentétbe került a francia törekvésekkel, amikor a kisantanttal szemben Magyarországnak és Ausztriának, a Balkán-szövetséggel szemben pedig egy ideig Bulgáriának fogta pártját, hiszen ezek az állásfoglalások maguk után vonták Olaszországnak az összes revíziós törekvések felé való közeledését, amelyekről a franciák hallani sem akartak. A francia-olasz viszony megjavítása érdekében Laval francia külügyminiszter 1935 január elején megállapodást kötött ugyan Olaszországgal, ennek a hatása azonban nem tartott sokáig, mert az abesszíniái hadjáratral kapcsolatos események ismét elválasztották egymástól a két országot. Viszonyuk még jobban megromlott,

amikor 1938-tól kezdve az olasz sajtó mind türelmetlenebbül kezdett sürgetni olyan követeléseket, amelyek Franciaországtól területi engedményeket igényeltek volna. Nagyon is kellett tehát számolni azzal a lehetőséggel, hogy az olaszok lehetlenné teszik a Földközi-tengernek francia csapatszállítókra való felhasználását. Arra az esetre, ha az afrikai csapatoknak a Földközi-tengeren való szállítása lehetlenné válnék, Franciaországban ismételen gondoltak arra a lehetőségre, hogy azok spanyol területen át is juthatnának Franciaországba. Néhány évvel ezelőtt Herriot francia miniszterelnök bevallotta az ebben a tekintetben fennálló lehetőségek kipuhatólása céljából tett látogatást Madridban, az ottani baloldali kormánynál, de meglehetősen hüvös fogadtatásra talált, mert Spanyolország a semlegeség előnyeiről nem akart lemondani. A spanyol polgárháborúval szemben követett francia politikának indokai között talán ezek a szempontok is szerepet játszottak, mert hiszen az olasz és német befolyásnak Spanyolországban való állandósulása esetében a pyrenéi félsziget még csak tekintetbe sem jöhetett volna az afrikai csapatoknak francia területre való szállítására. Sőt olasz befolyás Spanyolországban arra kényszerítené Franciaországot, hogy háború esetében a német és az olasz határon kívül még egy harmadik határt, a spanyolt is kénytelen volna megvédeni.

Volna természetesen Franciaország biztonsága megerősítésének még egy további módja: a Németországgal való végleges kibékülés. Erre talán lett volna mód Stresemann és Briand idejében vagy a katonai egyenjogúság megvalósítása érdekében folytatott tárgyalásokban, de a francia politika ezeket a lehetőségeket elmulasztotta. A mai helyzetben a francia-német közeledés, bármily kívánatos is volna Európa békés politikai fejlődése érdekében, utópiának látszik.

3. A NÉMET ÁLLÁSPONT.

Német részről Franciaországnak biztonsága miatti aggályait tárgytalanak és nagyobb biztonságra való törekvését feleslegesnek tartották. Arra utaltak, hogy a német államférfiak — még azok is, akik a legszélsőbb nacionalista álláspontot képviselik — ismételen ünnepélyesen kijelentették, hogy végleg elintézettnek tartják a versaillesi szerződéssel Elzász-Lotaringia hovatarozásának kérdését és hogy a Saar-területnek Németországhoz való visszacsatolása óta semmiféle területi igényt Franciaországgal vagy Belgiummal szemben nem támasztanak. Sőt Hitler már kormányrajutása

előtt is, amikor még teljesen szabadon fejezte ki legtitkosabb gondolatait, „Mein Kampf“ című munkájában arra az álláspontra helyezkedett, hogy Németországnak nem kell sem Elzász-Lotaringia, sem bármilyen más terület a nyugaton. Azóta számos nyilatkozatban megismételte ezt az álláspontját és nyomatékosan hangoztatta meggyőződését, hogy Németország és Franciaország között a háborús összeütközést feltétlenül el kell kerülni. Mi több, a németek maguk hoztak javaslatba — pl. a locarnói szerződés megkötése alkalmával — olyan nemzetközi megkötéseket, amelyek, ha ilyen szándékaik volnának, lehetetlenné tennék azok megvalósítását. Ez a legfényesebb bizonyíték arra, hogy ilyen terveket nem forraltak.

Azt, hogy a németeknek igenis vannak terjeszkedésre irányuló törekvéseik, egyetlen német sem tagadja. Csak azt hangoztatták, hogy ezeket nem háborúval akarják megvalósítani. Azzal indokolták ezeket a törekvéseket, hogy a gyorsan szaporodó német népnek szüksége van új területekre, hogy meg tudjon élni. Jogot formáltak továbbá olyan Németországon kívül fekvő németlakta területekre, amelyeknek lakossága óhajtja a Németbirodalomhoz való csatlakozást. De azt mondták, hogy mihelyt Németország nem törekszik olyan területek birtokára, amelyek ma Franciaországhoz tartoznak és mihelyt nyugati szomszédaival szemben nincs követelni valója, terjeszkedési törekvései nem érintik Franciaország közvetlen érdekeit. Legfeljebb azokat a közvetett érdekeket érinthetik, amelyek azzal függnek össze, hogy Franciaország Németország sakkbantartását tartja szükségesnek. Mihelyt a franciák meggyőződnek arról, hogy ez a sakkbantartás szükségtelen, mert a németeknek nincs velük szemben semmiféle ellenséges szándékuk, az ehhez fűződő francia érdekek elesnek és ebben az esetben arra sem volna ok, hogy Franciaország a német népet megakadályozza egyebütt való terjeszkedésében, amiben azt maradandóan megakadályozni — hacsak újabb háborúk útján nem — amúgy sem lehet.

Németország ma népesebb, mint Franciaország, és az izolált Franciaországgal szemben — ha a gyarmati csapatokat nem vesszük tekintetbe — bizonyos erősebb is. Ezt a németek nem tagadják. De először is — mondják — Franciaország nincsen izolálva. Másodsor pedig, ha egyszer Németország nem akar semmit Franciaországtól, az a kérdés, hogy melyik nemzet erősebb, nem fontos többé és egyszerű hiúsági kérdéssé zsugorodik össze. Mihelyt a francia népet át fogja hatni az a meggyőződés, hogy Németország nem táplál ellene ellenséges indulatot és szándékot, mondták, és mihelyt a német nép meg fog győződni arról, hogy Franciaország sem akarja olyan

törekvéseinek útját állani, amelyeket Németországban mindenki jogosnak tart, nincsen semmi akadálya annak, hogy a francia és a német nemzet között igazi barátság fejlődjék ki.

Igaz ugyan, hogy Hitler 1924-ben megjelent könyvében arról beszél, hogy Németországnak, ha a Keleten való terjeszkedésre irányuló terveit meg akarja valósítani, először egyszersmindenkorra végeznie kell Franciaországgal, azután pedig szövetséget kell kötnie vagy Angliával, vagy Olaszországgal. De Hitler akkor abból a feltevésből indult ki, hogy Franciaország és Németország között lehetetlen egyetértést teremteni. Ha ez mégis lehetségessé válik, — és a németek ezt lehetségesnek tartják, mihelyt Franciaország lemond arról, hogy Németországot olyan lépésektől is visszatartsa, amelyek saját érdekeit egyáltalában nem érintik—, akkor nincsen semmi ok arra, hogy előbb végeznie kelljen Franciaországgal. Franciaországnak tehát vagy meg kell alkudnia Németország terjeszkedési törekvéseivel és ezen az alapon kell Németországgal baráti viszonyra lépni, vagy pedig meg kell alkudnia azzal, hogy Németország kénytelen a Hitler által megjelölt úton továbbhaladni még akkor is, ha a franciák ezzel veszélyeztetve látnák saját biztonságukat.

Általában tehát német oldalon mindig úgy képzelték el a francia-német viszony rendezését, hogy Németország szabad kezet kapjon Európa mindazon területein, amelyek iránt érdeklődik, mivel e területek között nincsen olyan, ahol a franciáknak közvetlen érdekeik volnának. Ebben az esetben semmi akadálya sem lett volna annak, hogy Németország a legjobb viszonyt tartsa fenn a franciákkal és mindazokkal a hatalmakkal, amelyekkel közvetlen összeütközése nincsen. A németek már évekkel ezelőtt hirdették, hogy a jogegyenlőséget tőlük megtagadni nem lehet, de ez nem is szükséges, mert ha a jogegyenlőség túlerőt juttatna nekik, akkor sem használnák azt ki azokkal szemben, akikkel szemben túlerőben vannak. Különben is a fegyverkezések terén Németország mindig hajlandó volt olyan engedményekre, amelyek megakadályozták volna, hogy Németország katonailag túlsúlyba kerüljön Franciaországgal szemben. Az utolsó években bekövetkezett fejlődés meglehetősen háttérbe szorította ezeknek az érveléseknek jelentőségét és azoknak ma már csak inkább a múlt helyes megítélése szempontjából van jelentőségük. A berlin-római tengely megalakulása egyfelől és Németországnak saját erejével elért nagymérvű megerősödése másfelől olyan helyzetbe hozták a német kormányt, amelyben a Franciaországgal való kibékülésnek értékét német szempontból már nem

becsüli túlságosan nagyoknak. Németország elég erősnek érzi magát, hogy céljait el tudja érni, tekintet nélkül arra, hogy milyen viszonyban van Franciaországgal.

4. A NÉMET TERJESZKEDÉSI TÖREKVÉSEK.

Azok a területek, amelyekre Németország igényt tart, vagy amelyekre legalább a maga befolyását, esetleg hegemoniáját ki akarja terjeszteni, eléggé számosak. Ez földrajzi helyzetével függ össze. Németország Európa szívében fekszik — nagyjából természetes határok nélkül — a Kelet és a Nyugat között. Ezért Európának, mondhatni, minden részében érdekelve van Alig történhetik valami az európai kontinensen, ami nem érintene német érdekeket is. Nem közömbös a németek szemében, hogy mi történik a Rajna mentén fekvő országokban, de éppen úgy érdekli őket az is, ami Lengyelországban vagy Oroszországban történik. Fontos szemükben az Északi- és a Keleti-tenger, de nem kevésbé fontos a dunai medence sem. Koloniális igényeik is vannak, amelyek több országhoz való viszonyukra gyakorolnak befolyást. A német érdekeknek ez a sokfélesége megmagyarázza azt, amit a német külpolitikának olykor-olykor szemére vetettek, hogy mindenbe bele akar szólni és ezért túlságosan nyugtalan. Földrajzi okok teszik, hogy Németország egyoldalú és kizárólagos orientációt nem folytathat.

Németország terjeszkedési törekvései a világháború befejezése óta részben a Versailles! szerződés revíziójára és a világháború előtti német határoknak egészben vagy részben való helyreállítására, részben a német fajhoz tartozó németek által lakott területeknek a Németbirodalommal való egységesítésére, részben végül egyes más fajok lakta, de a szaporodó német lakosság elhelyezésére alkalmas és neki új tevékenységi teret biztosító területeknek (Deutscher Lebensraum) német befolyás alá juttatására irányulnak.

A világháború előtti határok helyreállítása — egyebek közt tehát *Elszász-Lotaringia* visszaszerzése is — sok németnek hő vágya. Hindenburg már 1920-ban úgy formulázta ezt az álláspontot, hogy: „ami német volt, annak újból németté kell válnia“. Bizonyára vannak — kivált a régi nemzedékben —, akik ma is így gondolkodnak. Általában azonban a német közvélemény azóta mégis nyugodtabban ítéli meg a világháború után a nyugaton elszenvedett területi veszteségeket. Leszámolt különösen azzal, hogy azok a határok, amelyeket a békeszerződés Németországnak a nyugaton adott, nem változtathatók meg, és hogy azokat el kell fogadni. A locarnói szerző-

désben ezt Németország ki is jelentette és ünnepélyesen, saját aláírásával, megerősítette. De ezen a ponton Hitler és azok a szélső nacionalisták, akik körülötte sorakoznak, szintén nem vallanak más nézetet. Az 1914. évi határok helyreállítására vonatkozó törekvést Hitler már 1924-ben megjelent „Mein Kampf” című könyvében „bűnös ostobaságának nevezi, mert ez a cél — ha egyáltalában elérhető, ami nagyon is kétes —, olyan véráldozatokat követelne, amelyek a német népet képtelenné tennék a jövőjének biztosítása érdekében sokkal szükségesebb elhatározások megvalósítására. Hitler állásfoglalása olyan határozott, hogy annak komolyságát és őszinteségét nehéz volna kétségbevonni. A locarnói szerződés széjjeltépése óta is többször ebben a szellemben nyilatkozott. Hogy valamely későbbi német nemzedék egy esetleg megerősödött és megnagyobbodott Németországban, amely adott pillanatban Franciaországgal szemben határozott túlsúlyban érezné magát, szintén megmaradna-e ezen az állásponton, az nem bizonyos, sőt még az is kérdéses, hogy ebben az esetben megelégednék-e a világháború előtti határokkal. Hiszen a világháborúban a németek akkor, amikor győzelmükben bíztak, Franica-Lotaringia Longwy és Briey körül elterülő bányavidékének, sőt Belgiumnak megtartására nagyon is komolyan gondoltak.

Azokról a területekről azonban, amelyek a békeszerződés alapján Lengyelországnak jutottak, Németország sohasem mondott le véglegesen, sőt minden alkalommal nyíltan kijelentette, hogy olyan nyilatkozatot, mint amilyent nyugati hatáiraire vonatkozólag tett, *keleti határait* illetőleg sohasem fog adni, mert ezeket a határokat nem tartja véglegeseknek. Különösképpen Anglia éppen így gondolkozott ezekről a határokról, — legalább erre következtethetünk abból, hogy hajlandó volt ugyan a locarnói paktumban Németország nyugati határait garantálni, de sohasem volt rávehető, hogy Németország keleti szomszédjainak határaiért hasonló kezességet vállaljon. Németország Lengyelországnak független államként való megalakulását már magában véve is súlyos csapásnak érezte, Bismarck a maga tünevényes éleslátásával már 1863-ban megjövendölte, hogy a független Lengyelország egy, a Visztula partján felállított erős francia hadsereggel egyértelmű. Később is áthidalhatatlannak mondta a németek és lengyelek közötti érdekellentétet. Azt is előre látta, hogy a független lengyel államnak megalakulása után első dolga lesz, elvenni Németországtól Danzig városát és kikötőjét, mert ezeknek birtoka a lengyelek számára életkérdés, hiszen itt jutnak ki legkönnyebben a tengerhez. Az 1933-ban kormányra került német nemzeti szocialista pártban kivált Rosenberg Alfred, Hitler-

nek külpolitikai kérdésekben legrégebb tanácsadója, vette át ebben a kérdésben Bismarcknak felfogását. Ő is Lengyelországban Németország halálos ellenségét, Franciaország állandó vazallusát látja és annak a térképről való eltűnését a német politika egyik legfontosabb postulatumának mondja.

A német-lengyel ellentétet szította az a körülmény is, hogy Németország a békeszerződés alapján olyan területeket is kénytelen volt Lengyelországnak átadni, amelyeknek elvesztése reá nézve különösen fájdalmas volt. Ebben a vonatkozásban kevesebb szó esik Pózen tartományról, amelynek lakossága a háború előtti német telepítési politika ellenére is úgyszólván teljesen lengyel maradt. Viszont nincsen Németországban senki sem, aki az úgynevezett lengyel korridorról és Felső-Sziléziának elvesztésével megalkudott volna.

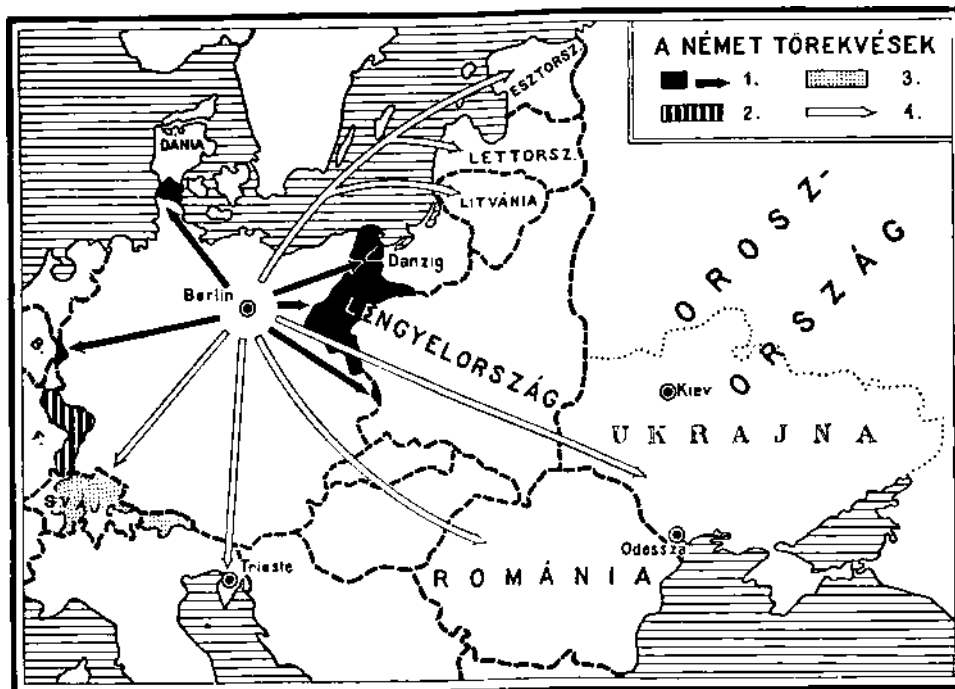
A *lengyel korridor* az a terület, amely Pózen tartománytól északra, körülbelül a Kolmar—Schubin—Thorn—Mlava-vonaltól kezdve 30—90 kilométer szélességben vonul el az itt 73 kilométer hosszúságban elterülő tengerpartig, körülöelve Danzig városát is, amelyet a békeszerződés elszakított ugyan Németországtól, de nem csatolt Lengyelországhoz. Régebben ezt a területet Pommerélia (lengyelül Pomorze) néven ismerték; körülbelül egy millió lakosa van, akiknek 18—19 százaléka német anyanyelvű. Ennek a területnek elvesztése főleg azért fájdalmas Németországra nézve, mert kettészeli a Németbirodalmat és különválasztja a németység egységes testétől Kelet-Poroszországot, úgyhogy ma a két terület között csak lengyel területen át, vagy a tengeren lehet az érintkezést fenntartani. Ez a helyzet a németek számára megnehezíti Kelet-Poroszországnak valamilyen külső támadás elleni megvédését is, erre pedig szükség lehet, mert hiszen a világháborúban Kelet-Poroszország ismételt támadásoknak volt kitéve, és nem lehetetlen, hogy ez az eset meg fog ismétlődni, annál inkább, mert voltak lengyel politikusok és publicisták, akik Kelet-Poroszországnak Lengyelország által való annexióját kívánatos célnak tartották. Azokkal a támadásokkal szemben, amelyek a lengyel korridort német részről érik, a lengyelek arra szoktak utalni, hogy az a helyzet, amelyet a békeszerződések teremtettek, nem új Németország történetében. Az a terület, amely ma a lengyel korridor nevét viseli — mondják —, a történelem folyamán csak két ízben tartozott Németországhoz, 1308-tól 1454-ig és 1772-től 1919-ig, különben mindig lengyel bűtök volt. Kelet-Poroszország 1772-ig szintén el volt területileg választva Poroszországtól, amelynek különben alkotórésze volt. Alapjában véve tehát

— lengyel felfogás szerint — a német népnek csak egy, őseinek Lengyelország felosztásával elkövetett bűnét kell jóvátennie. Az ilyen régi történeti jogokra való emlékeztetésnek gyakorlati jelentősége azonban legalább is kétes, ha az nem az erősebbik fél részéről indul ki. A legnagyobb nehézséget a korridor kérdésében az okozza, hogy csakis ennek a területnek Lengyelországhoz való csatolásával lehetséges a lengyel államterületnek a tengerig való kiterjesztése, amelyet már Wilson is megígért a lengyeleknek a maga 14 pontjában. Ha a korridor megszűnnék, kétségkívül a mai időknek egyik legkényesebb kérdése tűnnék el, ámde helyébe azonnal az a másik, éppen olyan nehéz kérdés lépne, miként volna lehetséges Lengyelországnak kiutat biztosítani a tengerhez. Ez teszi nehezzé a kérdés kielégítő megoldását. Több kompromisszumos gondolat vetődött már föl, így például az, hogy a korridort nemzetköziesíteni kellene, hogy se német, se lengyel ne legyen, vagy hogy Lengyelországnak Litvánia rovására kellene tengeri kikötőt biztosítani, de az első terv egyik felet sem elégítené ki, a másikkhoz pedig Litvánia hozzájárulása nem volna megnyerhető.

Hogy a békeszerződés *Danzig* városát elszakította Németországtól és szabad államnak nyilvánította, amelynek alkotmányát a Népszövetségnek — egy főbiztos útján gyakorolt:— garanciája alá helyezte, azt Németország kétségkívül szintén sérelemnek érzi, mert ennek a városnak, annak ellenére, hogy századokon át Lengyelország kikötője volt, kizárólag német lakossága van. Volt idő, amikor a lengyel állami hatóságok és a város közötti súrlódások jóformán le sem kerültek a Népszövetség napirendjéről. Az 1934. évi német-lengyel megnemtámadási szerződés megkötése óta azonban ez a kérdés sokat veszített élességéből. *Danzig* népének a német-ség egyéb részeivel való szabad érintkezése semmi nehézségbe nem ütközik, az itteni német polgárság ezért hűségesen követi a német népben lefolyó eszmeáramlatokat, sőt vezetősége fontos esetekben a német kormány közvetlen utasításait kéri ki és azokat követi. Ezidőszerint *Danzig* teljesen elfogadta magára nézve azokat a politikai és kormányzási elveket, amelyeket a Hitler-rezsím Németországban bevezetett. Lengyelország viszont *Danzig* szomszédságában, de a korridorhoz, tehát Lengyelországhoz tartozó területen új kikötőt épített magának, *Gdyniát*, úgyhogy nincsen többé *Danzig* kikötőjére annyira ráutalva, mint azelőtt. De ha a *Danzig* miatt fölmerült ellentétek kissé le is tompultak, Németország a mai állapotot kétségkívül nem tekinti véglegesnek. Hasonlóan áll a dolog *Felső-Sziléziában*, ahol egy erős iparral bíró terület, 300.000 főnyi német anyanyelvű lakos-

sággal, a hatalmak parancsszávaára Lengyelországhoz került, még pedig a németek felfogása szerint jogtalanul, mert az ott megtartott népszavazásnak Németországra kedvező eredményét nem vették kellően figyelembe. A felsősziléziai német kisebbség ugyancsak erősen foglalkoztatta a maga

Jelmagyarázat:

1. A békekötéssel elvesztett területek és a visszaszerzésükre irányuló törekvések.
2. Elvesztett terület, melyről Németország lemondott.
3. Németnyelvű területek, melyekre a német politikai törekvések nem terjednek ki.
4. A gazdasági terjeszkedés irányai.

panaszaival a Népszövetséget, a német-lengyel közeledés óta azonban ez a kérdés lekerült a napirendről, anélkül, hogy azért azt már végleg elintéztnek lehetne tekinteni.

A Németország és Lengyelország közötti „rossz határok“ folytán a két ország között keletkezett ellentétek a békeszerződés utáni időben majdnem ugyanolyan élesek voltak, mint a német-francia ellentét. Részben ezek az ellentétek vezettek eleinte Németországnak Oroszországhoz való köze-

ledésére is. Rantzau gróf, Németország első nagykövete a szovjetkormány-nál, akkor adott kifejezést annak a véleményének, hogy Moszkva az a pont, ahonnan a versaillesi szerződést ki lehet emelni sarkából. Lichnowsky herceg pedig, a császári Németországnak volt londoni nagykövete, azt a véleményét hangoztatta, hogy éppen a lengyel kérdés fog a német nép orosz barátságának „véres, de biztos“ alapja maradni. Ezek, az akkori helyzetre jellemző felfogások tették természetessé, sőt talán elkerülhetetlenné a francia-lengyel szövetség megkötését. Ez a helyzet csak akkor változott meg, amikor Németországban Hitler került uralomra. Az a határozottan kommunistaellenes és ezért oroszellenes irányzat, amelyet Hitler követett, nehezen lett volna összeegyeztethető egy olyan német külpolitikával, amely Oroszországra akart volna támaszkodni. Emellett Hitlernek a németiség keleti terjeszkedéséről közzétett nyilatkozatainak kimondottan Oroszország elleni éle volt. Teljesen logikus volt tehát az a fordulat, amely Európa keleti részében 1933 óta bekövetkezett és amelynek következménye volt, hogy eltérően az eddig fennállt állapottól, most már nem Németország és Oroszország állt szemben a kettőjük közé beékelte Lengyelországgal, amelynek erre Franciaországgal kellett szövetkeznie, hanem Németország és Lengyelország állt egyvonalban Oroszország ellen, amelynek ilyen körülmények között most már a maga részére kellett a francia barátságot megszereznie. Ez a fordulat azonnal Hitler kormányrajutása után következett be és nagyon hirtelenül játszódott le: 1933 februárjában Hitler egy nyilatkozatában még kiáltó igazságtalanságnak nevezi a lengyel korridor fennállását, ugyanennek az esztendőnek novemberében pedig már megkezdődnek azok a német-lengyel tárgyalások, amelyek tízévi fegyverszünetre vezettek Németország és Lengyelország között. Lengyelország azért nem mondta föl a francia szerződést sem és abból a kettős lekötöttségéből, amelyben Franciaországgal és Németországgal szemben van, európai konfliktus esetében valószínűleg hathatós érvet fog kovácsolni amellelt, ami Lengyelország földrajzi helyzetében a lengyel politikának legfőbb célja, hogy megtarthassa semlegességét és mindkét féllel biztosítsa, ha lehet, területi épségét. Ha azonban ez nem sikerülne, akkor egyáltalán nem látható előre, — mert valószínűleg a pillanatnyi helyzettől fog függeni, — hogy melyik félhez fog csatlakozni, Franciaországhoz-e vagy pedig Németországhoz.

Elég sok támpont van arra, hogy Németországnak vannak Lengyelországon túlmenő terjeszkedési tervei is. Hitler „Mein Kampf“ című munkájában egészen nyíltan beszél arról, hogy Németországnak nem szabad

folytatnia eddigi — főleg nyugati és déli irányban követett — politikáját, hanem kelet felé kell fordulnia, ahol Oroszországban és az ennek alávetett szegélyállamokban új földet találhat. Oroszországnak alávetett szegélyállamokon alig érhető más terület, mint *Ukránia*. 1932 januárjában Hitler egy ukrán lapban nyilatkozatot tett közzé, amelyben azt mondja, hogy egy nagy Oroszország létezése nem német érdek, hogy a cári Oroszország helyreállítása Németországra nézve veszélyesebb volna, mint Szovjet-országnak fennállása, és hogy ezért Németország szívesen látná a keleten egy hatalmas ukrán állam keletkezését, amiről azonban, mint mondotta, csak akkor lehet majd szó, ha Oroszország felosztása napirenden lesz. Hitler legbefolyásosabb külpolitikai tanácsadója, Rosenberg, körülbelül ugyanakkor azt jelentette ki, hogy Németországnak támogatnia kell az ukrán szeparatizmust, hogy Berlin és Kievet között szövetséget kell létesíteni és hogy közös német-ukrán határra kell törekedni. Lengyel írók szerint különben ez az ukránok állami függetlenségre törekvő részével való együttműködés már a Hitler-uralom előtti német kormányok alatt kezdődött meg. Azt állítják, hogy az ukrán elégületlenek katonai szervezetét 1925—26-ban Berlinből pénzzel támogatták. De ez a politika nem szűnt meg Hitler kormányralépte után sem. Erre vall az az emlékirat, amelyet a német nemzeti párt vezére és a Hitler-kormányban akkoriban tagja, Hugenberg, a londoni világgazdasági értekezlet elé terjesztett, és amelyben szintén azt hangoztatta, hogy Németországnak új területekre van szüksége, hogy nép-fölöslegének ott munkát és kereseti lehetőségeket tudjon biztosítani. Ennek az „*Ostraumpolitik*“-nak különben egész irodalma van Németországban.

A német befolyásnak az ukránok-lakta területekre való kiterjeszkedése többféle alakban képzelhető el és az alatt nem kell szükségszerűen egyszerű annexiót képzelni. Bármilyen alakban is jönne létre, alig megmérhető befolyása volna Európa sorsának további alakulására. Németország legnagyobb gyengesége ma elsősorban nyersanyagokban való rendkívüli szegénysége. Abban, hogy a világháborúban alulmaradt, talán semminek sem volt olyan nagy része, mint éppen ennek a nyersanyaghiánynak. Ha sikerülne Németországnak a maga befolyását kiterjeszteni az ilyen nyersanyagokban igen gazdag ukrán területre, akkor sokkal több reménye lehetne arra, hogyha a jövőben valamilyen hosszú európai háborúba keveredik, abból győztesként fog kikerülni. A körülbelül 40 millió főnyi ukrán nép ezidőszerint több ország között oszlik meg; legnagyobb részük Dél-Oroszországban él, de vannak ukránok (rutének, ruszinok, rusnyákok) Lengyelországban, Romá-

niában, Szlovákiában és a Kárpátalja visszaszerzése óta Magyarországon is. Az ukránok egyesítésére és önálló országban való megszervezésére irányuló mozgalom szívesen támaszkodik Németországra és ezeknek a törekvéseknek támogatása Németországot szükségképen ellentétbe hozza vagy fogja hozni azokkal az országokkal, ahol ukránok laknak.

Ha Ukrajna német befolyás alá kerülne, ez a befolyás a Fekete-tengerig terjedne és azon keresztül utat nyerne a Földközi-tengerre is. Ez elsősorban Törökországnak, mint a Dardanellák őrének volna kényelmetlen, de nem volna közömbös Románia és Bulgária szempontjából sem. A Földközi-tengeren kialakult erőviszonyokat is erősen megbolygatná, ha az angolok, olaszok és franciák mellett a németek is közvetlen érdekeltekként jelennének ott meg. Ebből a helyzetből az egyes államok igen különböző következtetéseket vezethetnek le, — de a jövő eshetőségeinek mérlegelésénél ezeknek a lehetőségeknek mindegyiknél van szerepük.

A múltban — kivált a világháborúban — a *balti államok* is azoknak a területeknek sorában szerepeltek, amelyeken a németeknek hódító szándékokat tulajdonítottak. Ezekben a területeken a háború előtti időben a vezető réteg a német fajnak egy sok kiváló tulajdonsággal megáldott népcsoportja volt. Ezek a „balti németek“ az orosz cári udvarnál, valamint Berlinben, különös megbecsülésben részesültek. A háború után a német vezető réteg tagjai az összes balti államokban háttérbe szorultak. Sokan közülük Németországba kerültek és ott is nagy tekintélyre tettek szert. Valószínű, hogy ezek az elemek nem adták fel a reményt arra, hogy szülőföldjük valamikor Németországhoz fog kerülni és alig szenved kétséget, hogy befolyásuk a német közvéleményben igen messzire terjed. Maguk a balti államok nemcsak külön-külön, de még együttvéve is, túlgengék volnának ahhoz, hogy önállóságukat valamilyen német támadás ellen megvédhessék. Az ilyen támadás azonban a dolgok mai állása szerint egyértelmű volna egy Oroszország ellen irányuló kihívó cselekedettel, hiszen az a Balti-tengernek egész évben jégmentes kikötőihez csak ezeken az országokon keresztül juthat ki és ha ezek elveszítenék önállóságukat, Németország a Balti-tengert esetleg teljesen elzárhatná az oroszok elől. Ha sikerülne Németországnak ezekben az országokban megvetnie lábát, akkor minden valószínűség szerint a Balti-tenger urává válnék.

Az 1920-ban népszavazás alapján Németországtól elvett és *Dániához* csatolt Észak-Schleswig szintén a Németország által adandó alkalommal valószínűleg visszakövetelendő területekhez tartozik. Az itt lakó német

kisebbség állandóan sürgeti azt és ennek a kívánságnak a dán képviselőházban is kifejezést adott.

A németeknek kelet felé való terjeszkedési törekvései nem támaszkodnak elsősorban etnikai érvekre. Ezek szerepet játszanak Danzig, vagy Memel, vagy Felső-Szilézia kérdésében, de az itt szóbajövő területek legnagyobb részét Németország nem a faji összetartozás alapján akarja megkapni, hanem vagy földrajzi okokból, mint a lengyel korridort, vagy a másfélszázados német birtoklás alapján, mint talán Pózent, vagy egyszerűen csak gazdasági okokból, amilyenekkel az „Ostraum“ politikáját indokolják, vagy végül egyszerűen csak politikai okokból, amilyenekkel a balti államok Németországhoz való csatlakozásának hívei dolgoznak.

Azok a területek, amelyekre Németország a népi elv alapján támasztott igényt, mert lakosságuk német, elsősorban a régi Ausztria, a szudétanémet terület és Memel vidéke, 1938-ban és 1939-ben már beolvadtak a Németbirodalomba. Vannak ugyan még most is Németországgal határos, de nem a német állam közösségébe tartozó németek-lakta vidékek, de ezekkel szemben Németország a terjeszkedési szándékoknak semmi nyomát nem mutatja. Ide tartozik mindenekelőtt *Svájc*. Hitler kancellár 1937 februárjában a svájci Szövetségtanács elnöke előtt kijelentette, hogy „Svájc fennmaradását európai szükségességnek tartja“ és hozzátette, hogy „Svájc területének sértetlenségét és semlegességét Németország, bármi is történjék, mindig tiszteletben fogja tartani“. A Németországgal határos németek-lakta vidékekhez tartozik még két, ma Belgium fennhatósága alatt álló város, *Eupen* és *Malmedy* és azok vidéke is. Ez a terület a versailles-i szerződés alapján került egy, nem szabad népszavazás útján Belgiumhoz és már a Hitler előtti német kormányok is törekedtek visszaszerzésére. Egy ízben vissza akarták vásárolni ezt a vidéket, de Poincaré, aki akkor a francia kormány élén állt, megakadályozta.

Hogy vannak-e Németországnak terjeszkedési szándékai egyes *Olaszországhoz* tartozó területekre is, azt Németország éppen olyan határozottan tagadja, mint amilyen határozottan azt a Németországgal szembenálló hatalmak körében elhítni akarják. Mindkettő érthető. Németországnak, tekintettel arra a benső viszonyra, amelyben ma Olaszországhoz áll, még akkor is, ha volnának ilyen szándékai, le kellene azokat tagadnia. Németország ellenfeleinek pedig akkor is érdekükben állana, hogy a német-olasz viszony lazítása érdekében ilyen szándékokat tulajdonítsanak a német politikának, ha maguk is teljesen meg volnának győződve e gyanú alaptalan-

ságáról. Ha valóban volnának Németországnak ilyen szándékai, úgy azok két irányban képzelhetők el.

Az egyik lehetőség az, hogy Németország ama népi elv alapján, amelyvel az osztrák németeknek és a szudétanémeteknek a birodalomba való beolvasztását indokolta, a jövőben igényt támaszthatna a volt *Dél-Tirol* egy részére is, ahol kb. 220.000 német lakik. Hitler uralomrajutása előtt eléggé gyakran hangoztatták ezt a követelést, egy ideig még hivatalos helyről is, de Mussolini Stresemann német külügyminiszternek és Seipel osztrák kancellárnak ilyen értelmű fejtegetéseit oly élesen utasította vissza, hogy a kérdés már 1926 körül legalább is a hivatalos politikában teljesen háttérbe szorult. Hitler uralomrajutása, de különösen a berlin-római tengelynek megalakulása óta erről a követelésről kevés szó esett. A Németbirodalom és Olaszország között fennálló viszonyra való tekintettel ennek a problémának előtérbehelyezése ma kevésbé volna időszerű, mint valaha. Hitler ismételen ki is jelentette, hogy a Brenner-hágót állandó határnak tekinti Németország és Olaszország között, ez pedig azt jelenti, hogy Dél-Tirol német lakóinak a birodalomba való beolvasztására nem gondol.

A másik irány, amelyben Németország esetleg Olaszország rovására akarhatna terjeszkedni, az 1938 márciusa óta Németországhoz tartozó Karintiát az Adriától elválasztó, ma részben Jugoszláviához, részben Olaszországhoz tartozó területen át *Triesztbe vezető vonal* lehetne. Hogy Németországnak volnának ilyen tervei, azt semmiféle felelős helyről elhangzott nyilatkozattal bizonyítani nem lehetne. Akik ilyen német szándékok lehetőségében hisznek, azok abból indulnak ki, hogy az olyan erős nemzet, amelyen a német, nem nyugodhatik maradandóan bele abba, hogy déli határán fekvő vidékeitől a legközelebbi német tengeri kikötő ma légvonalban számított 850 kilométernyi távolságban van, holott déli határán túl e vidékek lakói már 80 kilométer távolságban találhatnának megfelelő kikötőt, amely azonban ma nem tartozik Németországhoz. Amennyiben ilyen szándékok valaha előtérbe kerülnének, Németország igen erős stratégiai helyzetre támaszkodhatnék. Az ú. n. klagenfurti medencének és az ezt délről elhatároló Karawanka-hegylánc hágóinak birtoka valóságos kulcsállást biztosít a német hadseregnek. Katonai írók a békekötés óta rámutattak arra, hogy valamilyen Olaszország és Jugoszlávia között keletkező háborús bonyodalom esetében óriási fontossága volna annak, hogy a klagenfurti medencét az olaszok vagy a jugoszlávok tudják-e előbb megszállni. Ha olaszok szállnák meg, Jugoszlávia kénytelen volna az egész szlovén területet annak

fővárosával, Laibachhal együtt kiüríteni, ha viszont jugoszláv-birtokba kerülne, úgy az olaszok volnának kénytelenek Triesztet és Isztriát feladni és csak az Isonzó és a Piave mentén védekezhetnének. Amióta ez a klagenfurti medence Németországhoz került, sem az olaszok, sem a jugoszlávok nem gondolhatnak esetleges megszállására, viszont Németország a terület birtokában az egyiket is, a másikat is sakkban tarthatja.

Németország Triesztig való előretörésének, ha arra sor kerülhetne, természetesen az volna következménye, hogy a maga részéről is beékelőd-
nék a Földközi-tengeren közvetlenül érdekelt hatalmak sorába. Hatása ennek ugyanaz volna — talán fokozott mértékben —, mintha a német befolyásnak Ukrajnára való kiterjesztése révén kapna közvetlen kapcsolatot a Földközi-tengerrel. Erről fentebb már volt szó.

A németeket olykor-olykor azzal szokták megvádolni, hogy birodalmukat ki akarják terjesztetni az egész *Dunavölgyére*, hogy abba be akarják olvasztani a dunai államok népét és hogy Csehországnak Németországhoz való kapcsolása az első lépés ebben az irányban. Hivatalos német helyen mindig kijelentették, hogy Németországnak nincsenek ilyen szándékai és nincs komoly ok e kijelentések őszinteségének kétségbevonására. Németországnak szüksége van a dunai államok nyersanyagfeleslegeire, de ezeknek az országoknak viszont szükségük van piacra e feleslegek elhelyezésére, ezt pedig ezidőszert csakis Németországban találhatják meg. Mivel ez a két érdek találkozik egymással, semmiképen sem volna megokolt, hogy Németország olyasvalamiért, amit amúgy is megkap — a dunai államok nyersanyagfeleslegeinek a maga részére való biztosításáért — hódításokba kezdjen. A németek nem titkolják, hogy a dunai államokat is azokhoz sorozzák, amelyek a német „élettér“ (Lebensraum) körébe tartoznak és bizonyosan gondosan fognak ügyelni arra, hogy befolyásuk ezekben az országokban ne csökkenjen, sőt lehetőleg növekedjék. Igen valószínűtlen azonban, hogy ezeknek az országoknak csak egyikét is el akarnák foglalni és a Németbirodalomhoz akarnák csatolni. Ami *Magyarországot* illeti, erre vonatkozólag Hitler — amint ezt Csáky István gróf magyar külügyminiszter 1939. március 23-án a magyar képviselőházban is kijelentette — azt a felfogást vallja, hogy „Németországnak szüksége van egy erős és független Magyarországra, mely mint önálló tényező súlyosan esik latba a középeurópai népek politikai életében“.

Végül vannak Németországnak bevallott területi aspirációi a tengerentúli vidékeken is. A békeszerződésekben Németország elveszítette mind-

azokat a gyarmatokat, amelyeket 1884-től kezdve fokenként magához kapcsolt és gazdaságilag virágzóvá tett. A német gyarmatoknak ez a felosztása a nagy világpolitika szempontjából sajnálatos tény, mert a XIX. században lefolyt nemzetközi fejlődésnek egyik legkielégítőbb eredményét semmisítette meg: az Afrikára vonatkozó európai igények elrendeződését. Németország ebben a tekintetben sem alkudott meg a békeszerződések által teremtett helyzettel. Hitler eredetileg elvetette a gyarmatosítási politika gondolatát. Politikai hitvallását tartalmazó könyvében lezártak mondja azt és olyan politikával akarja helyettesíteni, amely Németországnak Európában nyitna terjeszkedési lehetőségeket. 1936-tól kezdve azonban igen erélyesen száll síkra amellet, hogy Németország visszakapja a háború előtt bírt gyarmatait, amelyeket a békeszerződések népszövetségi mandátumok alakjában Anglia, Dél-Afrika, Ausztrália, Új-Zéland, Franciaország, Japán és Belgium között osztottak fel. Német részről ezt a követelést azzal indokolják, hogy gyarmatok birtoka nélkül lehetetlen elhelyezni Németország népfellegét, ezenkívül pedig a német iparnak is szüksége van német gyarmatokra, hogy nyersanyagszükségletének legalább egy részét német területen német pénzzel fedezhesse és ne legyen kénytelen devizákat adni érte. Ezt az érvelést azok az országok, amelyeket a német gyarmati kívánságok elsősorban érintenek, nem akarják elismerni, azt mondván, hogy a gyarmatokon csak elenyésző csekélyszámú európai képes megélhetést találni, ami pedig a nyersanyagszállításokat illeti, ezek háború idejében amúgy sem tudnak Németországig eljutni, béke idejében pedig mindenki kaphat nyersanyagot, mert ha kellően rendben tartja pénzügyeit, mindig meg tudja azokat fizetni. Ezért sokan inkább érzelmi és presztízsszemponatokra és nem annyira gazdasági érdekekre vezetik vissza Németország gyarmati igényeit, sőt vannak, akik azt hiszik, hogy Németország ezeket a követeléseket csakis azért hangoztatja, hogy ezzel elvonja a figyelmet tulajdonképeni céljától, a Németországgal szomszédos területek megszerzésére irányuló törekvéséről. Valószínűbb azonban, hogy a német politika komoly céljának tartja a gyarmatok szerzését, mert ennek Németországban igen sok híve van. A német gyarmatok elvételét a békeszerződések megkötésekor azzal indokolták, hogy Németország rosszul bánt a gyarmataiban élő bennszülöttekkel, ami azonban egyáltalában nem igaz, mert a német gyarmatok vad és félvad törzsei általában meg voltak elégedve a német közigazgatással és amennyiben elégedetlenek voltak vele, ez nem állt fenn nagyobb mérték-

ben, mint más európai államok gyarmataiban. A németeknek a gyarmatok színes lakossága feletti kormányzásra való képtelenségéről a volt antant-országok egynémelyikében terjesztett „Koloniallüge“ a németek szemében éppen olyan bántó és hazug, mint az ugyanebbe a kategóriába tartozó „Kriegsschuldlüge“, t. i. az a vád, hogy egyedül Németországot terheli a világháború kitöréséért való felelősség. Különben is a német gyarmati követelések kielégítése a németek szemében egyik tartozéka a német nép nemzetközi jogegyenlőségének. A gazdasági szempontok mellett kétségkívül ily presztízsszempontok is közrejátszanak a gyarmati követeléseknek német részről való erőltetésében. Az a húzódozás viszont, amely a hatalmaknál e követelésekkel szemben mutatkozik, szintén nemcsak gazdasági kapzsiságra vagy a német presztízsszempontok iránt megnyilatkozó szűkkeblűségre vezethető vissza. Ennek a német gyarmatosítási törekvések ellen irányuló hangulatnak komoly okai között szerepel az a félelem, hogy Németország a gyarmatokat flotta- és repülőtámadópontokká alakíthatná át, hogy azok lakosságából színes hadsereget állíthatna támadó szándékának megvalósítása érdekében, hogy a gyarmatok birtokát érvnek használhatná fel flottájának megnagyobbítására, főleg azonban az, hogy senki sem akar a háborúban megszerzett birtokoktól megválni. A délafrikai domínium a régi Német-Nyugat-Afrikát, amelynek fehérbőrű lakosai sorában a németek immár kisebbségben vannak, úgy kezeli, mintha az területének integráns része volna, Ausztrália nem akar lemondani Új-Guineáról, Franciaország nem akar kimenni Kamerunból és Togóból, és Anglia nem akarja feladni Tanganyikát — a régi Német-Kelet-Afrikát —, mert ezzel megszűnne az a területi folytonosság, amely az afrikai brit birtokok között fennáll és amely lényegesen hozzájárul ezek biztonságához.

5. A NÉMET HATALMI TÖREKVÉSEK ELLENZŐI ÉS TÁMOGATÓI.

A békeszerződések megkötése óta lefolyt időszak elején a francia-német ellentét állt az európai politika középpontjában. Ebben eleinte Franciaország volt az erősebb fél, Németország a gyengébb. Ez a helyzet idővel teljesen megfordult. Hitler uralomrajutása óta mind fokozódó mértékben Németország kerekedett felül és ezidőszerint az európai politikának főproblémája már nem a másodrendű kérdéssé vált francia-német ellentét továbbfejlődése, hanem az, hogy Németországnak és a vele együtt haladó Olaszországnak a maguk hatalmának kiterjesztésére és megerősítésére irányuló szándé-

kai, vagy pedig Angliának és Franciaországnak e folyamat megakadályozására irányuló törekvései fognak-e erősebbeknek bizonyulni. A dolgoknak ez az alakulása döntő befolyást gyakorolt az összes európai államok külpolitikájára: mindnyájan az előtt a kérdés előtt állanak, hogy az egyik táborhoz vagy a másikhoz csatlakozzanak-e és hogy, ha semlegesek óhajtának maradni, miként tudják e semlegességüket megóvni és szükség esetében megvédeni. Mindaddig, míg Németország gyenge volt, senki sem állt mellette és még a nagy politikától rendszerint visszahúzódozó kisebb államok is a Népszövetségen keresztül inkább a francia álláspontot támogatták. Ez az állapot megszűnt abban a mértékben, amilyenben megváltoztak a franciánemet erőviszonyok. Németország szövetségeseket talált és Franciaország szövetségeseket veszített. Németország mellé állt Olaszország, amely a világháborúban a franciák fegyvertársa volt és Franciaország mellett csak Anglia tartott ki, míg a többi hatalom — talán Oroszországtól eltekintve — többé-kevésbé arra törekedett, hogy távoldartsa magát a két front hatalmi versenytől.

Angliának a franciákkal való együttműködése az európai politikában beállt nagy változás következtében mind szorosabbá vált. Bár írott szövetség a két hatalom között nem jött létre, az a viszony, amelyben egymáshoz vannak, nem kevésbé szoros, mintha szövetségben állanának egymással.

Anglia külpolitikájának ősrégi hagyományai közé tartozik annak megakadályozása, hogy a hatalmak valamelyike az európai kontinensen túltengő befolyásra és uralkodó hatalomra tegyen szert. I. Napóleon óta az angolok jól tudják, hogy az ilyen állapot kialakulása közvetlen veszedelmeket rejt magában a brit birodalomra nézve. Anglia érdekeinek csakis az felel meg, hogy Európában semmiféle hatalom se kerülhessen olyan túlsúlyra, amely lehetővé tenné, hogy Anglia ellen forduljon. Ezért európai összetűzések esetében Anglia előszeretettel csatlakozik a gyengébb félhez, mert az erősebbiknek közös erővel való legyőzésével biztonsága fokozódik, míg ha győzelemre segíti az erősebbik felet, ezt esetleg saját támogatásával juttatja ahhoz a hegemoniához, amely a brit birodalomra nézve veszélyes. Az angol külpolitikának ez az alap gondolata, mondhatni, dogmája, vezette Angliát a világháborúban való részvételre is. Amikor az angol politika számolni kezdett a Franciaország és Németország közötti ellentétek olyan kiélesedésének lehetőségével, amely háborúra fog vezetni, azt a kérdést kellett magának feltennie, hogy melyik félnek győzelme felel meg jobban érdekeinek. Arra a meggyőződésre jutott, hogy a német győze-

lem esetleg odavezethet, hogy az Anglia és a kontinens közötti tengerészek az a Németország fog uralkodni, amelynek minden világrészben vannak területi aspirációi, ez pedig nagyobb veszélyt jelent részére, mintha Franciaország győz, amelynek politikája — ha Elszász-Lotaringiát visszakaphatja — inkább defenzív jellegű. Ez a megfontolás döntötte el Angliának a francia-orosz szövetséghez való csatlakozását.

Békeidőben Anglia egészen a világháborúig úgy igyekezett politikájának ezt az alapproblémáját megoldani, hogy gondosan ügyelt az európai egyensúly épségben maradására, azaz arra, hogy az Európában egymással szembenálló hatalmi csoportok egyike se váljék érezhetően erősebbé a másiknál. Amíg ezek a csoportok egymást sakkban tartották, Angliának nem volt mitől tartania. Ha az egyensúly megbomlani készült, Anglia a gyengébb fél mellé állt, annyira, amennyire ez szükséges volt, hogy az egyensúly ismét helyreálljon. Ezt a politikát Anglia a háború után is folytatta. Volt idő a békekonferencián és közvetlenül a békekötés után, amikor az a veszély fenyegetett, hogy Németország teljesen másodrendű helyzetbe kerül Franciaországgal szemben. Ebben az időben Anglia következetesen támogatta Németországot és igyekezett Franciaországnak a Németbirodalom gyengítésére kieszelt terveit megghiúsítani vagy enyhíteni. Így Anglia megakadályozta a Rajna-vidéknek Németországtól való elszakítását, szembe helyezkedett a francia megszálló csapatok védelme alatt a Rajna-vidéken megindult szeparatista mozgalommal, kárhóztatta a Ruhr-vidék megszállását és sürgette a jóvátételi kérdés enyhébb kezelését. A francia közvélemény az angoloknak ilyen irányú állásfoglalásait gyakran rossz néven vette: arról panaszkodott, hogy Anglia, attól a pillanattól kezdve, amikor az együttes erővel megnyert háború befejeződésével a régi német hajókat megsemmisítették és a német flotta többé nem jelentett veszélyt a brit szigetekre, elfordult Franciaországtól, amelynek biztonsága pedig még megoldatlan kérdés. Az angol politika azonban csak annyira állt Németország mellé, amennyire ezt szükségesnek tartotta annak megakadályozására, hogy Franciaország túlságosan erőssé váljék, de nem gondolt sohasem arra, hogy elejtse Franciaországot és Németországra támaszkodjék. Tett ugyan olykor-olykor kísérletet arra, hogy e két állam között kompromisszumokat létesítsen, de ennél tovább nem ment. A leszerelési konferencián például a tárgyalások MacDonald angol miniszterelnök egy kompromisszumos javaslata körül folytak, de amikor nem sikerült ezt a konferenciával elfogadtatni, Anglia is támogatta a francia kormánynak azt a javas-

latát, hogy Németország előbb próbaidőnek vettessék alá, aminek következménye volt Németországnak a Népszövetségből való kilépése.

A háború utáni időben tehát találunk az angol politika fordulataiban olyanokat is, amelyek az európai egyensúlyra való törekvés idejében követett irányelvekre emlékeztetnek. Anglia külpolitikájának alapja azonban mégsem ez volt többé. Sőt az összes angol kormányok állandóan hangsúlyozták, hogy feltétlenül kerülni kell Európának két táborra való szakadását, — amely az európai egyensúlyrendszert lehetővé tette volna — mert ez az eddigi tapasztalatok szerint a legnagyobb valószínűséggel háborúra vezetne. Az angol politika a háború utáni időben elsősorban a nemzetközi társadalomnak a Népszövetségen belül való olyan békés megszervezésére törekedett, amely a háborús összeütközéseket egyáltalában lehetetlenné tenné. A nemzetközi biztonság ilyen kollektív módon való megalapozására irányuló törekvésnek kétségkívül mély gyökerei vannak az angol nép gondolatvilágában, amelyben az eszmei célokért való állásfoglalás mindig nagy szerepet játszott. De érthető ez a törekvés az angol politikának önös céljai és az ezekhez kapcsolódó problémák szemszögéből is. Ha Angliának a maga politikai hagyományai alapján arra kellett törekednie, hogy egyik hatalom se ragadja magához a hegemoniát egész Európa felett, akkor ezt egy valóban akcióképes Népszövetségen keresztül is el lehetett érni, sőt talán biztosabban, mint bármely más úton és főleg minden háborús veszély nélkül. Ha a Népszövetséget azzá lehetett volna fejleszteni, aminek lennie kellett volna, akkor Anglia fel lett volna mentve attól a feladattól, hogy ő döntse el, ki mellett és ki ellen foglaljon állást, mert hiszen ebben az esetben nem kerülhetne szóba sem a német, sem a francia hegemonia, és nem volna más hegemonia, mint a közösségé, amely mindig meg tudná akadályozni az olyan törekvéseket, amelyek egyetlen államnak túlságos hatalmat biztosítanának. De még valami mást is elért volna ebben az esetben az angol politika. Anglia mindig tartózkodott attól, hogy szerződésekkel túlságosan lekösse jövőbeni politikai állásfoglalásait. Szabad kezet szeretett fenntartani a későbbi kormányoknak és parlamenteknek, hogy a majdan valamikor kialakuló helyzetekben megkötöttség nélkül dönthessék el, mit kell Anglia érdekeinek megvédésére tenni. Az ilyen megkötöttségektől való tartózkodás azonban maga után vonja, hogy Anglia nehezen köt szövetségeket, sőt esetleg túrnie kell, hogy azokat a szövetségeket, amelyeket elutasít, mások fogják megkötni, amivel szintén kedvezőtlen helyzetbe kerül, amint ezt a múlt század 90-es éveiben, a „splendid isola-

tion“ korában már saját magán is tapasztalta. Ha azonban az egész nemzetközi társadalom a Népszövetségen belül hatékonyan meg volna szervezve, ezzel a szövetségek úgyszólván feleslegessé válnának, ez pedig nagymértékben megkönnyítené az angol külpolitika vezetését.

Nem lehet azért azt állítani, hogy a Népszövetségre támaszkodó politikának nem lettek volna Angliában ellenzői is. Ezek attól tartottak, hogy e politika mellett esetleg fel kell majd áldozni komoly angol érdekeket, sőt esetleg Angliának a jogról és igazságosságról való felfogását is egy idegen politikusokból álló gyűlés határozatainak, ezzel pedig nem-angol tényezők nyernének befolyást az angol külpolitikára, és ezt Anglia a múltban sohasem tűrte. Az egyetlen tényező, — mondják — amelynek joga van Nagy-Britannia nevében háborút izenni, az angol nemzet bizalmát élvező angol kormány, és az egyetlen tényező, amelynek joga van Anglia nevében gazdasági és pénzügyi kötelezettségeket vállalni, az angol parlament: nem lehet tehát megalkudni azzal, hogy Anglia a Népszövetség határozatai alapján legyen kénytelen háborúkat folytatni, vagy súlyos gazdasági és pénzügyi kötelezettségeket vállalni.

Anglia hivatalos politikája azonban a Népszövetségre támaszkodott, ami további szoros kapocs volt közötté és a hasonló utakat követő Franciaország között. Ezzel az országgal, amely a múltban csak „ennemi héréditaire“-t látott a „perfidé Albion“-ban, az utolsó időben összeköti az együttesen megvívott világháború emlékein és a földrajzi közelségen kívül még a nyugati civilizáció tisztelete, a demokratikus intézmények közössége és új területi ambíciók hiánya, csupa olyan dolog, amely egyebütt Európában részben már divatját múlta. A Hitleruralom kezdete óta Angliának úgy franciabarátsága, mint a Népszövetséghez való ragaszkodása még fokozódott. Ebben része lehet annak, hogy a Hitleruralom alapelvei — a diktatórikus kormányforma, egyes pártok üldözése, az antiszemitizmus, a katolikus és protestáns egyházak elleni eljárás stb. — az egészen más eszmekörben élő angolok szemében ellen-szenvesek. Főoka azonban valószínűleg az, hogy Anglia a most teljesen egységessé vált és erősen megszervezett német népet Hitler minden békés-hangú kijelentése mellett is az európai béke szempontjából éppen úgy, mint saját érdekei szempontjából veszélyesebbnek tartotta, mint azelőtt. Hitler maga különben sohasem vallott angolelles nézeteket, sőt már könyvében az Angliával való szövetség mellett foglalt állást, és valószínűnek látszik, hogy ettől a felfogástól azóta sem távolodott el. Ez azonban nem nyugtatta

meg Angliát és ezért ugyanabban a mértékben, amelyben Hitler kancellárnak sikerült a német népet sikerről sikerre vezetni, Angliának Németországtól való idegenkedése is fokozódott. Az angolok nyilván úgy látták, hogy Hitler eszményképének megvalósítása — a százmillió német nemzetnek megteremtése — létükben fenyegeti őket. Azelőtt biztonságban érezték magukat saját szigetükön, abban a tudatban, hogy az országukat körülölelő tengeren át nem lehet Angliába hadsereget szállítani mindaddig, amíg az angolok a tenger urai. A repülőgépek fejlődése megingatta őket ebben a bizalmukban, mert repülőgépek számára a tenger nem akadály. Ezért mondta néhány évvel ezelőtt Baldwin angol miniszterelnök, hogy Anglia határai immár a Rajna mentén fekszenek. A viszonyok ilyen alakulása következtében a Németország elleni frontnak vezetése teljesen átment Anglia kezébe és Franciaország ma már csak Anglia szekundánsa. Anglia kétféle úton törekedett a népet fenyegető veszélyeknek elhárítására. Egyfelől komolyan törekedett arra, hogy békés megegyezést hozzon létre Németországgal, de ezt az angolok mindig úgy képzelték el, hogy Németország mondjon le minden nagyratörő tervéről, holott Németország csak ezek megvalósításával véli biztosíthatni a német nép életlehetőségeit. Másfelől Anglia igyekezett fegyverkezését fejleszteni és tengeri, légi és szárazföldi haderejét a tökély lehető legmagasabb fokára emelni. Anyagi segédforrásainak bősége, amelylyel a vele szemben álló népek egyike sem tud versenyre kelni, ezt a feladatot megkönnyítette.

Az angol politika Anglia biztonsága egyik legfontosabb előfeltételének tartja, hogy *Belgium* ne kerüljön valamely nagyhatalom birtokába, amely onnan az angol tengerpartot fenyegethetné.

Belgium földrajzi fekvésénél fogva az elmúlt századokban gyakran vált a franciák és a németek viszálykodásaiból előállt háborús összetűzések színhelyévé. Napóleon korában húsz éven át a francia császársághoz tartozott és erős támpontja volt az angolok ellen irányuló francia terveknek és intézkedéseknek. Ezért a bécsi kongresszus újból elszakította Franciaországtól és Németalfölddel egyesítette, de a holland és a belga nép belső egyenetlensége tizenöt év múlva ismét szakadásra vezetett közöttük. Belgium most szeretett volna újból Franciaországhoz csatlakozni, de ezt a hatalmak megakadályozták, amiben Anglia járt elől, mert ettől az egyesüléstől saját biztonságát féltette. De attól is tartani kellett, hogy a független Belgium, amely földrajzi helyzetének stratégiai fontosságánál fogva a hatalmak vetélkedése egyik főobjektumává vált, nem lévén elég erős ön-

maga megvédésére, az európai béke szempontjából is állandóan veszélyes pont fog maradni. Ezért a hatalmak 1831-ben abban állapodtak meg — még pedig Belgium megkérdezése és előzetes hozzájárulása nélkül —, hogy Belgiumot „örök időkre“ semleges államnak nyilvánítják és annak sérthetlenségét az öt hatalom garanciája alá helyezik. Hogy ez a semlegesség miben áll és milyen kötelezettségeket ró a garantáló hatalmakra, azt semmiféle diplomáciai irat nem írta körül részletesen, de a semlegesség! nyilatkozat azért teljes mértékben érvényesült, így kivált az 1870—71-i háborúban is, amikor az angol kormány a két hadviselő fél mindegyikének tudtára adta, hogy ha bármelyikük megsértené Belgium területét, Anglia azonnal a másik féllel keresne kapcsolatot és vele együttműködne Belgium függetlenségének és semlegességének fenntartása érdekében. A világháború kitörésekor Németország tudvalevőleg túltette magát azokon a kötelezettségeken, amelyek a Bethmann-Hollweg kancellár által „papírrongy“-nak nevezett semlegesség! nyilatkozat alapján őt is terheltek, hadserege átlépte a belga határt és onnan kezdte meg a Franciaország elleni hadműveletet, — amit azután az antant, és különösen az angolok, sűrűn és eredményesen használtak fel arra, hogy Németország ellen a saját közvéleményükben és a külföldön hangulatot keltsenek.

A világháború befejezése utáni békekötésekben sem Belgium, sem a hatalmak nem tartották kívánatosnak, hogy visszatérjenek Belgium semlegesítésére, amely 1914-ben nem bizonyult eléggé hatékonynak. Németország nélkül ennek a semlegesség! nyilatkozatnak értéke nem lett volna ugyanaz, mint régen volt, hogy pedig Németország is újabb semlegesség! nyilatkozatot adjon, amelyet aztán esetleg szintén „papírrongy“-nak fog minősíteni, azt, tekintettel az 1914. év eseményeire, nem tartották megnyugtatónak. Ezért a versailles-i szerződésben Németországgal elfogadtatták annak kimondását, hogy a Belgium semlegességére vonatkozó szerződéses megállapodások hatályukat veszítik. Belgium önállóságát és függetlenségét azonban mégis biztosítani kellett. A Rajna-vidéknek „örök időkre“ kimondott demilitarizálása Belgium biztonságát is szolgálta, de azért nem látszott elegendőnek. Ezért 1920. szeptember 7-én a francia és a belga vezérkar között megállapodás jött létre a belga területnek francia és belga erők által való közös megvédése tárgyában.

Belgium területi épségének biztosítására ezután a locarnói szerződés jelölt ki új utat. Sérthetetlennek minősítette és az öt európai nagyhatalom közös garanciája alá helyezte a békeszerződésnek úgy a német-belga határra,

mint a Rajna-terület demilitarizálására vonatkozó intézkedéseit. Ez a megállapodás, amelyet úgy, mint az 1831. évi semlegességi nyilatkozatot, az összes európai hatalmak aláírtak, ez utóbbtól mégis lényegesen különbözött, mert nem kívánt Belgiumtól semlegességet, sőt ellenkezőleg, ennek aktív támogatását kötötte ki a szerződés megtámadója ellen, továbbá nem vonatkozott Belgiumnak összes határaitra, hanem csak a belga-német határra, és végül nem szólt „örök időkre“, mint a semlegesség! nyilatkozat, mert a locarnói szerződés felmondható volt abban az esetben, ha megállapítják, hogy a Népszövetség immár önmagában is elegendő biztonságot nyújt tagjainak. Egészben véve a locarnói szerződés is elég szilárd alapja volt Belgium függetlenségének. Ámde a locarnói szerződésnek 1936 márciusában német részről bekövetkezett széjjeltépése és a Rajna-területnek német katonasággal való megszállása ismét új helyzetet teremtett. Egyideig a hatalmak úgy segítettek magukon, hogy egymás között Németország nélkül is tovább fennállónak minősítették a locarnói szerződés intézkedéseit. A béke biztosítását célzó kollektív szerződéseknek ez a nagy összeroppanása és a német katonai erőnek előre nem látott hirtelen feltámadása azonban mégis nyugtalanította Belgiumot. Emlékébe idézte azt a keserves négy esztendőt, amelyet a világháború idejében német megszállás alatt töltött, és gondolkozásra készített arról, hogy a hatalmas szomszédainak egyikével — Franciaországgal — való intim viszonya nem fog-e e szomszédok másikánál — Németországnál — okul vagy ürügyül szolgálni valamilyen Belgium ellen irányuló támadás számára. Ezért már 1936. március 6-án megszüntette az 1920. évi francia-belga katonai megállapodást és jegyzékváltással helyettesítette, amely tovább is fenntartja ugyan a belga és francia vezérek közötti érintkezést Belgium védelmének módozataira nézve, de határozottan írja körül és újból hangsúlyozza, hogy ez a kölcsönös érintkezés nem rejt magában semmiféle kötelezettséget Belgium védelmének megszervezésére. Egyben Belgium hozzáfogott ahhoz, hogy az esetleges megtámadtatásának elhárítására szolgáló katonai eszközöket jelentékenyen megerősítse.

1936. október 14-én Lipót belga király nyilatkozatot tett, amely szerint Belgiumnak egyetlen célja van, az, hogy saját területéről távolartsa a háborút, ezért tehát ezen túlmenő nemzetközi kötelezettséget nem vállalhat, egyoldalú megkötésektől tartózkodnia kell és távol kell maradnia a nagyhatalmak viszályaitól, amelyekben, semmit sem nyerhet, de mindent elveszíthet. Ez azt jelentette, hogy Belgium szabadulni akart attól

a kollektív garanciától, amelyet a locarnói szerződésben vállalt. Nem akarta, hogy e garancia értelmében arra legyen kötelezve, hogy más országok határait is megvédje. Az ellen, hogy a hatalmak — úgy, mint a háború előtt — garanciát vállaljanak a belga határokért, nem volt kifogása. November 29-én Edén angol külügyminiszter tényleg kijelentette, hogy Belgium függetlenségét és sérthetlenségét Nagy-Britannia egyik fontos életérdekének tartja, úgyhogy Belgium abban az esetben, ha nem provokált támadás érné, számíthat Nagy-Britannia támogatására. Ezt az álláspontot Franciaország is magáévá tette. 1937. április 24-én a francia és az angol kormány írásban is közölték Belgiummal ezt az álláspontjukat. Az ezekből a nyilatkozatokból keletkezett helyzet a régi semlegességtől abban különbözött, hogy Belgium határait most nem az összes hatalmak garantálták, hanem egyelőre csak kettő közülük és hogy Belgium most csak a locarnói szerződés szerint reáharuló köteleességektől szabadult meg, de tagja maradt a Népszövetségnek és tovább is kötve maradt a Népszövetség paktumának 16. cikkében foglalt köteleességekhez, amelyeknek értelmében abban az esetben, ha valamely támadó állam ellen nemzetközi akció indul meg, meg kell engednie a támadás megghiúsítására elindított katonaságnak saját területén való keresztülvonulását. Mivel semleges állam ezt nem tehetné meg, Belgium újabb semlegesítéséről nincsen szó. 1937. október 13-án a német kormány is tudomásul vette Belgiumnak azt az elhatározását, hogy szuverénitásának teljes megóvásával a maga függetlenségének megóvására irányuló politikát fog folytatni és minden erejével igyekezni fog megakadályozni azt, hogy a belga területet valamely támadó állam operációs bázisnak használhassa. Mivel pedig, mondotta a német kormány, Belgium sértetlensége az összes nyugati hatalmaknak közös érdeke, Németország a maga részéről is kötelezettséget vállal a belga terület sértetlenségének teljes és feltétlen tiszteletbentartására, azon egyetlen feltétel mellett, hogy Belgium nem fog közreműködni semmiféle Németország ellen irányuló katonai akcióban, sőt hajlandó Belgiumnak támogatást nyújtani, ha területe valamilyen támadás vagy invázió tárgya volna. E német nyilatkozattal megállapítást nyert, hogy a három nagy nyugati hatalom teljesen egységes a Belgium által elfoglalt magatartás tekintetében.

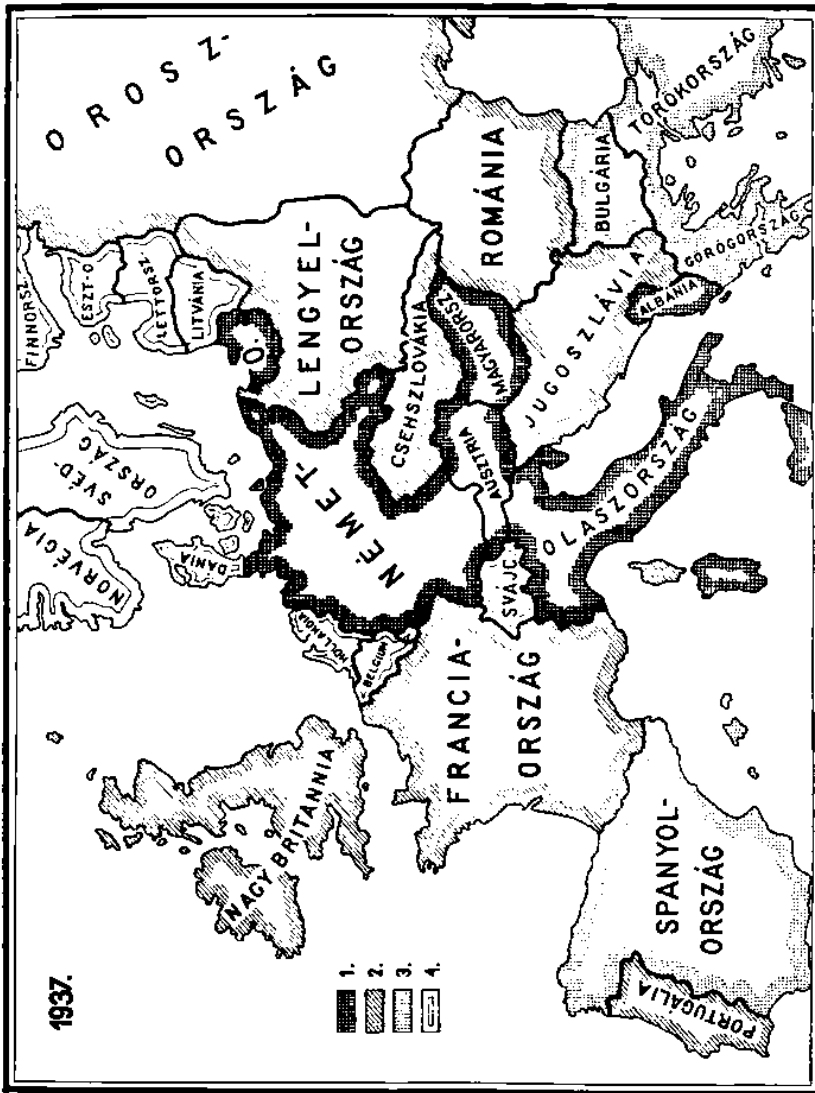
Belgium földrajzi helyzetéhez némileg hasonlít *Németalföldé*. Amint Belgium különösen azért forog veszélyben, mert tartania kell attól, hogy egy Franciaország ellen irányuló német akció a francia határon kiépült váröv megkerülése céljából Belgiumon át veszi útját, úgy Németalföldet is

érheti az a sors, hogy az újabban létesített belga várak megkerülésére a Belgium elleni támadás az ő területén át indul meg. Különösen Németalföldnek Limburg nevű tartománya forog ebben az esetben veszélyben, mert ez Belgium északkeleti sarkába szögellik be és elválasztja egymástól Németországot és Belgiumot. Azokban a tárgyalásokban, amelyek a locarnói szerződés előkészítése tárgyában folytak, valóban volt is szó arról, hogy a locarnói rendszert Németalföldre is ki kellene terjeszteni. Herriot francia külügyminiszter utalt arra, hogy egy Limburgon át meginduló támadás veszélybe sodorhatja Belgium egész védelmi rendszerét és így közvetve a franciát is. A locarnói szerződés azonban mégsem foglalt magában olyan intézkedéseket, amelyek Németalföldre is kiterjednének, részben azért, mert a józan hollandok nagyfokú szkepticizmussal vannak eltelve a szerződések értéke tekintetében, de bizonyára azért is, mert alig juthatott eszükbe azt a garanciális kötelezettséget vállalni, amely a locarnói szerződés aláíróira hárult. Németalföld maga tett bizonyos intézkedéseket hadseregének megerősítésére, még pedig Colijn németalföldi miniszterelnök kijelentése szerint nem azért, mert tart valamilyen támadástól, hanem azért, mert belesodródhatik két hatalomcsoport konfliktusába, és mert ebben az esetben a Népszövetség nem nyújt részére kellő biztonságot. A holland kormánynak számolnia kellett Németalföld stratégiai helyzetének a francia-belga határ megerősítése következtében beállt változásával. Német repülőtelepeknek a holland határ közelében való létesítése félremagyarázhatatlanul figyelmeztetett bizonyos veszélyekre, amelyekkel Németalföld a jövőben esetleg szembetalálhatja magát. Ezért a holland kormány 1936-tól kezdve a parlament hozzájárulásával maga is hozzáfogott az ország keleti határainak oly mértékben való megerősítéséhez, hogy valamely ellenséges támadás legalább is nehézségekbe ütközzék. Ugyanakkor szaporította repülőgépeit is.

Hasonló okokból tartotta szükségesnek Svájc is a maga hadseregének megerősítését. A svájci köztársaságot a hatalmak 1815-ben semlegesítették és ezt az állapotot a világháború befejezésével kötött békeszerződések kifejezetten fenntartották. A Népszövetségbe való belépést Svájc annak elismerésétől tette függővé, hogy ezzel nem jut ellenkezésbe azokkal a kötelezettségekkel, amelyeket semlegessége reárá és hogy sohasem lesz arra kötelezve, hogy valamely állam ellen katonai szankciókat alkalmazzon. Belgiumhoz és Németalföldhöz hasonlóan Svájc is abban a veszélyben forog, hogy egy német támadás a francia váröv elkerülése céljából az ő területén

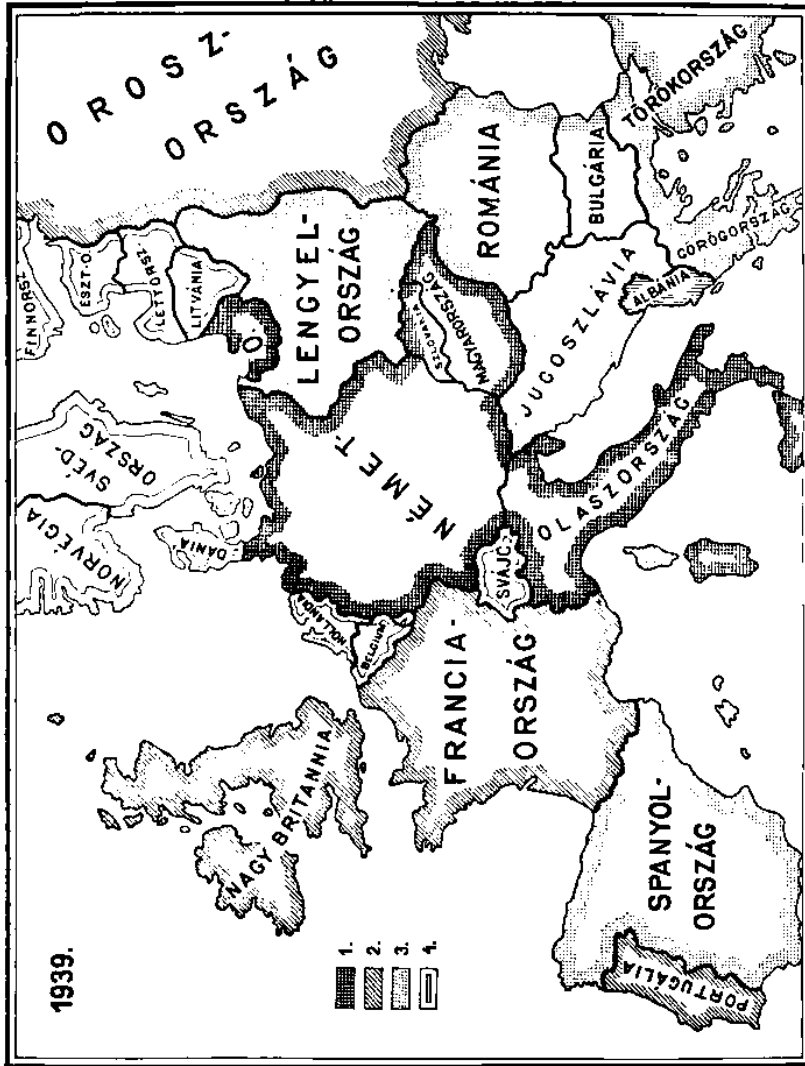
át veszi útját, ami különben egy ízben, 1814-ben, már meg is történt. Akkoriban a Napóleon ellen fölvonuló szövetséges csapatok vették útjukat Svájccon át Franciaországba, azzal indokolván ezt, hogy Svájc semlegessége, amely akkor még nem nyugodott az összes hatalmak egyező akaratan és amelyet Napóleon, aki vazallusként kezelte a svájciakat, nem nagyon respektált — csak a papíron létezett. De a közvetlen megtámadtatás veszélyével számolnia kell Svájcnak. Hiszen egyáltalában nem tartozik a lehetlenségek közé a jövőnek olyan alakulása, hogy Németország valamikor közvetlenül magához akarja majd kapcsolni a németlakosságú, vagy Olaszország az olaszlakosságú svájci területeket. A nemzetközi szerződések szentségébe vetett hit meglazulása ezért Svájcot is arra készítette, hogy lehetőleg fokozza a maga védelmi eszközeinek erejét. Ez európai érdek is, mert hiszen a három nagyhatalommal határos Svájcnak óriási stratégiai jelentősége van. Ez a kicsiny ország mindig több, katonai szempontból rendkívül fontos kapunak kulcsa volt, mert uralkodott azokon az utakon, amelyek nyugati irányban Franciaország, északi irányban Németország, keleti irányban Ausztria és déli irányban Olaszország felé vezetnek. Svájc — amint a világháborúban bebizonyult —, megbecsülhetetlen védelmet képes nyújtani szomszédainak mindaddig, amíg meg tudja óvni semlegességét és szabadságát. De a semlegesség megóvása manapság erős hadsereget követel meg. Abban a törvényjavaslatban, amelyet a svájci szövetségtanács a véderő fejlesztése tárgyában 1937-ben előterjesztett, utalás történik arra, hogy azok a szerződések, amelyekkel a világháborúban győztes országok a háború befejezésekor elfoglalt pozíciójukat maguknak a jövőre is biztosítani akarták, nem bizonyultak maradandóknak. Egyes államok részéről új igények merültek föl, és ezeknek megvalósításáért máris fölkészülnek nemzeti lelkesedéstől áthatott, szigorú fegyelemmel összetartott és legmodernebbül felszerelt erők. Ha ebből háború támad — mondja az indokolás —, annak lokalizálása a kiterjedt nemzetközi szerződés-hálózatnál fogva majdnem kizártnak látszik. Svájc semlegességét elismerik ugyan, de a katonai és gazdasági szankciók elhatárolásánál állhatnak elő olyan nehézségek, amelyek ürügyül szolgálhatnak arra, hogy Svájcot — semlegesség! kötelezettségei megszegésének ürügye alatt — a háborúba bevonják. Alig ismerhető félre, hogy a svájci szövetségtanács Németországra és Olaszországra gondolt, amikor a nemzeti lelkesedéstől áthatott fegyelmezett erőkre utalt, amelyek kívánságaik megvalósítása érdekében harcba akarnak menni.

Olaszország a háborút követő években résztvett az antantnak Németország ellen irányuló különböző akcióiban. Tevékeny tagja volt a Népszövetségnek, aláírója a locarnói szerződésnek és általában igyekezett a maga eljárását az angolok és franciák politikájával összhangban tartani. Olaszországnak Franciaországhoz való viszonya azonban a háború befejezése óta mégsem volt zavartalan, mert Olaszország úgy találta, hogy a többi hatalom nem tartotta be azt a londoni szerződést, amelynek alapján Olaszország 1915-ben az antanthez csatlakozott és résztvett a világháborúban, különösen pedig Franciaországtól, a „latin testvértől“ vette rossz néven, hogy nem szállt erőteljesebben síkra az olasz igények mellett. A franciaellenes hangulat Olaszországban azután — kivált az olasz fasizmus győzelme után — mind élesebb és élesebb lett. Ebben volt némi része annak a nagy elvi különbségnek, amely egyfelől Franciaországnak demokratikus politikája, és másfelől a fasizmus által képviselt diktatórikus eszemenetek között fennállt. A francia nép büszke arra, hogy a demokratikus fejlődés az 1789. évi francia forradalomból sarjadt ki és mintegy személyes sértésnek érezte azt az erős és lenéző kritikát, amellyel az olasz fasizmus a demokratikus intézményeket illette. Az olasz népnek viszont abban a föllángolásban, amely minden forradalommal együttjár, az volt az érzése, hogy a fasizmusban valami tökéleteset alkotott, ami följosítja arra, hogy lenézést tanúsítson azok iránt, akik a régi és szerintük elavult állami berendezkedéshez ragaszkodtak. Fokozta azokat az érzékenykedéseket, hogy az olasz emigránsok, akik a fasizmussal nem tudtak megalkudni, különösen szívesen telepedtek le Franciaországban és onnan intézték támadásaikat az új Olaszország ellen. Ami a külpolitikát illeti, Olaszországnak az volt az érzése, hogy Franciaország nem törődik vele eleget és — ha érdekei úgy kívánják — túlkönnyen hagyja őt cserben. Viszont a franciák arról panaszkodtak, hogy az olasz sajtó állandóan ellenséges magatartást tanúsít hazájukkal szemben, az olasz politika pedig, ahol csak teheti, szívesen keresztezi a francia törekvéseket a külföldön, amire Közép-Európa a legjobb példa. Olaszországnak az volt a kívánsága, hogy a többi hatalom valamely általános európai koncepció alapján, és ne csak ötletszerűen, esetről esetre vonja be Európa sorsának intézésébe Olaszországot, és amikor francia részről ebben az irányban semmi sem történt, maga dolgozott ki egy ilyen koncepciót, amely Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország által megkötendő négyhatalmi paktum létesítésében csúcsosodott ki. Az olasz terv szerint ez a paktum valóságos európai direk-

AZ EURÓPAI HATALMAK CSOPORTOSULÁSA 1937-BEN.

1. A tengelyhatalmak.
2. Az angólfancia blokk.
3. A: egyik félhez sem csatlakozott államok.
4. Semleges államok.

AZ EURÓPAI HATALMAK CSOPORTOSULÁSA 1939. MÁRCIUS 15-ÉN.

tóriumot teremtett volna, amely Európa sorsát intézi és amely mellett a Népszövetség is háttérbe szorult volna. A paktum szövegezéséről folytatott tárgyalásokban azonban az eredeti olasz elgondolásból igen kevés maradt meg — annyira kevés, hogy Németország habozni látszott, vajjon egyáltalában aláírja-e a megállapodást. Végül aláírta, de nem ratifikálta, és ugyanezt tette Franciaország is. 1935 januárjában végül úgy látszott, hogy Franciaország és Olaszország között megtörtént a várva-várt közeledés. Laval római látogatásának és az ez alkalommal létesült megállapodásoknak kellett volna erre a szükséges atmoszférát megteremteni. Egy ideig úgy látszott, mintha tényleg barátságosabb légkör alakult volna ki a két nemzet között, amely azonban csakhamar belefulladt az abesszíniái hadjárat folyamán újból megromlott általános európai atmoszférába. Ma már Olaszország a Lavallal kötött megegyezést túlhaladottnak és ezért érvénytelennek tartja.

Az az éles ellentét, amelybe Olaszország az abesszíniái hadjárat folyamán Angliával és Franciaországgal, valamint a Népszövetséggel került, közel hozta egymáshoz Olaszországot és Németországot. Mindkettőnek az volt az érzése, hogy a hatalmak rosszul bánnak velük és úgy kezelik őket, mint ahogy két gazdag, hatalmas üzletember kezeli fölfelé törő, de még szegény vagy ismét elszegényedett és mindig kissé lenézett konkurensét. Viszont ők is ugyanazt érezték a hatalmakkal szemben, amit ez a fölfelé törekvő fiatalember érezhet tekintélyesebb vetélytársaival szemben: minden gondolatuk arra irányult, hogy egyenlővé váljanak a két, náluknál erősebb pozícióval bíró hatalommal, vagy lehetőleg túltegyenek rajtuk. 1936 elején kezdett kialakulni az olasz-német együttműködés. Egy ideig még nehezítette ezt az osztrák Anschluss kérdésében a két ország között fennállt ellentét. De 1936. július 11-én Mussolini közvetítésével olyan megállapodások létesültek Németország és Ausztria között, amelyek ezt az ellentétet is elsimítani látszottak. Németország és Olaszország azóta összeegyeztetik eljárásukat és az európai politika nagy kérdéseiben lényegben azonos álláspontot foglalnak el. A spanyol polgárháborúban a nemzeti fölkelést olasz és német katonai erők támogatták, Olaszország magáévá tette a német gyarmati törekvéseket, Olaszország csatlakozott a német-japán kommunistaellenes paktumhoz stb. A német-olasz együttműködés — a „berlin—római tengely“ — nélkül, Németország alig érthette volna el 1938 és 1939-ben a nagy sikerek egész sorozatát.

Ezt Anglia is érezte és ezért valamilyen módon Olaszországgal való megegyezésre törekedett. 1938. április 16-án a két ország között az összes közöttük fennforgó kérdésekre nézve megállapodás jött létre. Ebben kölcsönösen kötelezik magukat arra, hogy tiszteletben fogják tartani a Földközi-tengeren ezidőszerint fennálló állapotokat, hogy Arábia országainak függetlenségi és területi épségét nem fogják érinteni, sőt mások ellen is meg fogják védeni, hogy kölcsönösen kerülni fogják a másik fél ellen irányuló propagandát stb. Anglia kötelezte magát arra, hogy a Szezi-csatorna szabad használatát sem háborúban sem békében nem fogja akadályozni, Olaszország viszont kijelentette, hogy sem Spanyolországban, sem a spanyol szigeteken nem fog kivételes helyzetre törekedni. A megállapodás azonban nem lépett azonnal hatályba, mert az angol kormány ennek feltételt szabott: a spanyol kérdés végleges rendezésétől tette az egész megállapodást függővé.

Franciaországgal azonban Olaszország nem tudott megállapodni, sőt az olasz sajtónak erőteljes állásfoglalása bizonyos, csakis Franciaország rovására megvalósítható kívánságok érdekében (Tunisz, Corsica, Nizza átengedése) fokozták a két ország közötti feszültséget.

Bár Németország 1938 és 1939-ben elért területi gyarapodásának egy-némelyike az olaszoknál nem kelthetett osztatlan örömet, sőt sötét pontként hat politikájuk látóhatárán, Mussolininak mégis sikerült országa részére újból biztosítani azt a kulcsállást, amelyben a világháború kitörésekor volt: a két európai hatalmi csoport közötti vetélkedésben döntő jelentősége lehet annak, hogy az olaszok megmaradnak-e állandóan a berlin-római tengelypolitika mellett, avagy előbb vagy később hajlandók-e azt feladni. Akár az egyik, akár a másik útra határozzák el magukat, Olaszország újabb jelentékeny gyarapodásra számíthat.

II. A FÖLDKÖZI TENGER KÖRE.

Semilyen más földrész nem állott olyan gyakran a történelem középpontjában, mint a Földközi-tenger: három világrésznek, Ázsiának, Európának és Afrikának találkozáshelye, civilizációknak valóban a bölcsője, a világháborús feszültség (Marokkó) kiérlelője s a harmincas években is a világpolitika egyik gyújtópontja.

A Földközi-tenger mindenesetre nemcsak földrajzi, hanem politikai fogalom is. Területe ilyen szempontból kiterjed a parti államok legtávo-

labbi határáig s ha észak felé a Dunát s olykor a Rajnát is emlegetik vele kapcsolatban, ugyanakkor Észak-Afrikát, a Levantét, sőt a Közel-Keletet is ideszámíthatjuk. Politikai jellegzetességéhez hozzátartozik, hogy nem nyílt óceán, hanem minden irányból könnyen lezárható tó s így az itt kialakult birodalmak csak addig voltak erősek, amíg a hátuk mögötti szárazföld a kezükön volt. A görög és római birodalmat egyaránt északról, a szárazföld felől érte a döntő csapás, ezért volt mindig érdeke Olaszországnak, hogy a dunai államok függetlenek maradjanak s hogy a Duna-medencébe ne nyomuljon be s ott lehetőleg *ne* is érlelődjék meg semilyen nagyhatalom.

Napjainkban a Földközi-tenger legerősebb hatalma Anglia, bár kérdés, hogy a még kipróbálatlan légi fegyverek mennyire csökkentették a közép-tengeri angol katonai támaszpontok értékét. Ezt az eddig fölényesen érvényesült angol túlsúlyt Olaszország meg akarja szüntetni s azzal az érveléssel formál erre jogot, hogy Anglia számára a Földközi-tenger csak útrövidítés, de Olaszország számára — amely a Középtengerbe úgyszólván be van zárva — maga az élet. Ezzel szemben áll az angol tétel, hogy a brit birodalomnak nem egyszerű közlekedési vonala, hanem ütőere a Földközi-tenger.

Az abesszín háború óta ide vetődött át a világpolitikának egyik fő színtere s lehetséges, hogy itt fog eldőlni az európai egyensúlyért folytatott diplomáciai vagy katonai küzdelem.

A) AZ OLASZ BIRODALOM.

1. Hid Európa és a Levante között.

Olaszország a legfiatalabb európai nagyhatalom s Abesszínia meghódítása óta övé a világ legújabb gyarmatbirodalma. Földrajzi szempontból az egyetlen nagyhatalom, amelynek nincs biztosított kiútja a világtengeerekre, gazdaságilag pedig a nagyhatalmaknak ahhoz a csoportjához tartozik (Németországgal és Japánnal együtt), amelynek nincs elég nyersanyaga s a többi nagy nemzethez képest tőkéi is kisebbek. Ezzel az anyagi korlátozottsággal szemben áll azonban az olaszok szaporasága (külföldön tíz, ebből Amerikában nyolc millió olasz él) és főleg az olasz népnek igen nagy szellemi képességei, amelyek a legalsóbb néposztályokban talán még virulensebbek, mint a polgári elemekben. Hatalmi súlyát növeli a többi nagyhata-

lom közt való földrajzi elhelyezkedése, ami gyakran kulcsszerepet biztosít Rómának; birodalmi politikájának pedig támaszai egyrészt a Földközi-tenger keleti medencéje felé mutató történelmi emlékek, másrészt pedig az olaszság lelki alkata, amely szintén arra predesztinálja, hogy kapocs legyen Európa és a Levante között.

2. *A világháború.*

Olaszország a békekötések után kielégítetlennek érezte magát, mégis a nagyhatalmak között egyedül ő érte el világháborús célját. Angliának a német flotta leveréséért drága árat kellett fizetnie, mert meg kellett osztania az Egyesült Államokkal a tengerek uralmát, Franciaország nem érzi magát önerejéből biztonságban, Oroszország nem jutott el a Dardanellákhoz, Olaszország azonban elérte a dunai monarchiának fölrobbantását, amely északkeleti irredenta mozgalmának akadályává s az Adrián és a Balkánon ellenlábasává vált.

Elsősorban, ha ugyan nem kizárólag ezért lángolt föl Olaszországban az intervenció mozgalom, amelynek látható vezére Mussolini volt, akit nacionalizmusa ebben az időben távolított el a szocialista párttól és aki kifejezetten a központi hatalmak elleni beavatkozás programjával indította meg 1914 novemberében a milánói „Popolo d'Italia“-t.

Olaszország súlyos dilemma előtt állott. Ha Németországhoz és Ausztria-Magyarországhoz csatlakozik, ki van téve a Földközi-tenger felől való blokádnak, ami nyersanyag-forrásaitól vágja el. 1915 elején Bécs is csak semlegességet kér Rómától s ennek fejében a monarchia följánlja a tiszta olasz lakosságú területeket, a trieszti önkormányzatot s a lemondást Albániáról. Ennél azonban többet ajánl Anglia és Franciaország, s Olaszország 1915 április 26-án megkötötte a nevezetes londoni egyezményt, amely neki ígéri Trieszttel együtt Isztriát és az egész Tirolt mindenütt a vízválasztókig, ami stratégiai szempontból volt fontos, ezenkívül Dalmácia nagyobb részét, az Albánia fölött való protektorátust és az olaszok által már 1914 őszén megszállt Saseno-szigetet, ahonnan az Adria bejáratát lehet ellenőrizni. A londoni szerződés 13. szakasza gyarmati ígéretet is tartalmaz:

„Ha Franciaország és Nagy-Britannia növelné gyarmati birtokait Afrikában Németország rovására, a két hatalom elvben elismeri, hogy Olaszország kérhet némi méltányos pótlást (l'Italie pourrait réclamer quelques

compensations équitables), nevezetesen a javára való határrendezésnél az olasz gyarmatok, Eritrea, Szomália és Líbia s a velük szomszédos francia és brit gyarmatok között.“

Ezek után Olaszország 1915 május 3-án fölmondja a hármasszövetséget és tíz nappal később megüzeni a háborút a monarchiának.

Az antanttól kapott ígéretekhez járult később még az 1916 májusában megkötött úgynevezett Sykes-Picot-egyezmény, amelyet Olaszország az 1917 augusztus 21-én St. Jean de Maurienne-ben aláírt szerződésben elfogadott és amely Törökország nagyobb részének felosztásával Olaszországnak akarta juttatni a gappottal és rézzel rendelkező Dél-Anatóliát.

Az első korrekciót ezeken az ígéreteken kölcsönös megegyezéssel hajtott végre Olaszország és Délszlávia az 1917 július 20-án megkötött korfui paktum elfogadásával: ekkor adták vissza az olaszok a délszlávoknak az Isonzóig terjedő részt.

A békeszerződések is csak részben valósították meg Olaszország jogos reményeit. Wilson, akinél szerencsétlenebb szerepet kevés ember játszott Európa történetében, tiltakozott az Olaszországnak tett dalmáciai ígéretek teljesítése ellen, s az akkor anarchisztikus belső viszonyokkal küzködő olasz kormány sokkal gyöngébb volt lelkileg is, semhogy kellő eréllyel tudott volna föllépni a békeértekezleten. Dalmáciából így jóformán csak Zára városát kapta meg, de a neki juttatott szigetekkel, főleg pedig az Albánia előtti Sasenóval fölényes túlsúlyba került az Adrián Délszláviával szemben.

Tengerentúli reményei még kevésbé valósultak meg. Törökország megerősödése miatt le kellett mondania Dél-Anatóliáról s meg kellett elégednie az északafrikai angol és francia területi engedményekkel. Anglia az Olaszországnak adott pótlást kiegészítette 1924 nyarán, amikor Olasz-Szomáliához csatolta az azóta Oltregiubának nevezett sávot s idetartozik talán az is, hogy Olaszország, Franciaország és Anglia 1925-ben érdekszférákra osztja föl Abesszíniát. Franciaország 1935 január 7-én a Mussolini—Laval-egyezményben kifejezetten az 1915. londoni szerződésre való hivatkozással engedett át további, megint csak jelentéktelen területeket Olaszországnak Afrikában, de ezt sem az olaszoktól állított Csád-tó irányában. Ennél értékesebb s stratégiai szempontból különösen Angliával szemben igen fontos a Doumerah-sziget, amelyről Franciaország ugyancsak 1935 január 7-én mondott le Olaszország javára a Vörös-tenger déli (az Indiai-óceán felé vezető) kijárójában Dzsibutival szemben.

Mindent egybevetve, meg lehet tehát állapítani, hogy Olaszország világháborús nyeresége révén jelentékenyen megerősödött a kontinens felé, de gyarmatait nem tudta számbavehető módon megnövelni, holott erre igen nagy szüksége volt egyrészt nyersanyaghiánya, másrészt pedig annak következtében, hogy a háború után az Egyesült Államok leeresztették a sorompót az olasz kivándorlók előtt.

3. *Az olasz külpolitika alapjai.*

Olaszország ezzel az elégedetlen érzéssel illeszkedett bele a háború utáni Európába. Figyelmét azonban akkoriban egészen lekötötte a belső válság. A háború morális és anyagi megpróbáltatása edzőleg hatott az olasz nemzet politikai öntudatára, de katasztrófálisan pénzügyi helyzetére és szociális egyensúlyára. Politikailag ebből született meg az egyik oldalon a fasiszta mozgalom; a nyersanyaghiány és a tőkeszegénység miatt igen súlyos gazdasági válságból pedig a kommunista és anarchista szervezetek egyre elszántabb ostroma a társadalmi rend ellen. Ezekben az években az olasz külpolitikának nincs, nem is lehet nagyobb elgondolása, csupán elszigetelt akciók történnek, mint például a szerbekkel megkötött és Olaszországra nagyon kedvező rapallói egyezmény (erről a 34. lapon már volt szó) és az az akció, amellyel Olaszország az 1921-i velencei egyezmény útján Nyugat-Magyarország egy részének megtartásához segített hozzá minket. 1922 nyarán tör ki az az általános sztrájk, amelyre Mussolini 1922 október 28-án a Marcia su Romával felel.

Ez a nap az olasz külpolitikában is új korszak kezdetét jelöli meg. A parlamentáris rezsim idején Olaszországban két irány küzdött egymással, az Ausztriára néző irredenta és az Afrika felé forduló imperialista áramlat. Így alakult ki a világháború előtt az a felemás olasz külpolitika, amely szívében csak az irredentán csüngött, de annyira gyöngének érezte magát a nyersanyagokat nélkülöző s az angol flottával szemben védtelen félszigeten, hogy kénytelen volt fő ellenfelével, a monarchiával szövetségre lépni s ugyanakkor együttműködni Angliával, amely egyébként a hatvanas évek óta úgyszólván a kezénél fogva vezette a fiatal olasz királyságot, hiszen valamennyi gyarmatát is London segítségével szerezte meg Olaszország.

Ez a két oldalról, a szárazföldön a monarchia, a Földközi-tengeren pedig az Anglia felől jövő nyomás szükségszerűen kétarcúvá tette az akkori olasz politikát. 1918-ban azonban a helyzet megváltozott. A régi irreden-

tizmust északkeleti irányban elhajló új törekvés váltotta föl a Duna-medence és a Balkán felé, s ha azelőtt Bécs volt a célpont, a békekötés után az utódállamok sokaságával került szembe Olaszország, ezenfelül — a monarchia adriai nyomása megszűnván — a Balkánon is szerep várt Rómára. I 'gyanakkor az azelőtt egyedül déli irányban ható gyarmati politika is ki lépett régi medréből: Líbia meghódítása — és belső területeinek a huszas évek során való visszahódítása — után nem maradt uratlan térség Észak-Afrikában s így az olasz birodalmi törekvések a Földközi-tenger keleti felén összpontosultak, ahol a Kis-Ázsiára néző Dodekanézosz szigetsoportot kiépítették katonai bázissá s az olasz kulturális, valamint gazdasági befolyás levantei támaszpontjává. Erre hajtották Róma gondolatait a régi olasz kereskedelmi hagyományok és a legutóbbi száz év olasz diaszpórájának egyik árama. Ez a magyarázata annak, hogy Olaszország már a háború alatt igényt emelt Kis-Ázsia déli részére; hogy a moszuli angol-török viszály idején Kemál újabb anatóliai olasz expedíciótól tartott, s ha Kemálnak ez az aggodalma alaptalannak bizonyult is, a fasiszta kormány mindent el követett a levantei s főleg az egyiptomi olasz kolóniák gazdasági és kulturális megerősítésére; hogy végül e keleti irányú erőfeszítések megkoronázásaként Abesszíniát az olasz gyarmatokhoz csatolja.

A háború előtti olasz külpolitika Észak—Dél tengelyének így hajlott el mind a két ága kelet felé s ez lényeges változás volt, mert amíg a trieszti és tripoliszi irány egymástól geopolitikailag meglehetősen független volt s így Róma fölváltva ápolhatta az egyik és hanyagolhatta el a másik irányt, addig az új északkeleti (dunai és balkáni) és az új délkeleti (levantei) feladatok egymással földrajzilag is összefüggenek, mert Olaszország nem lehet erős a maga gyarmati hálózatának eszmei középpontjában, a Földközi-tenger keleti medencéjében, ha az ebbe nyúló balkáni félsziget ellenséges nagyhatalmak befolyása alatt áll, s a Balkánon sem épülhet ki biztos olasz pozíció, ha a Dunán olaszellenes erők működnek, végül pedig a Duna-medencéből is kiszorulhatna Olaszország és az Adrián való biztonsága is veszélybe kerülhetne, ha akár az oroszok nyomulnának közel a Kárpátokhoz, akár pedig a németek az Adriához.

4. *Olaszország, a Duna-medence és a Balkán.*

Olaszországnak a Duna-medencében inkább csak negatív érdekei vannak: minden más nagyhatalom befolyásának távoltartása vagy legalább

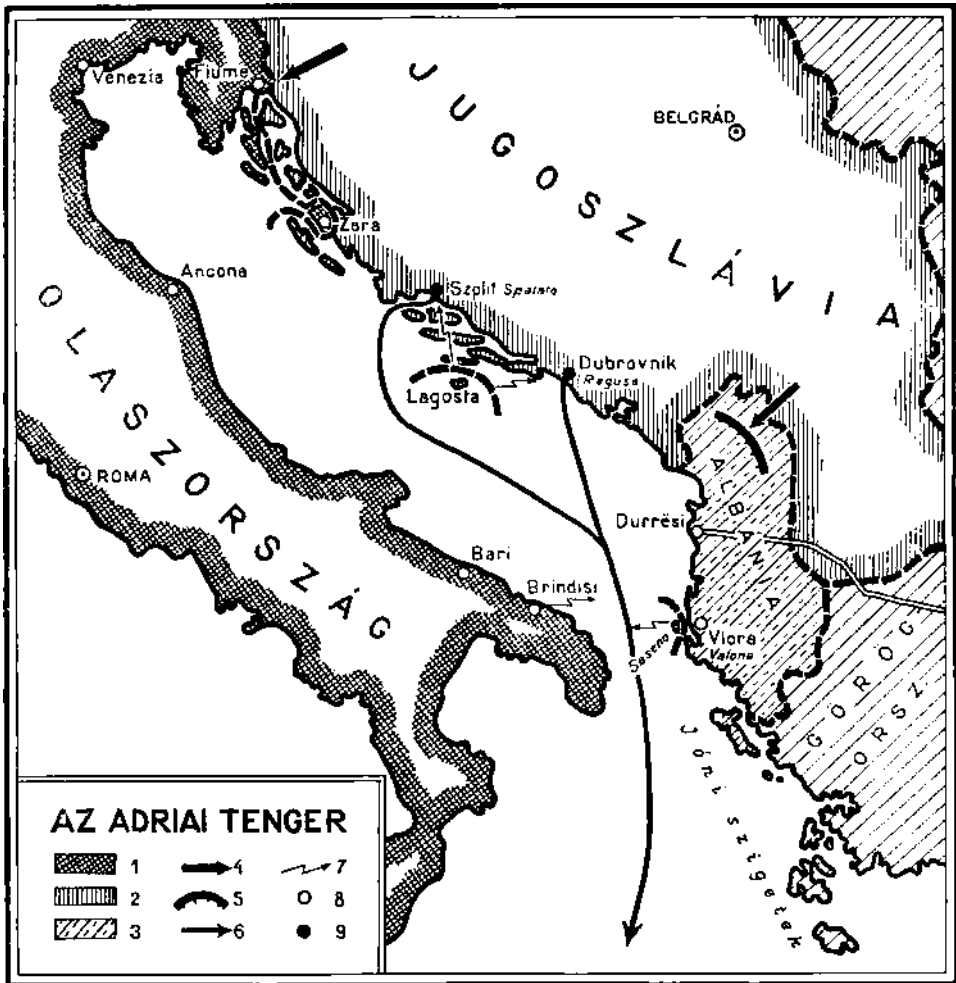
gyöngítése. Az olasz érdek itt párhuzamos Anglia dunai és balkáni szempontjaival, mert az angoloknak sem érdeke, hogy a Duna-medencében a monarchia megdöntésével létrejött nagyhatalmi légürbe más nagyhatalom nyomuljon be. Mivel pedig az olasz imperializmus etnikai, nyelvi és főleg földrajzi okokból akarva sem fenyegethetné bekebelezéssel a dunai népeket, Anglia számára az is megfelelő megoldás lehetne, hogy az olasz befolyás semlegesítse a Dunán a másik két szomszédos, szláv és germán néptenger hatását. Anglia és Olaszország dunai érdekei legföljebb abban térnek el, hogy Anglia az európai egyensúlyt szívesen látná biztosítottnak azon a réven, hogy a Dunán megint olyan nagyhatalmi formáció jöjjön létre, amely a maga erejéből is ellenállhat a környező nagyhatalmak nyomásának. Ebbe viszont Olaszország csak végső szükség esetén egyeznék bele, mert ez a csoportosulás ugyan rá volna utalva Róma barátságára, Olaszország dunai sulya azonban ilyen fordulat után mégis csökkenne.

A Balkánnal szemben az olasz külpolitikát kétféle szempont vezeti: katonai biztonságának és politikai befolyásának kiépítése.

Biztonságát megadják a világháborúban megszerzett területek, a dalmát szárazföldön és a szigeteken való elhelyezkedés; az Adriát pedig valóban Maré nostro-vá, olasz tengerré teszi Saseno szigete, amelyről az olaszok ellenőrizhetik a délalbán partokat és lezárhatják az Adria kijáróját.

Politikai befolyásának bázisa magában Albániában, a balkáni szárazföldön fekszik. Az 1927 november 22-én közzétett olasz-albán véd- és dacsövetség Róma katonai és gazdasági protektorátusa alá helyezi Albániát (ahol egyébként a csendőrség angol tiszték vezetése alatt áll), s ha a hegyekben élő albán törzsek kívülről jövő támogatással időről-időre lázonganak is a központi hatalom intézkedései ellen, az albán partok és a Durazzóból Macedóniába vezető út nyitva állanak az olaszok előtt. Ez az út (a rómaiak régi Via Egnatiája Szaloniki felé, amelyről a 226. lapon írunk) a Balkán egyik legfontosabb stratégiai vonala, ahonnan Olaszország sakkban tarthatja Dél-Szerbiát és Szerbia útját Szaloniki felé. A Macedóniába való benyomulással tehát kettős csapást mérhetnek az olaszok a szerbekre Albánia felől: egyrészt elzárhatják Délszláviának mind a két tengeri kijáratát az adriai és az égéi kikötőkhöz, másrészt pedig utat törhetnek Bulgária felé és értékes pozíciót szerezhetnek maguknak Görögország hátában is.

^{13*} E stratégiai szempontokat figyelmen kívül hagyva, az olasz-délszláv viszony diplomáciai síkon két tényezőtől függ. Egyik a barátság Belgrád és Róma között; — ez volt Mussolini dunai és balkáni politikájának alapja a

Jelmagyarázat:

1. Olasz terület.	6. Jugoszláv hajót a Földközi-tenger felé.
2. Jugoszláv terület.	7. Olasz ellenőrzés.
3. Albán terület.	8. Olasz, vagy olasz érdekeltségű kikötő.
4. Jugoszláv törekvés.	9. Jugoszláv kikötő.
5. Olasz védekezés.	

fasizmus első éveiben. Ezután következett az az időszak, amikor Olaszország Délszlávia szomszédaival, még pedig nemcsak Magyarországgal és Bulgáriával, hanem Romániával is kezdett barátkozni. A spanyol válság idején azonban Róma kibékült Belgráddal: 1937 március 25-én Ciano külügyminiszter Belgrádban aláírja az olasz-délszláv egyezményeket, amelyekben arra kötelezi magát a két állam, hogy egymást meg nem támadják, nemzetközi válság idején egymással tanácskoznak, közös határaikat tiszteletben tartják és ezen túlmenően is minden olyan tevékenységet megakadályoznak, amely a másik állam területi integritása ellen irányul. Ugyanakkor Róma két jelentős és békekészségről tanúskodó engedményt is tesz Délszláviának: jóllehet Olaszországot nem kötelezték a békeszerződések kisebbségvédelmi intézkedései, kisebbségi jogokat adott a területén élő szlovén és horvát lakoságnak, ezenkívül pedig külön kereskedelmi szerződésben a délszláv mezőgazdasági kivitel nagy részének átvételére kötelezi magát. Az olasz-szerb viszonyt megmérgező albán kérdésben is megegyeztek. Délszlávia (ezúttal első ízben) elismerte Albánia jelenlegi határait és Abesszínia annektálását. Amikor Olaszország 1939. április 7-én bekebelezte Albániát, Jugoszlávia ebbe belenyugodott.

Az olasz-délszláv kiegyezést kétségkívül pillanatnyi okok hozták létre: a spanyolországi polgárháború akkori állása azzal fenyegetett, hogy esetleg nyílt angol-olasz összeütközés válik belőle, Róma tehát sietett fedezni a hátát a szerbek felé. Azonban ettől eltekintve, tartós lehet a barátság a két adriai szomszéd között, mert mind a kettőnek komoly érdekei fűződnek a mai helyzet fenntartásához. Olaszországnak azért, mert alig van több nyernivalója az Adrián, Délszláviának pedig, mert a horvát-szerb s a kisebbségi kérdésekkel terhelt belgrádi kormánynak, bármilyen szerkezetű legyen, szükségszerűen az a legfőbb törekvése, hogy esetleges földközi-tengeri vagy dunai háborúban megőrizhesse semlegességét.

Róma balkáni szempontjaival kapcsolatosak Olaszország feketetengeri érdekei. A Fekete-tenger orosz partjáról nyersanyagokat szállító hajók elérhetik az olasz kikötőket anélkül, hogy a Gibraltárt és Szuézt őrző angol ágyúk előtt kellene elvonulniok. Olaszország ezért lépett már a huszas évek derekán intenzív árucserére a szovjettel, sőt 1933 augusztusában barátsági és semlegességi szerződést is kötött a moszkvai kormánnyal. Amennyire érdeke azonban Olaszországnak az orosz nyersanyagtelepek esetleges kihasználása, olyan fontos számára az orosz politikai befolyás távoltartása a Balkántól és a Földközi-tengertől.

5. Olaszország és az angol-francia antant.

A dunai és balkáni olasz-angol érdekkonkság, amelyről az előző fejezetekben már volt szó, nemcsak a déli tengerekre irányuló pánszláv nyomással, hanem Franciaországgal szemben is együttműködésre vezetett London és Róma között, főleg azokban az időszakokban, amikor az angol-francia antant még nem született meg vagy amikor ellanyhult. A múlt század végéig az angol-olasz együttműködés egyik alapja az volt, hogy Anglia a Földközi-tengeren Franciaország hátában ellensúlyként játszotta ki Olaszországot. A világháború után hasonló számítás vezette Londont a szárazföldi francia hegemonia megfékezésére, amikor pedig Németországnak a Népszövetségbe való belépésével és a német-francia együttműködés lehetőségének felbukkanásával pontosan egyidejűen, annak ellenhatásaként vagy legalább is kiegészítésére feléled az angol-olasz antant (1926. szeptember 10-én ül le Stresemann a genfi tanács asztalához és már szeptember 30-án találkozik Livornóban Sir Austen Chamberlain Mussolinivel), az 1927-ben kezdődő olasz-francia mérközésben a Dunán és a Balkánon a brit diplomácia sok tekintetben a kezére jár Olaszországnak. Ugyanakkor a Földközi-tenger keleti szférájában angol rábeszélésre kötött Abesszína húszéves barátsági szerződést Rómával, a Közép-tenger nyugati medencéjében pedig angol segítséggel csatlakozhatott Olaszország a tangeri státútumhoz, ami azért volt értékes pozíciónyereség Róma számára, mert „a Földközi-tenger nyugati kapujában Gibraltár a lakat, de Tanger a kulcs“.

Az abesszín és a spanyol válság hatása alatt mindenestre megváltozott a helyzet. A növekvő olasz katonai készültséggel szemben a Földközi-tengeren Anglia rá van utalva a francia támaszpontokra, a Berlin—Róma-tengely megalakulása után pedig olyan nagy mértékben hanyatlott a francia befolyás Délkelet-Európában, hogy ezen a tájon viszont Franciaország van ráutalva Angliára. Ezek után tehát nehezen éledhet fel a régi helyzet, hogy London a Földközi-tengeren is és Délkelet-Európában is Olaszországot támogassa Franciaország ellenében. Ám ha egyelőre nincs is kilátás a külön olasz-angol vagy elszigetelt olasz-francia kiegyezésre, kétségtelen, hogy az egységes angol-francia antant szemében is igen nagy érték Olaszország barátsága vagy akár csak garantált közömbössége, kivált azóta, hogy az angol-olasz viszály kétfelé is meggyöngítette Anglia és Franciaország biztonságát: nyugat felé megnőtt Németország súlya, és ugyanakkor az északafrikai és levantci országokban megerősödött a mohamedán világ ellenállása, ami

azt mutatta, hogy ha Olaszország politikai ereje nem is ér el a régi Róma limeszéig, ma is nyugtalanságban tudja tartani a Földközi-tenger egész környekét a Vörös-tengertől a Rajnáig és a Dunától Marokkóig.¹

6. Róma belép az európai játszmába.

Olaszország, amely a háború óta a világpolitikának mindig csak mellékes szereplője volt, 1935-ben vált az európai politika egyik főszereplőjévé. Ettől fogva esztendőig olasz sakkhúzások kezdeményezik a nemzetközi helyzet minden fontosabb fázisát: először azzal, hogy Olaszország csatlakozásával záródik be Németország körül a gyűrű (Stresa); azután az abesszín háborúval, amely fölrobbantja az angol-francia-olasz antantot és kiváltja az olasz-angol viszályt; erre következik a Berlin—Róma-tengely megalakítása, amely halomra dönt minden eddigi európai számítást, ellensúlyozza a francia-szovjetorosz átlót; Róma akciója ad lehetőséget Németországnak a Rajnavidék megszállására, ami Franciaország katonai súlyát csökkenti a Dunán; az olasz kormány beszéli rá Bécset a Papen-paktum megkötésére, aminek fejében Berlin a Földközi-tengeren támogatja Olaszországot; amikor pedig hat nappal később megmozdul Franco, a spanyol földön feltűnő olasz légiók váratlanul és nyomatékosan kiterjesztik Róma akcióradiusát a Közép-tenger nyugati felére, és ezzel fellobban a katonai előkészületektől kísért diplomáciai küzdelem a Földközi-tengeren Olaszország, Németország, Franciaország és Anglia között; ezzel kapcsolatban harapózik el az arab világ lázongása Franciaország és Anglia északafrikai és közelkeleti birtokain s érdekszféráin; ez az alkalom szüli az 1937 nyarán kezdődő japán-kínai konfliktust, s ezután válik láthatóvá az amerikai-angol-francia közeledés, amire válaszul létrejön a német-olasz-japán háromszög.

1938 elején még nem lehet tisztán látni a játszmának sem a végcélját, sem pedig azt, hogy mi benne a tervszerű és mi volt benne a kényszerű. Lehetséges, hogy Mussolini, részben talán Laval ígéretében, másrészt pedig a befejezett tények hatásában bízva azt gondolta, hogy Anglia is jó arcot vág majd Abesszínia nagy részének elfoglalásához. Ha ez a föltevés helyes, akkor valószínű, hogy minden egyes későbbi olasz lépés csak válasz volt, védekezés vagy ellentámadás; hogy kényszerűség volt a Kék-Nílus elfog-

¹ Az olasz-francia viszonyról, annak Németországgal való összefüggéséről a 207. lapon, a London, Párizs és Róma közti mérkőzés vagy kiegyezés lehetőségeiről pedig a 205. lapon esik szó.

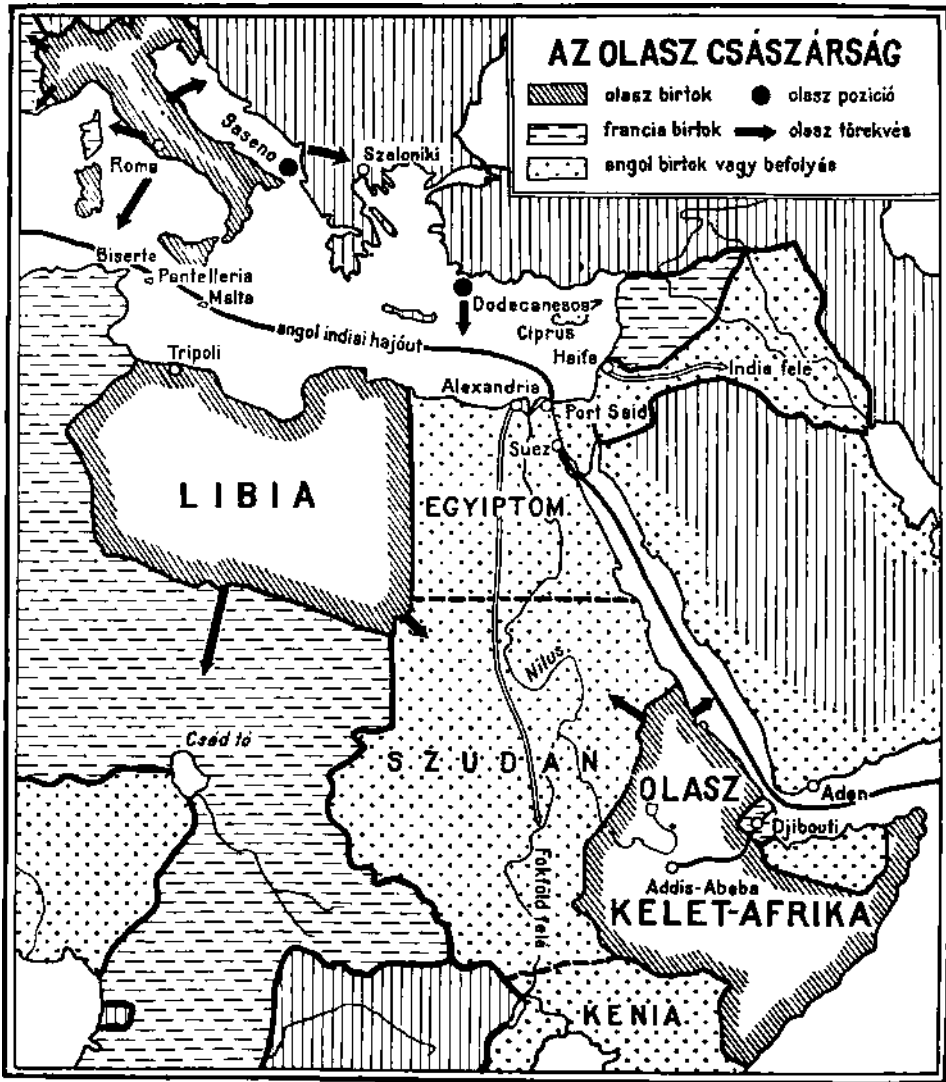
lalása, elővigyázatosság Líbia egyiptomi határának megszállása és a spanyol válságban való olasz szerep csak reakció volt arra, hogy a montreux-i értekezleten (lásd a *Törökország* című fejezetnél, 219. lapon) a Dardanella-kérdés rendezésében Róma olaszellenes élt látott.

Az is lehetséges azonban, hogy az olasz kormányt nem a kényszerűség, nem a sakkjátszma összebonyolódása vitte bele ezekbe a lépésekbe és a nyugatellenes középeurópai összefogás megteremtésébe, hanem részleteiben is, végcéljaiban is pontosan kitervelt programm. Emellett szólna, hogy Mussolini már 1927 május 26-án a kamarában, amikor az „új unitárius (mai szóval totális) olasz államról“ beszélt, bejelentette az 1935-ben megindítandó háborút:

— A fasiszta Olaszország világos, sarkalatos és legfőbb kötelessége, hogy a készség állapotába helyezze minden fegyveres erejét a szárazföldön, a tengeren és a levegőben — mondotta Mussolini. — Olyan helyzetben kell lennünk, hogy adott pillanatban öt millió embert mozgósíthassunk és hogy fegyverrel is elláthassuk őket. Hajóhadunkat meg kell erősítenünk, légi haderőnket pedig — amelybe egyre több bizalmat vetek — olyan nagy létszámúvá és olyan hatalmassá kell tennünk, hogy gépeik zúgása elnyomjon minden más zajt ezen a félszigeten s hogy szárnyaik eltakarják a napot országunk felett. Olyan helyzetben kell lennünk, hogy egyszer majd, holnap, 1935 és 1940 között, amikor elérkezünk az európai történet válságos pillanatához, hallathassuk szavunkat és végre elismerjék jogainkat.

Akkoriban Franciaországban azzal magyarázták Mussolini időszámítását, hogy 1935-ben kell Versailles értelmében kiüríteni az utolsó rajnai zónát (mint tudjuk, a megszállás külön német-francia megállapodások következtében már előbb, 1930-ban végétért), ezenkívül pedig rámutattak arra, hogy a Mussolinitól megadott időben, 1935 és 1940 között csökken majd a francia újoncok serege a születések számának világháborús esése következtében.

Mussolini külpolitikája tehát abban állott, hogy egyfelől Olaszország abszolút katonai erejét növelte, másfelől pedig várt az alkalomra, hogy Európának egy válságos pillanatában az olasz súly relatíve is megnőjjön, s ha 1927-ben azt hitte, hogy a válság a francia katonai erő hanyatlásából adódik, 1935-ben láthatta, hogy a várt eltolódást nem a francia hadsereg gyöngülése, hanem a német katonai felszerelésnek minden eddigi várakozást felülmúló emelkedése idézte elő. Így születhetett meg Rómában az a

gondolat, hogy a német fegyverek erejével olyan helyzet teremthető a Rajnán, amelyben Franciaország és Anglia kénytelen lesz eltérni az olasz benyomulást Abesszíniába.

További kérdés természetesen, hogy milyen végcél lebegett Mussolini szeme előtt, amikor ráfogta a német fegyvert Nyugat-Európára? Az, hogy az angol-olasz barátságot átalakítsa szövetséggé, vagy pedig, hogy felrobbantsa a brit birodalmat és már most magához csatolja az északafrikai francia gyarmatbirodalmat és a közelveleti brit birtokokat? Az előbbi esetben Mussolini talán az angol-francia antant megszületésének sajátságos körülményeire gondolt. Anglia és Franciaország ugyanis, miután a század végén majdnem háborúba keveredett egymással, éppen azért tudott tartós együttműködésre lépni, mert a két birodalom útjai és katonai támaszpontjai annyira keresztezik és fenyegetik, de ugyanakkor támogatják is egymást, hogy a két birodalom a szó szoros értelmében mindig egymás nyakán tartja a kést. Ez az állandó és félelmetes kölcsönös fenyegetés azonban nemcsak indító oka, hanem tartós biztosítéka is lehet az együttműködésnek, az egymásrautaltságnak: ilyen körülmények között ugyanis mind a két hatalom bízhatott abban, hogyha felosztja egymás közt Észak-Afrikát, akkor egyik a másikkal mindig be is tudja tartatni azt az ígéretét, hogy a másik körét többé nem zavarja. Lehetséges tehát, hogy Mussolini részben azért akarta megvetni a lábát Abesszíniában, az indiai út és a Kairó—Kap-vonal tözsomszédságában, hogy ne csak az angol erő nehezedjék állandó nyomásként a Földközi-tóba bezárt olasz félsziget partjaira, hanem hogy Olaszország is sakkban tarthassa a brit birodalom fő ütőereit, főleg pedig hogy az Olasz-Szomálin át Indiára néző Abesszínián keresztül Róma közel férközhessék az angol birodalom törzséhez: az Indiai-óceánhoz. (Erről a „brit beltengerről“ a 232. lapon szólunk.) Ebben az esetben ugyanis egyrészt Anglia vághatja el Szueznál és a Vörös-tengeren Olaszországot legnagyobb gyarmatától, másrészt Olaszország is két oldalról (Líbia és Abesszínia felől) fenyegetheti az Észak-Afrikából Dél-Afrikáig húzódó brit vonalat, a Dodekanézoszról és Abesszíniából pedig megtámadhatja az Arábián át vezető angol légiutat és a vöröstengeri víziutat. (Lásd 221. lap.) így kétségkívül meg volna kölcsönös záloga annak is, hogy az angol-olasz barátság, amely a múltban mindig Anglia fölényének hatása alatt állott, a jövőben közelebb járjon két egyenrangú nagyhatalom szövetségéhez.

A másik, a felrobbantásra irányuló olasz politikának viszont az lehetne az alapja, hogy Olaszország már most elérkezettnek látná a leszámolás idejét,

ez azonban valószínűtlen. Mert még ha a Berlin—Róma-tengelynek az volna is az értelme, hogy — ugyancsak az Észak-Afrikát felosztó angol-francia antanthoz hasonlóan — Közép-Európában Róma járjon Németország kezére, a földközítengeri olasz terjeszkedést pedig Berlin segítse elő azzal, hogy közben sakkban tartja Angliát és Franciaországot, akkor is azt kellene hinnünk, hogy Mussolini és Hitler lehetőleg nem fegyverrel, hanem fenyegetéssel az 1938 szeptemberében létrejött müncheni egyezmény mintájára kicsikart paktumok sorozatával akarnak engedményeket elérni a „beati possidentes“-től.

7. A keletafrikai hadjárat.

Ilyen lehetőségek jellemzik azt a külpolitikai korszakot, amely az abesszín hadjáratral indult meg s a spanyol válsággal folytatódott. Ennek főbb állomásai a következők voltak:

1934 december 5-én történt az ual-uali határincidens Olasz-Szomáli és Abesszínia közt. 1935 január 7-én írta alá Mussolini Lavallal azt az olasz-francia egyezményt, amely kimondotta, hogy Olaszország beleegyezik a tuníziai olaszok állampolgársági kiváltságainak fokozatos lebontásába (ez a tuniszi olasz irredenta hivatalos és hatékony megtagadása volt). Franciaország viszont két területi engedményt tett: Líbia határán és a Vörös-tengeren (lásd 192. 1.). Ugyanakkor az európai együttműködésre nézve is megállapodás jött létre köztük, s a franciák azt hitték, hogy a hagyományossá vált olasz-francia politikai feszültség helyett sikerült létrehozni a tartós együttműködést Párizs és Róma, s ellentétet teremteni Róma és Berlin között. A francia-olasz és az osztrák-német viszony valóban mindig összefüggött egymással. Az olasz közéletben felváltva állott előtérben az irredenta felhangokkal kísért elmélkedés Franciaország (Szavoja, Nizza, Korzika, Tunízia) irányában és a Drang nach dér Adria-tól való félelem Németországgal szemben. 1925-ben Olaszország azt kérte, hogy a Brenner-határra is terjesszék ki a locarnói garanciát; 1926 elején a déltiroli német-olasz ellentét idején Mussolini kijelentette, hogy az olasz határt inkább fölfelé, mint lefelé terjeszthetik ki. Ebben az időben Mussolini Németországról, mint Olaszország és Franciaország közös veszélyéről beszél s a hetvenmilliónyi német-osztrák tömbbel szembeállítja a két latin nép nyolcvanmillió emberét. Az ezután következő években azonban az olaszok déltiroli kisebbségi politikája javul s az olasz-francia feszültség megint föléléd,

viszont az Anschluss-veszély jöttére ismét közeledés kezdődik Párizs és Róma között. Ezt a közeledést Laval főképen azzal akarta biztosítani, hogy nyilván szabad kezet adott Olaszországnak Abesszíniában s a jelek szerint még azt is vállalta, hogy Anglia esetleges ellenzését Párizs legyűri. Megegyeztek a Brenner együttes védelmében is és abban, hogy dunai barátait kibékítik egymással. Amikor pedig két hónappal később, március 16-án Hitler proklamálja a hadkötelezettséget, április közepén Mussolini Stresában találkozik az angol és francia miniszterelnökkel és külügyminiszterrel. Ekkor már javában folyik a csapatszállítás az Abesszíniával határos Eritreába és Olasz-Szomaliba, az olasz sajtó valóságos pergőtűz intéz a Harmadik Birodalom ellen, Anglia és Franciaország pedig Olaszországot megbízza a dunai kérdés rendezésével. Erre azonban már nem kerül sor, mert az abesszín kérdésben kitört olasz-angol viszály az egész európai helyzetet felborítja.

Az abesszín ügy általában sok meglepetést hozott. Nemcsak a megdönthetetlennek hitt dogma, az angol-olasz együttműködés tűnt el, hanem egy időre mintha mindenki elvesztette volna a fejét. Anglia és Franciaország valósággal szerepet cserélt: a reális érzékéről nevezetes Anglia dogmatikus és formalisztikus lett, Franciaország meg rugalmas; London ragaszkodott a genfi betűkhöz és Párizs cserbenhagyta a népszövetségi alapokmányt s az együttes biztonság elvét. Olaszország pedig, noha eddig minden döntő előrehaladását diplomáciai ügyességgel érte el, most csak fegyvereit beszéltette (előbb Abesszíniában, azután Spanyolországban).

A kérdés magjával szemben meg kell állapítani, hogy Olaszország törekvése érthető, sőt jogos volt. S éppen a humanizmus híveinek kell tiltakozniok az olyan álhumanizmus ellen, amely útjába akart állni annak, hogy egy európai hatalom kiterjessze uralmát olyan barbár országra, mint Abesszínia, amikor az javára lehet a nemzetközi egyensúlynak (a népek társadalmában éppúgy vannak szociális szempontok, mint a nemzeti közösségekben), és amikor az európai nemzet gyámkodása hasznára válhatik a meghódított primitív törzseknek is, mert fokozatosan civilizálódáshoz, néhány évszázad múlva pedig talán nemzeti önállósághoz is hozzásegítheti őket.

Ma már kétség nélkül tudjuk, hogy az angol kormány, a konzervatív párt és a City nem lelkesen, de hajlandó lett volna eltérni az olaszok benyomulását Abesszíniába. Bizonyítja ezt a Giornale d'Italiá-ban 1936 februárjában leleplezett bizalmas angol minisztériumi akta is, amelyből ki-

derült, hogy az Angliából Abesszíniába jóval az olasz igény bejelentése előtt kiküldött szakértők megállapították: Angliának semilyen érdeke nem fűződik Abesszíniához, kivéve a Kék-Nílust és a határmenti legeltest. Az angol kormányt a szintén előbb, még 1934-ben megindított s az angol népszövetségi ligától megszervezett magánnépszavazás befolyásolta, mert ez azt mutatta, hogy a brit közvélemény egyik nagy része ragaszkodik a népszövetség és az együttes biztonság eszméjéhez. Emellett az angol diplomaták egy része azt hitte, hogy „Mussolini csak blöfföl“. Amikor pedig már belátták, hogy tévedtek, több ízben is csődött mondott az angolok közmondásos ügyessége a kompromisszumok terén, mert mindig valamivel kevesebbet ajánlottak fel Olaszországnak, mint amennyit az elfogadhatott volna.

Pedig Olaszországgal meg lehetett volna egyezni. A római kormány 1935 decemberében még kifejezetten azon az állásponton volt, hogy nem a tulajdonképpen Abesszíniát akarja pacifikálni, hanem az amhár mag meghagyásával az amhároktól később meghódított részeket. Szeptemberben az olasz minisztertanács még olasz területen fekvő kikötőt is átengedhetőnek tartott a meghagyandó kisebb Abesszínia számára. Decemberben pedig, amikor az angol és a francia politikai ösztön néhány napra feléledt és a Laval—Hoare-terv alapján kompromisszumot ajánlottak a feleknek, Mussolininál csupán alkudozási manőver volt a terv elutasítása, valójában el akarta fogadni, amint azt ő maga jelentette ki 1936 februárjában a londoni Observer-nek adott nyilatkozatában: Az olasz kormány már pozitív jegyzéket dolgozott ki a Hoare—Laval-tervre vonatkozóan s az olasz minisztertanács éppen el akarta fogadni ezt a békeformulát, amikor megérkezett a hír, hogy Hoare lemondott.

Ugyanakkor a sors azt a kegyetlen, sőt tragikus tréfát üzte Franciaországgal, hogy bár a diplomáciában ő a tanítómestere az egész világnak, ebben az időben a francia külügyminiszternek nem volt egyetlen világos és határozott lépése sem. Ha nyíltan áll ki Olaszország mellé, Anglia nem vette volna fel a harcot az olasz-francia fronttal. Ha viszont Franciaország fenntartás és jogi vészkijáratok sejtetése nélkül Angliának áll a pártjára, Olaszország elfogadta volna az 1935 nyarán ajánlott engedményeket. Franciaország azonban határozatlan politikát folytatott, s bár neki köszönhető, hogy az olaszellenes szankciók nem érték el azt a fokot, amelyen Olaszország harcképességét megbéníthatták volna, mégis összeomlott az

olasz-francia együttműködés, hogy romjain a franciaellenes olasz-német közeledés jöjjön létre.

Maguk az események úgy következtek egymás után, hogy 1935 szeptemberében jelent meg az angol Home Fleet a Földközi-tengeren, s ekkor kötötték meg az ugyancsak olaszellenes fenyegetésnek szánt angol-egyiptomi katonai szerződést. Válaszul Olaszország megerősíti az Egyiptom és Túnisz közt elterülő Líbia helyőrségeit. Október 3-án lépik át az olaszok Abesszínia határát. November 18-án kezdődnek a szankciók, amelyek az olasz áruk vásárlását és hadiszereknek Olaszország számára való eladását megtiltják. Decemberben Délszlávia, Görögország és Törökország megbeszéli Angliával, hogy egymást kölcsönösen megsegítik, ha valamely népszövetségi határozat végrehajtása közben Olaszország bármelyiküket megtámadja. Franciaország ígérete csak feltételes, amikor pedig március elején döntő lépést tehetne Anglia a hatékonynak ígérkező olajtilalom felé, Franciaország megint elhárítóan és halasztóan lép közbe. Közben március 7-én a német hadsereg bevonul a Rajnára és ezek után London sem gondolhat éles lépésekkel Rómával szemben. Olaszország levegőhöz jut, az abesszín hadjárat is végéhez közeledik. Május 5-én elesik Addisz-Abéba, 9-én Rómában kikiáltják az abesszín császárságot, az olasz uralkodó címe ettől fogva *Re Imperatore*.

8. *A Berlin—Róma-tengely.*

Ekkor úgy látszik, mintha Olaszország vissza akarna kanyarodni a régi útra és közeledni igyekeznék Angliához és Franciaországhoz. Május 28-án Grandi londoni nagykövet Mussolini személyes békeüzenetét adja át Edén külügyminiszternek, Suvich olasz külügyi államtitkár pedig Drummond római angol nagykövettel tárgyal. S ha ebben az időben nem az utca parancsolt volna az új párizsi Blum-kormánynak, és ha Angliában is olyan férfiak kormányoztak volna, akiknek elég tekintélyük lett volna ahhoz, hogy a közhangulatot irányítsák, akkor London és Párizs alighanem könnyen és hamar megegyezhetett volna Rómával. Tudomásul kellett volna venniök, hogy az abesszín hadjárat megnövelte Olaszország katonai tekintélyét és próbára tette pénzügyi teherbírását. A két nyugati hatalomnak tehát segédkezet kellett volna nyújtania ahhoz, hogy a tőkében amúgyis szegény Olaszország hozzáfoghasson új, nagy gyarmatbirodalmának be rendezéséhez, ami évtizedekre lekötötte volna erejét és figyelmét.

London és Párizs azonban elszalasztja a kínálkozó alkalmat: úgy tesznek, mintha nem vennék észre Mussolini kéznyújtását, a Dardanella-értekezlet előkészítésénél nem vetnek ügyet Róma érzékenységre, a francia népfront nem Olaszországot, hanem csak a fasiszta rezsim vörös posztóját látja maga előtt s fellángol a régi világnézeti vita a francia baloldal és a fasiszta sajtó között.

Olaszország erre Németország felé fordul. S ha a világ azt hitte, hogy túljutott az abesszín bonyodalmakon, Európa még az előzőnél is súlyosabb, mért világháború veszélyével járó válságnak, a spanyol ügynek jutott el a küszöbére.

Június 22-én ült össze a Földközi-tenger keleti medencéjére nézve oly fontos Dardanella-értekezlet Olaszország távollétében, mire július 11-én olasz rendezésben aláírták a német-osztrák egyezményt, amely után az olasz külpolitika elfordult az Alpoktól a tenger felé, július 17-én éjjel pedig megindult a Franco-fölkelés, amelynek nemzetközi bonyodalmai viszont a Földközi-tenger nyugati medencéjében veszélyeztették Anglia és Franciaország érdekeit. S minthogy Franco oldalán olasz légiók harcoltak, Róma, amely közben kilépett a Népszövetségből — az abesszín vágás és a dardanellai ríposzt után — új ütőkártyát szerzett Franciaországgal és Angliával szemben. (A spanyol polgárháborúról és a vele kapcsolatos nemzetközi válságról a B. 4. fejezet szól.)

1939 tavaszán a spanyolországi háború befejezése előtt a nyugati antant erőfeszítéseket tett, hogy megjavítsa a spanyol-francia-angol viszonyt, ugyanakkor pedig 1939. márciusában Madridnak Franco kezére jutása után Berlin és Róma állandósítani igyekezett a német-olasz-spanyol szálakat. Róma számára mindenesetre igen fontos a Franco-kormány és Róma közt kialakult barátságnak stabilis külpolitikai együttműködéssé való továbbfejlesztése, mert ebben az esetben Olaszország súlya és akciószabadsága lényegesen megnő elsősorban Franciaország és Anglia irányában, de másfelé is.

B) A KÖZÉP-TENGER NYUGATI MEDENCÉJE.

1. Afrika európai nyúlványa.

A Földközi-tenger nyugati medencéje különálló régiója Európának és Afrikának. Két, egymásnak ellentmondó sajátossága, hogy míg a hozzátartozó Észak-Afrikát földrajzilag Európához számítják, mert a Dél-

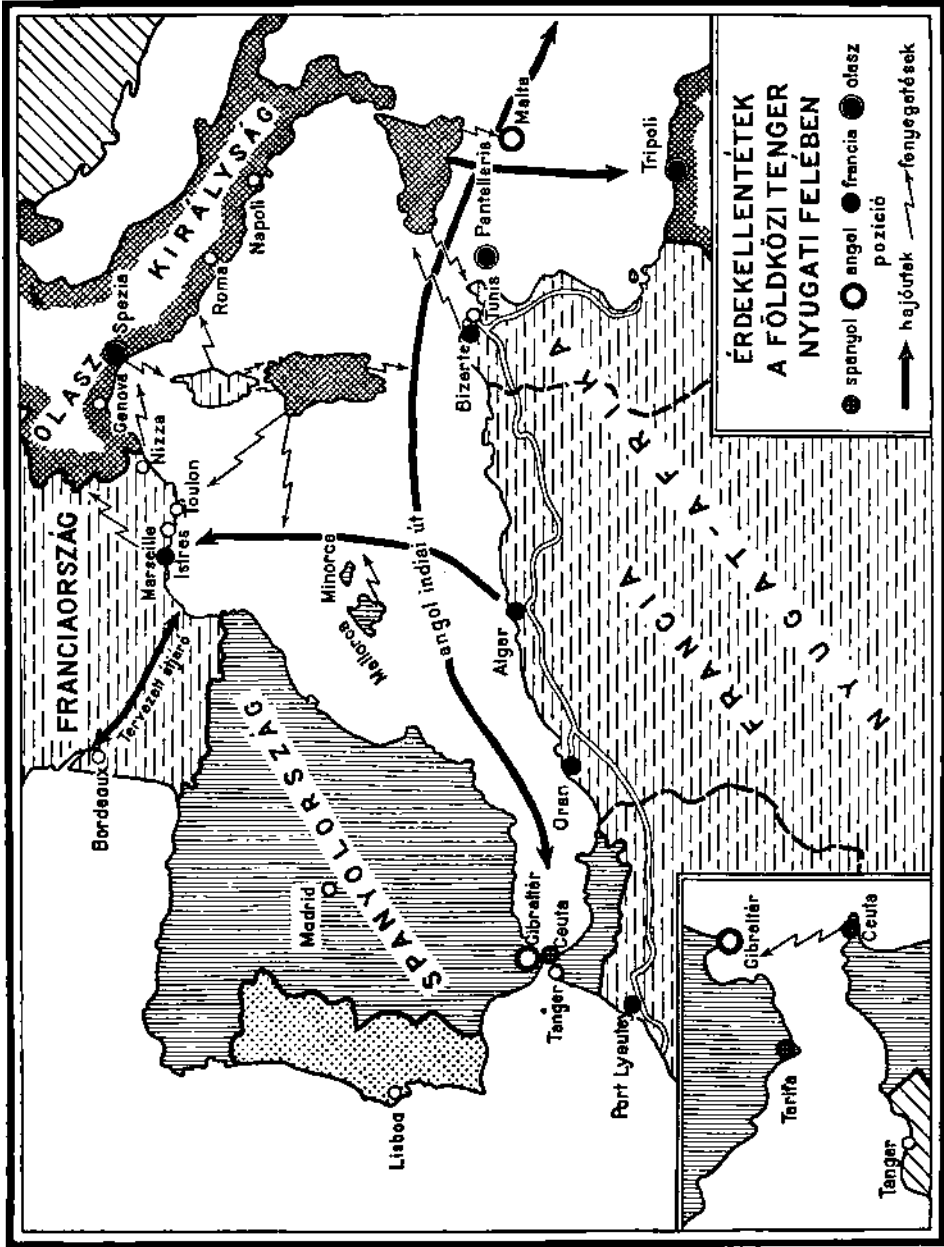
Marokkótól Túniszig húzódó Atlasz-hegység megvédi az itt elterülő, termékeny parti országokat a Szahara levegőjétől, addig politikailag viszont a Pireneus-i félszigetet Afrikával szervesen egybefüggő területnek látják. Ugyanakkor Ázsiával és főleg a Közel-Kelettel összefűzi Észak-Afrikát a bennszülöttek vallása, s ez gyakran egyforma hullámokkal ringatja az Indiától Nyugat-Afrikáig terjedő iszlám néptengert.

Ez a geopolitikailag összefüggő terület váltakozó szerepet játszott a történelemben. Spanyolország és Portugália világhatalommá és gyarmatbirodalomná nőtt annak következtében, hogy az ő atlanti-óceáni partjuk előtt vitt el az Afrikát megkerülő víziút India felé, s hogy Amerika fölfedezése után ők voltak Európának az újvilág felé nyúló félszigete. Később a kontinens északnyugati peremállamai vették át világkereskedelmi szerepüket, egyrészt mert a pireneusi népek eltávolodtak a munkás életformától, másrészt pedig mert amazok közelebb estek a középeurópai piacokhoz s nem csupán kereskedtek, hanem fogyasztottak is magasabb életszinten álló tömegekkel.

Amikor aztán a szuezi-csatorna megnyitásával a hetvenes évektől kezdve az indiai út visszahelyeződött a Földközi-tengerre, itt, a nyugati medencében is megindult az európai nagyhatalmak vetélkedése a partok uralmáért, ahonnan sakkban lehet tartani Anglia legfontosabb közlekedési vonalát. Németország akkor meg akarta szerezni Marokkót: ettől II. Vilmost a franciák csak a velük már szövetkezett Anglia segítségével tudták távol tartani. S itt tört ki a harmincas évek második felében a spanyol válság, amelyben ugyanarról van szó, mint az örökösödési háborúban és mint az 1870-es háborút megelőző német-francia vitában: a nyugati népek meg akarják akadályozni, hogy az ő hátukban, spanyol földön megvethessék a lábukat a középeurópai népek.

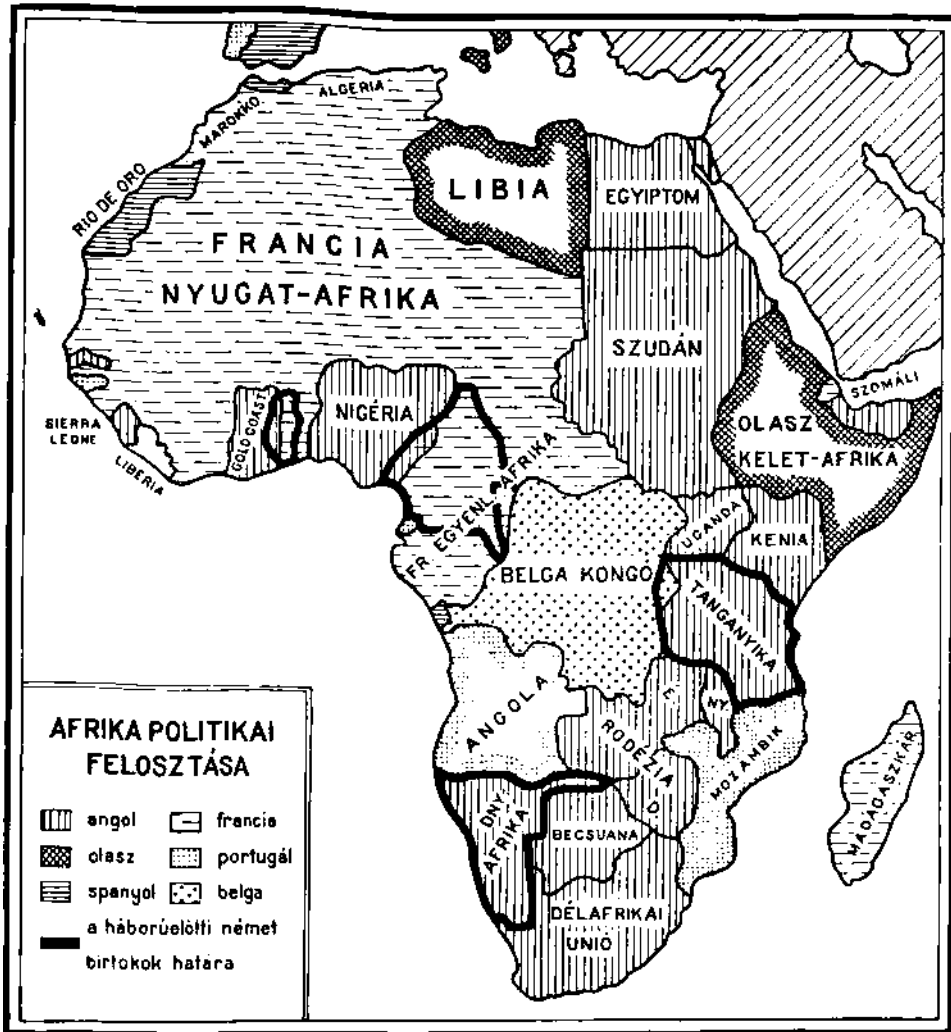
2. A szigetek és Észak-Afrika.

Közép-Európa szempontjából a Földközi-tenger nyugati felének legérdekesebb kérdése az olasz-francia viszony. Erre a területre irányul ugyanis az olaszok terjeszkedési vágya és szüksége. Nemcsak Szavoja, Nizza és Korzika szigete tartozik ide, hanem a francia protektorátus alatt élő Tunízia is, „Szicília folytatása“, ahol ötszörannyi olasz él, mint a vele szomszédos Líbiában. Ezenkívül az is e területek felé fordítja Olaszország figyelmét, hogy Franciaország éppen e pontokról gyakorolhat

katonai nyomást a csizma nyugati partjaira, s ha az északolasz ipari központokat Toulonból érhetik el a francia repülőgépek, Genovát, a speziai hadikikötőt, Rómát, Nápolyi a korzikai és tuníziai francia repülőterekről lehet fenyegetés alatt tartani. Ezzel szemben az olasz légikikötők messzebb esnek Franciaország szívéből és sebezhető pontjaitól. Rá kell azonban mutatni, hogy ha a katonai helyzet a franciákra nézve kedvezőbb, a népmozgalom ereje növekedő olasz nyomást gyakorol e francia vidékekre, s a fejlődés, ha zökkenőkkel is, kikerülhetetlenül olyan irányba látszik haladni, hogy Franciaország kénytelen lesz teret engedni akár békés revízióval egy idő múlva egy szövetséges Olaszországnak, akár pedig más úton egy ellenséges Itáliának. A franciák egyelőre elzárkóznak mind a két megoldás elől.

Ezen a tájon a francia politika arra irányul, hogy védekezzék az olasz nyomás ellen és hogy szabadon tartsa az utat az anyaország és az északafrikai francia birtokok (az algíri gyarmat és a tuníziai s francia-marokkói protektorátus) között. Ez a három afrikai ország igen fontos Franciaország számára. Elsősorban, mert termékeny, gazdaságilag tovább fejleszhető és mert az európaihoz hasonló éghajlata alkalmassá teszi arra, hogy az anyaország szervesen is magához kapcsolja. Ezenkívül ez a kapuja annak a hatalmas afrikai francia gyarmatvilágnak, amely a természetlenebb Líbiát és a gazdaságilag egészen hasznavehetetlen spanyol Rio de Oro-t elkerülve, magába foglalja a Szaharát, hogy Afrika szíve, a Csád-tó mellett Szudánig nyúljon. Ennek az összefüggő és Afrika harmadrészét alkotó, termékenység és közlekedés szempontjából egyaránt fontos területnek katonailag is fontos szerepe az, hogy három irányban ellenőrzi a brit birodalom ütőereit Gibraltár és Szuez, Gibraltár és Dél-Afrika s a szárazföldi átlót Kairó és Kap között. Észak-Afrika katonai táplálóterülete is Franciaországnak: a világháborúban 600.000 jó katonát, 200.000 munkást és 1,600.000 tonna hadianyagot vittek innen az európai harctérre. Azóta pedig a lakosság szaporodott, a sorozási rendszer megjavult s ennél is tovább fejleszhető, mert a katonakorba kerülő férfiaknak még mindig csak negyedrésze kerül a sorozóbizottságok elé. Franciaország számára tehát fontos, hogy Észak-Afrikával való összeköttetése háborúban is biztosítva legyen. Ez az 1936-ban megkezdődött spanyol polgárháború nemzetközi hátterére is rávilágít. A franciák ugyanis attól tartanak, hogy ha a Baleári-szigetek egyike olasz kézre jut (lásd 213. l.), akkor innen meg lehet zavarni a vízi- és esetleg a légiutat is Dél-Franciaország és Észak-Afrika között. Franciaország a Földközi-tengeren kívül is közlekedhe-

tik Francia-Marokkónak atlanti-óceáni partjával, azonban egy ellenséges Portugália és Spanyolország ezt a külső utat fenyegetheti. A franciák számára rehat döntően fontos lehet egy esetleg megerősödő, vagy akár csak megszerveződő Spanyolország barátsága, vagy ellenséges magatartása. Amikor az angol-francia antant még nem restaurálódott, de a baloldali spanyol kormánnyal Párizs barátságot köthetett, a franciák a gibraltári vizeket is elkerülve akartak szárazföldi összeköttetést teremteni Észak-Afrikával

Spanyolországon át gibraltári alagút segítségével. Ide tartozik annak a tervnek megemlítése is, amely olyan csatornát vágna Bordeaux-n át az Atlanti-óceán és a Földközi-tenger között, hogy a francia hajóhad részeit hazai területen keresztül lehetne átdobni egyik tengerről a másikra.

Mivel pedig a spanyol és portugál partok előtt visz el Angliának mind a két — szuezi és délafrikai — útja India felé, s mert a brit flotta háború esetén Gibraltártól Máltáig csak francia kikötőkre, főleg a tuníziai Bizertára támaszkodhatik, érthető, hogy a Földközi-tenger nyugati medencéjében Anglia és Franciaország közös politikát űz. A rajnai francia-angol érdekközösség mellett ez a földközitengeri angol-francia egymásrautaltság az oka annak, hogy Anglia és Franciaország ikerhatalomnak tekinti magát.

3. *Spanyolország és Portugália.*

Spanyolország valóban hátat fordít a kontinensnek: az ibériai félszigetet erősebben elválasztja Európától az északi határhegység, mint a déli keskeny tengersizoros Afrikától. A déli mesgyén gyakran átcaptak a politikai hullámok, az északon ritkán; az idegen spanyol földön asszimilálódott vagy felőrlődött. A régi világbirodalom gazdagsága már eltűnt, de a spanyol és portugál nép úgy él, mintha még mindig gyarmatvilág dolgoznék helyette. Részben ezért, részben pedig mert világpolitikailag kényes területen élnek, az egész újkorban folyton megismétlődő forradalom jelzi itt a néplélek kiegyensúlyozatlanságát, a társadalmi szakadékokat és a külföldről jövő beavatkozást. Ezenfelül a baszk és a katalán szeparatizmus is gyöngíti Spanyolországnak, a spanyolokkal való folytonos viszály pedig Portugáliának helyzetét. Ez a szüntelen belső válság gyarmataikon is megmutatkozik, a spanyol hadsereg sorozatosan formális vereségeket szenvedett a rifkabilok nomád csapataitól, a portugáloknál pedig Bowman, az amerikai geopolitikai tudós véleménye is tanúskodik arról, hogy minden nép közt ők viselik legkevesébbé gondját gyarmataik lakosságának.

Ezekután nem lehet véletlen, hogy éppen az ő félszigetük gibraltári csúcsa az egyetlen terület az európai kontinensen, amely más nép gyarmati birtoka. Erről a megaláztatásról a spanyolok keveset beszélnek, de azért Gibraltár égő seb Spanyolország testén. Angliához nem is fűzi őket más, mint a magával is meghasonlott proletár, talán azt mondhatnók, az anarchista tiszteletnek tetsző hallgatagsága a gazdag emberrel szemben. Amíg azonban az angolok csak tőkékjükkal jelentek meg — megvásárolva az észak-

spanyolországi bányákat, felépítve gazdag gyártelepeket és megvásárolva a spanyol vasérckivitel legnagyobb részét —, addig a franciák a spanyolok életébe inkább politikailag nyúltak bele. 1931-ben született meg a spanyol köztársaság, és 1932-ben Herriot már Madridban tárgyalta a francia-spanyol közeledésről, s akkor éppúgy felröppent a hír, hogy a spanyolok átengedik a franciáknak a Baleárok katonailag fontosabb szigetét, Minorcát, mint ahogy 1928-ban ugyanerről a Minorcáról, 1936-ban pedig Mallorcáról terjedt el ilyen hír az olaszokkal kapcsolatban. A francia-spanyol rokonszenv tehát éppannyira belpolitikai gyökerekből táplálkozik az egyik oldalon, mint ahogyan az 1928-as olasz-spanyol szerződésnek és az 1936-ban megkezdődött olasz-spanyol és német-spanyol barátságnak diktatúras alapjai vannak. Madrid és Róma között egyébként külpolitikai közeledést is előidézhethet az, hogy a gyengeségre ítélt Spanyolország a hatalmas francia szomszédot a másik latin rokonnal ellensúlyozhatja. Hasonló külpolitikai kapocs áll fenn Spanyolország és Németország között is, mert ennek a két államnak szintén egyformán érdeke a francia hatalom fékentartása. A kereskedelmi szálak is eléggé erősek: a spanyol vasércnek Németország mindig a vevője volt (1935-ben régi szálak erősödtek meg még jobban) s a latinamerikai német kiviteli terjeszkedés is inkább kapcsot, mint ellentétet teremtett Németország és Spanyolország között.

Végül a spanyol külpolitika jellemzéséhez tartozik a kevésbé kereskedelmi, inkább szellemi összefüggés Spanyolország és az amerikai spanyolnyelvű államok között.

Portugália külpolitikai helyzete merőben más, mint Spanyolországé. A XVIII. század elején megszűnt spanyol-portugál perszonális unió óta állandó védekezés volt a sorsa Spanyolországgal szemben s hogy a népek történetét néha egészen megmagyarázhatatlanul, de változó formában is sokáig ugyanolyan tényezők irányítják, azt mutatja, hogy Portugáliát az 1936-os spanyol polgárháborúban szintén önvédelem vezette. A világháború utáni idők egyik legnagyobb meglepetése volt, hogy Portugália, amelyet 1703 óta „szövetség”, valójában pedig protektorátusi viszony fűz Angliához, és amely régebben fennállását, újabban pedig gyarmatainak megtartását kizárólag Angliának köszönheti, 1936-ban csatlakozott egy kifejezetten és elsősorban angolelles nemzeti akcióhoz. Ennek a fordulatnak, amelyet azelőtt az angol-olasz barátsági dogma bukásánál is hihetlenebbnek tartottak, az a nyitja, hogy a belpolitikai rezsim az ibériai félsziget egyik államáról mindig áterjedt a másikra is. Az 1923-as spanyol katonai forradalmat 1926-ban

követte a portugál hadsereg megmozdulása, amikor pedig Spanyolországban a baloldali pártok jutottak uralomra, az Azana-kormány hadianyaggal támogatta a portugál anarchistákat. 1936-ban tehát a lisszaboni parlament-nélküli kormány az előtt a választás előtt állott, hogy vagy követi az angolbarát külpolitikai irányt és semleges marad a spanyol polgárháborúval szemben, kitéve magát annak, hogy a Spanyolországban felülkerekedő baloldali diktatúra előbb-utóbb aláaknázza a portugál jobboldali diktatúrát, vagy pedig inkább Anglia barátságát kockáztatja, de megvédi magát a Spanyolországból fenyegető belpolitikai beavatkozástól. Lisszabon az utóbbit választotta s ezért vonult fel diplomáciailag eleinte Anglia ellen, hogy 1938-ban megint megkezdje a lassú visszakanyarodást az angolok oldalára.

Ezt az elhatározást egyébként megkönnyítették a német-portugál gazdasági kapcsolatok: a portugál gyarmatok legnagyobb vevője már a világháború előtt is Németország volt. Fontos még külpolitikai szempontból Portugáliának Brazíliával, volt gyarmatával való élénk szellemi és gazdasági viszonya.

4. A spanyol polgárháború előzményei.

A spanyol belpolitika története tanulságosan szemlélteti a különféle politikai rendszerek viszonylagos értékét. Mutatja, hogy a parlamentárizmus olyan életforma, amely csak fegyelmezett, politikailag érett s szociális egyensúlyban élő népek számára ajándék, azt is bizonyítja azonban, hogy a diktatúra sem nem gyermekszobája, sem nem előszobája a parlamentárizmusnak, úgyhogy a spanyol válságok láttán a szemlélőben az a meggyőződés keletkezik, hogy átmenet csak olyan parlamentárizmus lehet, amely túlsúlyt, de nem túlhatalmat biztosít a vezető rétegek számára.

Az ibériai félsziget politikai fejlődése ezt az egyensúly-pontot mindenestre elkerülte, s folyton az anarchia és a kollektív erőszak küzdött egymással. Alig múlt el év a világháború óta is Spanyolországban és Portugáliában komoly forradalmi megmozdulás nélkül, s még a mostani lisszaboni rezsimet is, amelyet pedig a hadsereg állított fel, 1931-ben és 1933-ban a tisztikar egy része meg akarta dönteni.

Ezekután érthető, hogy 1936-ban a baloldal választási győzelme után a madridi kormány megint szemlátomást csúszott az anarchia felé, amelyet a politikai gyilkosságok kölcsönösen növekvő reakciója gyorsított. Április 14-én a kommunista rohamcsapatok egyik hadnagya megöli Primo

de Rivera egyik rokonát, július 13-án azonban utoléri a bosszú, mire a kommunisták azzal válaszolnak, hogy csapatostól berontanak Calvo Sotelo monarchista politikus lakásába és felkoncolják. A kormány ekkor a jobboldali visszahatástól tartva, elmozdítja az idegenlégiók „politizáló“ (értsd: jobboldali) tisztjeit és betiltja a fasiszta és monarchista szervezeteket. Mire július 17-ről 18-ra virradó éjjel kitör Franco tábornok vezetésével a katonai forradalom, amely hirtelen puccsal akarta megszerezni a hatalmat és amelyből azért támadt polgárháború, mert a helyőrségeknek csak egy r^ze csatlakozott Francóhoz;.

Ettől fogva az események elmozdulnak az egykorú megfigyelő tárgyilagossá és megbízható göröcsöve alól, csak a történetíró és ez is később tudja majd megállapítani, hogyan született meg az a spanyol dráma, amely a távoli szemlélő számára elképzelhetetlen szenvedésbe, anyagi és morális szétzúllásba taszította a spanyol népet, idegen tankok felvonulótérepévé tette a spanyol latifundiumokat, rablógyilkosok és őrjöngő fantaszták fedezékévé a spanyol templomokat s amely több ízben majdnem háborúba sodorta Európát.

Egyelőre nem tehetünk mást, mint hogy idézzük a szembenálló felek véleményét. A német, az olasz és a portugál sajtó megállapítja, hogy a polgárháborúba kívülről először a szovjet avatkozott bele, s hogy a római és berlini kormány csak azért kezdte támogatni Francót, mert meg akarta védeni Spanyolországot és vele Nyugat-Európát, főleg pedig Franciaországot a kommunizmus terjedésétől.

Az angol és amerikai külpolitikai írók s a baloldali francia lapok viszont azt mondják, hogy Olaszországban három nappal Franco megmozdulása előtt bocsátották el a légi haderő kötelékéből azokat a tiszteket, akik útban Franco táborra felé Francia-Marokkóban kényszerleszállást végeztek. Szerintük a madridi kormányba csak 1936 szeptemberében léptek be szocialista és kommunista miniszterek, az után, hogy az eredetileg csupán polgári kormány védekezésből, csapatainak szaporítása céljából volt kénytelen a csőcselék is fölfegyverezni, amely így terjeszthette az anarchizmust és megkezdhette a papok és általában a vezető osztályok kiirtását.

A spanyol polgárháborúval szemben megnyilatkozott ellentétes vélemények és hangulatok ellenére a jobboldali erők győzelmét általában mindenfelé megnyugvással fogadták. Hiszen még akik a polgárháború egész tartama alatt a köztársasági kormánnyal rokonszenveztek, azok sem tudták

sohasem elrejtteni aggodalmaikat afféléit, hogy ennek győzelme esetében Spanyolországban esetleg a bolsevizmusnak újabb góca keletkezhetnék, ennek ölü mérge pedig nemcsak a spanyol nemzet szellemi és vallási intézményeit sorvasztotta volna el, hanem könnyen megfertőzhetette volna a többi európai nemzet társadalmát is.

C) LEVANTE ÉS ELŐ-ÁZSIA.

1. Az olasz és a brit birodalom súlypontja.

A szervezett társadalmak kialakulása ezen a tájon indult meg. A paradicsomot is az Elő-Azsia középpontjában elterülő Tigris és Eufrátesz közére teszik, itt születtek meg azok a gondolatok, amelyekből Egyiptom, Hellasz és Róma civilizációja kisarjadt s innen terjedtek el a nyugati féltekének monoteisztikus vallásai. Az ókorban és a középkorban ez a három világrészt összekötő földszalag volt a kereskedelem útja India és Európa között s így az akkori világ földrajzi középpontja is. Amerika fölfedezésével azonban úgyszólván egészen kiesett a forgalomból s csak a Szuezi-csatorna megnyitása öntött életet partjaiba a múlt század végén, hogy azóta tovább fokozódjék jelentősége: a század elején az autó elterjedése belső, kontinentális részeit is megnyitotta, s ha eddig Elő-Azsia csak út volt Európa és Ázsia között, az olajmezők fölfedezése önmagában is becsessé tette a nagyhatalmak szemében.

Anglia, amely kezdetben csak a parti részekre terjesztette ki befolyását az arábiai félsziget körül, a század elején a belső arab mozgalmakat is rendszeresen kezdte szítani az ott már csak formailag uralkodó törökök ellen s Németország törekvésének, amely kezdetben csupán Anglia indiai víziútjának szárazföldi keresztezésére irányult, szintén a Bagdad körüli olaj tartomány adott lendületet. Ezenfelül Törökország gyengesége is idecsábította a nagyhatalmak terjeszkedési törekvését. A világháború előtt Olaszország megszállja a Kis-Ázsiára néző Dodekanézosz-szigetcsoportot, 1914-ben angol protektorátussá nyilvánítja Egyiptomot, 1916-ban pedig Anglia, Franciaország, Olaszország és Oroszország felosztja egymás közt Törökország és Arábia értékesebb részeit, számításukat azonban keresztülhúzza Kemál hadserege. így is Franciaországnak jut Szíria. Angliának pedig az a három ország, Irak, Transzjordánia és Palesztina, amely kezére adja a moszuli olajmezőket, a szárazföldi és légi utat Moszulhoz és a Perzsa-öböl-

hoz, az Indiához vezető Szezi-csatorna balpartját és Haifát, a Levan te Singaporeját, a moszuli olajvezeték földközitengeri állomását; ide kerül a közelkeleti brit haderők központja s minthogy itt védi Anglia Európa felől az Indiai-óceánt, talán nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy ezen a vidéken van a brit birodalom katonai súlypontja.

Az abesszín hadjárat után az olasz gyarmatbirodalom középpontja is ide helyeződött át, itt nézett először farkasszemet Olaszország Angliával, s itt tört ki ennek az ellentétnek hatása alatt az a pánmohamedán vagy pán-a^b megmozdulás is, amely a spanyol válság idején hátbatámadta Angliát és Franciaországot és amely Palesztinában, Tuníziában, Algírban és Francia-Marokkóban mintegy szövetségese az elégedetlen nagyhatalmak „külpolitikai forradalmának“.

2. Az Égei-tenger.

A Földközi-tenger keleti felének fontos problémája a görög-török ellentét. A görögök, akik a kereskedelemben és a hajózásban számukhoz viszonyítva aránytalanul nagy szerepet játszanak, az Égei-tenger körüli partokon elszóródva és befolyáshoz jutva, pánhellén tervekhez kezdtek szólni, amelyek elsősorban Délnyugat-Anatóliára, Szmirna környékére irányultak, ahol kétmillió görög élt. Eredetileg a Dardanellák, majd később ennek a vidéknek elfoglalása volt a görögök világháborús célja, amikor pedig e terület meghódítására a háború után görög hadsereg szállt partra Anatóliában, a „görög hal“ azzal a megokolással akarta visszaszorítani a tengerparttól a „török szelindeket“, hogy a török, noha a tenger partján élt, sohasem szállt tengerre s a kereskedelmet odahaza is görögökre, zsidókra, örményekre bízta. A háború a görög seregek megsemmisítésével és a kisebbségek kicserélésével végződött, valóságos újkori népvándorlással, amelynek során Törökországból másfél millió görögöt tettek át Tráciába és Görögországból félmillió (nagyobbrészt török) délbalkáni mohamedánt vittek Kis-Azsiába. Ha meggondoljuk, hogy ugyanerre a Dél-Anatóliára néz a görög lakosságú, de olasz tengeri és légiflotta-támponthordozó Dodekanézosz, akkor megértjük az olasz-görög ellentétet is s ugyanakkor az olasz-török viszonyban lappangó állandó gyanakvást, amely a törökök részéről oly erős, hogy amikor a moszuli viszály kiéleződött Anglia és Törökország között, az egyik elterjedt föltevés szerint Kemál csak azért nem vállalta a fegyveres összetűzés veszélyét az angol hadi-

szállásoktól távoleső moszuli hegyekben, mert attól tartott, hogy ebben az esetben megint olasz gyalogság szállna partra Anatóliában. Ezt az olasz-görög és olasz-török viszonyt még bonyolultabbá tette a görög-török közeledés (lásd 107. lap), majd az olasz-angol viszály nyomában bekövetkezett fordulat Ankarában és Athénben: a török külpolitika angol tájékozódása és a görögországi brit protektorátusi pozíció megerősödése. Görögország ugyanis sajátos külpolitikát folytat. A diplomáciában és kereskedelmi kapcsolataiban sokszor egészen független lépéseket tesz, de stratégiaileg legértékesebb szigetein s általában hadikikötőiben olyan gyakran és huzamosan tartózkodnak angolok, hogy ezeket brit támaszpontoknak szokták tekinteni. Ennek az angol-görög viszonnak az az alapja, hogy Görögország hosszú partjainak és számtalan szigetének védelmében a kicsiny görög hajóhad rászorul a legnagyobb földközítengeri flotta támogatására, viszont Angliának is érdeke, hogy a görög szigetek ne adjanak más lobogóval járó tengeralattjáróknak bázist a Dardanellák, Ciprus és Alexandria közelében.

3. *Az előázsiai antant.*

A török külpolitika kettős legyezőként terül el a Dardanelláktól nyugatra és keletre: a Balkán-szövetség (lásd 227. lap) és az előázsiai antant hálózatával, amely utóbbi egészen Ankara vezetése alatt áll. Ezt a világviszonylatban is jelentős török pozíciót, amely jelentékeny katonai erőn nyugszik, nem lehet ellensúlyozni politikai és gazdasági bekerítéssel. Törökországot nem lehet nyersanyagblokáddal egészen harcképtelenné tenni, s természetes határai is védik idegen betöréstől: a Dardanellák a tenger felől bevehetetlenek (ezt a világháború is bebizonyította), a Balkán felől a Csataldzsa-vonal megvíthatatlan, úgyhogy Törökországot voltaképpen csak két oldalról fenyegeti betörés, a Kaukázus felől és az anatóliai partokon. Minthogy pedig a török hadsereg egyszerre csak az egyik vonalat tudja megvédeni, az ankarai külpolitika kezdetben a szovjet-től kapott segítséggel lépett fel az Anatóliában partraszállt olasz, görög és angol csapatok ellen. Északról jött anyagi segítséggel építette ki (a bolsevista államszocializmussal szemben) a maga nacionalista államkapitalizmusát (amely két rendszer meghosszabbításának vonala nem csupán a végtelenben találkozik egymással). A szovjetnek azért volt érdeke Törökország támogatása, mert Oroszországot három oldalról lehet leginkább fenyegetni katonailag: a Kaukázuson át, Turkesztánnál és Kelet-Szibériában,

Mongólián keresztül. A törökök pedig azért támaszkodtak a szovjetre, mert így erejüket nyugati és déli irányba fordíthatták. Amikor azonban az olasz-angol viszályban Anglia a Földközi-tengeren kénytelen volt a legkisebb államok barátságát is keresni az olasz nyomás ellensúlyozására, Törökország elérkezettnek látta a pillanatot arra, hogy a Dardanellákat megerősítse és így helyzeti erejét megnövelve, eltávolodjék Moszkvától és közeledjék ahhoz az Angliához, amely komoly áldozatokra (elsősorban a török légi és tengeri haderőnek gépekkel való ellátására) is hajlandó Olaszországgal való viszályának tartamára.

Az 1936 július 20-án aláírt Dardanella-egyezmény (amelynek az absztrín viszályal való összefüggéséről már szó volt, 200. l.) előzménye az, hogy Anglia mindig támogatta Törökországot abban, hogy a cári Oroszország ne tehesse rá a kezét a Fekete-tenger kijárójára. Az 1904-ben létrejött angol-francia antant után 1907-ben megkötött angol-orosz megegyezés is csak egy időre függesztette fel a küzdelmet a Dardanelláknál és Perzsiában egyfelől a délre irányuló szláv törekvés s másfelől az indiai utat és Indiát védő brit politika között. S ha a világháború utáni második török békeszerződés szabad átjárást biztosított minden hadihajónak, azért tette, mert a szovjetnek még nem volt flottája, amelylyel kitörhetett volna a Földközi-tengerre. Törökországot tehát a Dardanellák demilitarizálására kötelezték azzal, hogy a szorosokat a nagyhatalmak kollektív segélynyújtása védi. Amikor azonban az olasz-angol viszályban az együttes biztonság csődöt mondott, Törökország azt kérte, hogy revideálják a békeszerződésnek ezt az intézkedését, engedjék meg Törökországnak a Dardanellák fölfegyverzését és korlátozzák a szorosokon áthaladó idegen flották nagyságát, valamint azt az időt, amelyet idegen hajórajok eltölthetnek a Fekete-tengeren. A nagyhatalmak kénytelenek voltak teljesíteni a török kívánságot, különben egyoldalúan tette volna meg Ankara ezt a lépést. Anglia és Japán azonban továbbra is fenyegetés alatt akarta tartani az orosz partokat s ki akarták mondani, hogy a nem feketetengeri államok hajórajai is huzamosan bent tartózkodhatnak a Fekete-tengeren. Törökországot azonban ezen a ponton a szovjet mellett Franciaország és Románia, sőt Bulgária is támogatta s így Anglia és Japán kénytelen volt elfogadni az új egyezményt, amelyet az értekezlettől távolmaradó Olaszország főleg azért kifogásolt, mert az továbbra is szabad kijáratot ad a feketetengeri, elsősorban az orosz flottának, de három hétre korlátozza az idegen flották feketetengeri látogatását. Anglia csupán annyit tudott el-

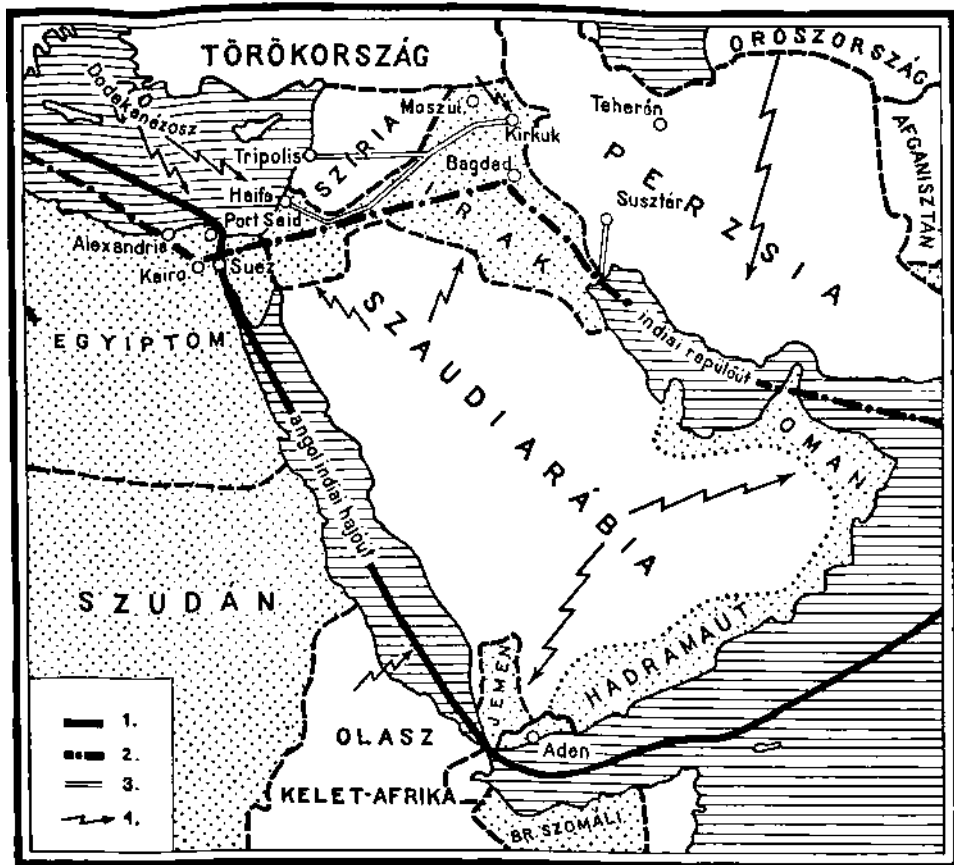
érni, hogy kimondották, ha népszövetségi szankciók vagy pedig Genfben regisztrált és török részvétellel létrejött kölcsönös segélynyújtó szerződésből folyó katonai akció végrehajtásáról van szó, az ilyen mandátumban eljáró flották minden korlátozás nélkül bejárhatnak a Fekete-tengerre. Ennek következtében Anglia fokozott szükségét érezte, hogy megerősítse a szálakat London, Genf és Ankara között.

Ehhez járult, hogy az abesszín viszály következtében az arab nacionalizmus dagálya is megkezdődött, aminek pánmohamedán hullámai Irakon, Perzsián és Afganisztánon át a negyedrészt mohamedán lakosságú Indiát is megrázkódtathatják. Ekkor alakul ki az antant Törökország, Irak, Irán (Perzsia) és Afganisztán között, s 1937 július 9-én aláírják a benemavatózói, tanácskozási és kölcsönös segélynyújtó szerződést, amely minden egyes intézkedésében a népszövetségi paktumra hivatkozik, mint a négy ázsiai állam együttműködésének alapjára. Ennek a négyes szövetségnek még nem látjuk világosan valamennyi szülőokát, de azt megállapíthatjuk, hogy létrejöttét mindenütt a brit diplomácia sikerének tekintik s hogy azt tartják róla, hogy minden irányban angol érdeket is szolgál, mert Dél felé megakadályozza, hogy az arab megmozdulás külpolitikai koalícióvá váljék és így terjedjen tovább India irányában. Észak felé pedig függetlenebbé teszi a török, iráni és afgán politikát a szovjettel szemben. Az előázsiai antant tehát a zsilip szerepét játszhatja egyfelől Oroszország, másfelől a Földközi-tenger és az Indiai-óceán között, ugyanakkor pedig elszigetelhet egymástól három forradalmi erőt: a kommunista propagandát, az indiai függetlenségi mozgalmat és az arab ébredést.

4. Az arab kérdés.

Az arab nacionalizmus Elő-Ázsia középponti kérdése s ha az itt szereplő nagyhatalmaknak sokféle — kereskedelmi, katonai, stb. — érdeke fűződik ehhez a szférához, mindegyik közvetlen kapcsolatban áll az arab problémával.

Anglia, amely elsőnek jelent meg itt a nagyhatalmak közül, az arab nacionalizmust szította a törökök ellen s amikor Abesszínia meghódításával a Szezi-csatorna nemcsak a brit, hanem az olasz birodalomnak is darázsderekává vált, ugyanolyan sakkozás kezdődött az arab népekkel, mint amilyent a nagyhatalmak másutt, Dél-Amerikától a Balkánig folytatnak a kisebb államokkal. Olaszországnak érdeke az arabokkal való barát-

Jelmagyarázat:

1. Az angol indiai hajóút.
2. A londonindiai repülőút.
- ARÁBIA.
3. Olajvezeték.
4. Fenyegetés.

kozás, a közös angolelles szemponkokon kívül azért is, mert Olaszország akár vizen, a Vörös-tengeren át, akár pedig a szárazföldön, Líbia felől Egyiptomon, esetleg Szudánon keresztül akar közlekedni Abesszíniával, mindenképen angol érdekzónán és arab népek területén kell áthatolnia.

Anglia érdekei többérték. A legfontosabb ezek közül az, hogy London szemében ez az egész táj voltaképen csak az indiai világ egyik előtere

(lásd a brit világpolitikáról 232 lap), amelytől minden más nagyhatalom befolyását távol kell tartania. Nyersanyag szempontjából fontos a moszuli olaj, amelynek csővezetéke Haifában akkor is eléri az angol flottát, ha a Földközi-tengert háború esetén más hatalmak lezárnák. Közlekedési érdeke Angliának ide nem fűződik, mert békében mindenki előtt szabadon áll ez az út, háborúban pedig ma már egyik hatalom sem elég erős ahhoz, hogy gőzőseit erre járassa. Háború esetén Anglia csupán a szárazföldön és a levegőben tudja biztosítani útját a Földközi-tenger (Transzjordánia s Palesztina) és a Perzsa-öböl között. Ezt szolgálja az autópút- és vasúthálózat s a repülőközlekedés, amelynek katonai jelentősége is igen nagy, mert ezen a módon gyorsabban lehet átdobni a csapatokat egészen távoli helyekre. 1931 októberében Ciprus szigetére 150 embert, 1932 júliusában pedig Moszul vidékére egy zászlóaljat küldtek néhány óra alatt Palesztinából az angolok a fölkelés leverésére.

Ez az új lehetőség — kisebb hadsereggel szélesebb területen uralkodni — meg is változtatta Anglia magatartását az arabokkal szemben. Mert, ha ezen a módon nem is lehet egész országokat elnyomva tartani, a városok és az utak fölött teljes uralmat biztosít a repülőgép. Amikor tehát Irakban a függetlenségi mozgalom megerősödött, Anglia az egész ország megszállása helyett, amihez nagy hadsereg kellett volna, 1932-ben fölszabadította Irakot, be is léptette a Népszövetségbe, de katonai szövetséget kötött vele, s ez az angolok kezén hagyta a repülőtereket. Ezzel Anglia ketős célt ért el. Egyfelől kevesebb csapattal s kisebb költséggel biztosította a maga számára ugyanazt a katonai helyzetet, másrészt pedig a nacionalista nyomásnak engedve csökkentette az angolelles hangulatot és egy másnak úszíthatta az egyes törzseket, amelyek azóta valóban nem az angolok, hanem egymás ellen harcolnak. Ugyanez a folyamat indult meg Szíriában is, amely 1939-ben kapja meg a franciáktól teljes függetlenségét.

S ami áll az arab törzsekre, áll az arab népekre is. A pánarab érzelm csak addig politikai tényező, amíg minden arab népet elnyomva tartanak, mert amilyen arányban nő a szabadságuk, olyan mértékben fajul el köztük a partikularizmus. Az arabság csak most lép ki az őskorból s ebben a nyers állapotában a nacionalizmus inkább elválasztó, mint összefogó erő. Nemzeti ébredésük külpolitikai súlyát Európa felé ezenkívül az is csökkentti, hogy emberi magatartásukat és társadalmukat formáló vallásuk politikai alsóbbrendűségben tartja őket. A keresztény vallások elvont eszmék megértésére, önálló gondolkodásra, a humánus szeretetére, a szel-

lem tiszteletére, társadalmi munkamegosztásra, hierarchiára, a tudományos haladás és idegen kultúrák eredményeinek befogadására, erőkifejtésre nevelik az embert, a mohamedán vallás pedig mind ennek az ellenkezőjére: naturális, primitív gondolkodási kategóriákra, a törzsi vezető gondolatainak szolgai átvételére, önállótlanságra, a brutális önzésre, csakis az erőszak tiszteletére, társadalmi egyrétűsége, minden idegen eszme elől való elzárkózásra, s amilyen merev, lezárt kör a Korán, olyan asszimilálhatatlan és asszimilálásra képtelen minden mohamedán közösség: falat épít maga köré, s ezen átlépni sem befelé, sem kifelé nem lehet.

Az egyedüli megújuló jelenség, amely az arabság őskorából az átmenetet megteremtheti: az egyetlen valóban független arab állam, Szaúdi-Arábia királyának, Ibn Szaúdnak munkája. Ibn Szaúd nomád törzseit fokozatosan letelepíti és polgárosítja, s ha a vahabizmusra neveli is őket (amely vallásilag puritán, de legalább a technikai újításokkal szemben türelmesebb), lényegileg arról van szó, hogy a világtól elzárt belsőarábiai beduinokat most — iszlámizálják, tehát most kezdik őket igazában bezárni az Iszlám szellem börtönébe. Ettől a renaissance-től is még évszázados messzeségben van tehát az önálló és Európával széles fronton dacolni tudó arab politika kifejlődése.

Az egymással torzsalkodó arabok azonban így is súlyos gondokat tudnak okozni az európai hatalmaknak. Az abesszín háborút például az arab lázongságnak hosszú sorozata követte. 1935 őszén tör ki az egyiptomi forradalom (ennek eredménye Egyiptom függetlensége, amelyet csak az 1936 augusztus 26-án megkötött angol-egyiptomi katonai szerződés korlátoz, mert ez békében is angol támaszpontnak hagyja meg az alexandriai hadikikötőt, fenntartja a szuezi zónának angol csapatokkal való megszállását, angol katonai szempontokhoz igazítja az egyiptomi út- és vasútépítést, háború esetére pedig a repülőtereket az angol haderő kezére adja, aminek alapján 1937 őszén az egyiptomi határon történt líbiai olasz csapatösszevonásra Egyiptom azzal válaszolt, hogy már békeidőben átengedte minden polgári és katonai repülőterét a brit légiflottának), az egyiptomi megmozdulást követi 1936 tavaszán a szíriai fölkelés a francia hatóságok ellen. Ezzel egyidejűleg megindul a palesztinai arabok angol- és zsidóellenes mozgalma, amely csakhamar szervezett guerillaharcra válik, s ha 1936 nyarán az abesszín hadjárat végeztével azt lehetett hinni, hogy az arab ellenállásra csak Anglia hátrálásának látványa hatott bátorítóan, 1936 őszén kiderült, hogy nemcsak Spanyolországban lángolt föl a harc az angolbarát és angolelles

erők között, hanem az arab országokban is: novemberben Irakban angolelles puccs távolítja el az angolbarát kormányt (az ellenpuccsra is sor került 1937-ben) s még 1936 végén volt kénytelen önállóságot adni Franciaország a szíriai Alexandrettnak, 1937-ben pedig az arab lázongás Észak-Afrika nyugati részeire is áterjedt (ennek a spanyol válsággal való összefüggésére utalunk a 217. lapon).

Érdekes azonban megfigyelni, hogy bár az angol és francia gyámság alatt élő arabok mindenütt angol- és franciaellenesek, addig az önálló Egyiptom, sőt az egészen független Szaúdi-Arábia is a brit politikához igazodik. Szaúdi-Arábia uralkodója, Ibn Szaúd, sokak szerint az arab történelem legnagyobb államférfia, semilyen eszköztől sem riad vissza, ha alkalmasnak látja a pillanatot arra, hogy az angoloktól engedményt csikarjon ki, de őrizkedik az angol politika keresztezésétől (1936-ban is az angol védőbarátság alatt élő Irakkal szövetséget kötött, amely vitás ügyekben a népszövetségi elvek követését írja elő). Egyiptom pedig a földközitengeri válság idején messzebb ment az angolbarátságban, mintsem a katonai szerződés megkívánta volna.

Egyelőre tehát nem valószínű, hogy a pánarab mozgalom egyöntetű és döntő befolyást gyakoroljon az európai nagyhatalmak közép-tengeri helyzetére.

III. A BALKÁN.

1. A Földközi-tenger előszobája.

A Balkánnak nagy szerepet juttat a világpolitikában, hogy több irányban fontos katonai kulcspontokat és közlekedési vonalakat lehet ellenőrizni földjéről, a nyersanyag-hinterlandban gazdag Fekete-tengert, a Dardanellákat, az Adriát, a Dunát s főleg a Földközi-tengert. A nagyhatalmak balkáni érdekeltségét is ez szabja meg. Oroszország télen is használható kikötőt keres s ennek kijáratát, a Dardanellákat meg akarja szerezni, ebből megszületik a Balkánra lenyúló pánszlávizmus, amely ma alszik, de csirái tovább élnek a szerb nép érzelmeiben és a szerb-bolgár közeledési kísérletek hátterében. Erre visz a német Drang nach Osten, a Berlin—Bagdad szárazföldi vonal, amelyre 1937-ben is fölhívták az angolok figyelmét az iraki események. A szomszédos Olaszország biztonságához tartozónak érzi, hogy Albánia fölött protektorátust gyakoroljon, mert ezen a réven

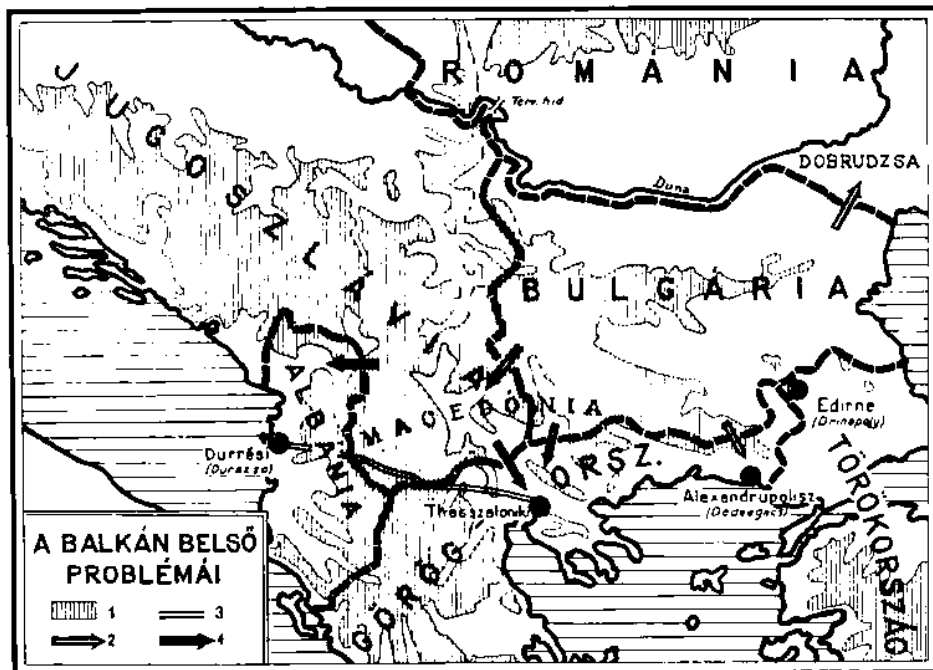
Olaszország (amint arra alább az *Albánia* című szakasznál rámutatunk) domináló katonai pozíciót tart birtokában a Balkán felé és mert ez a félsziget belenyúlik az olasz gyarmati hálózat eszmei középpontjába, a Földközi-tenger keleti medencéjébe. Franciaországot nem geopolitikai okok vezetik a Balkánon, hanem az, hogy Németország és Olaszország hátában a kisállamok szövetségét vagy legalább semlegességét megnyerje. Végül Anglia azért tartja a szemét ezen a félszigeten, mert a Földközi-tenger előszobájának tekinti, ahonnan minden más nagyhatalom döntő politikai befolyását ki akarja zárni.

Mindebből olyan állandó diplomáciai s a belpolitikára is áterjedő intrika fejlődött ki, amely a világháború előtt Európa tűzfészkévé, azóta pedig második Dél-Amerikává tette meg ezt a természeti kincsekben állítólag szintén igen gazdag félszigetet. Ennek lelki előfeltételei is megvannak annak a bizánci szellemnek következtében, amely — hiába szabadult föl a Balkán néhány évtizeddel ezelőtt a török uralom alól — ma is morális nyűgében tartja e népeket. Mindenesetre a Balkán a legjobb tanulmányozó terület abból a szempontból, hogy a vallás milyen fontos komponens a néplelek kialakításában. A pravoszláv nemzeti egyházak politikai és személyi céljaival senki és semmi nem tud dacolni, a bolgár-szerb közeledésnek sem a rokon nyelv és nem az úgynevezett kis pánszlávizmus, nem is a közösen elérhető célok, hanem a közös vallás és a két egyház vezetőinek erre való hajlama a legerősebb élesztője, s a horvát-szerb összeférhetetlenségnek is a vallásból eredő nyugat-kelet, Róma—Bizánc-ellentét, a szellem egész magatartásából eredő kölcsönös idegenség az alapja. Éppen ezért a Balkán északi határa szélesebb és mélyebb lélektani árok, mint a La Manche vagy a Rajna, s ezért esik közelebb Magyarország közéleti stílus dolgában Angliához, mint balkáni szomszédaihoz.

2. A bolgár-szerb kérdés.

A Balkán legnagyobb kérdése Macedónia, amely diplomáciai eszközökkel megoldhatatlan, mert sem a bolgárok, sem a szerbek nem mondhatnak le róla. A bolgárok azért nem, mert a macedónok faj, nyelv, életforma, sőt politikai öntudat tekintetében is hozzájuk állanak a legközelebb, s összetartozásuk jele, hogy a legtöbb bolgár és macedón családot rokonság fűzi egymáshoz, amire a szerbek felé alig van példa. Szerbia viszont katonai okokból nem mondhat le Macedóniáról, mert ez a Balkán igazi

közepe, s ha földalatti kincseit inkább gyanítják, semmint ismerik, katonailag ez a legfontosabb pontja a félszigetnek. Innen vezet az egyetlen természetes út az Adriához Albánián keresztül, erre építették meg a rómaiak is a Via Egnatiát, amely Albániából jövet Macedónia szívéen át kanyarodik le

Jelmagyarázat:

1. 300 méternél magasabban fekvő terület.	3. Via Egnatia.
2. Bolgár törekvés.	4. Jugoszláv törekvés.

azután a Vardar-völgyében Szaloniki felé. Az albániai olasz pozíciónak is ez adja meg igazi értelmét. Olaszország ugyanis, amely az Adriát a Valona előtti Saseno-szigetről is el tudja zárni, Durazzo felől sakkban tartja Szerbiának Macedóniára néző hátát, hatókörében tartja a Bulgáriához átvezető utat, így tehát háború esetén az olasz flotta lezárhatja az Adriát, az olasz gyalogság pedig Szerbiát az Égei-tengertől is elvághatja, ugyanakkor az olasz csapatok Szalonikiig lenyomulhatnak és ezzel elhelyezkedhetnek bolgár segítséggel Görögország hátában vagy görög támogatással Bulgária

határán. Amennyire fontos tehát Olaszország számára a Földközi-tenger keleti medencéjéhez vezető Via Egnatia albán hídfője, annyira fontos Szerbia számára ennek az útnak a közepe, minthogy e nélkül Délslávia megint harmadrangú hatalommá süllyedne.

Azonban annak ellenére, hogy Macedóniáról a szerbek nem mondanak le, a bolgár-szerb közeledés gondolata állandóan kísért. Ennek geopolitikai alapja az az elgondolás volna, hogy Bulgária (amely talán visszakaphatna két északi kerületet Szerbiától) lemondana Macedónia politikai visszacsatolásáról annak fejében, hogy a macedónok kisebbségi jogait gyakorolhatják és abban a reményben, hogy Szófia és Belgrád együtt megszerezhetnék, ha nem is Tráciát (amely ma Görögorszáé), de legalább azt a vasútvonalat vagy területsávot, amely Szerbiából a Vardar-völgyében Szalonikihez és Bulgáriából a Marica-völgyén át Dedeagacshoz vezet. E terv előtt számos megoldhatatlannak látszó akadály áll, így a két dinasztia léte, amely a legegyszerűbb megoldást, a perszonális uniót lehetetlenné teszi. De mellette dolgozik a két nemzeti egyház, amely a rokon nyelvre és a közös pravoszláv vallásra akarja fölépíteni ennek a balkáni kis-pánszlávizmusnak kezdetben talán vámuniós és később esetleg kiszélesíthető épületét. Ezt a gondolatot pártolja a francia diplomácia, amely szívesen látna az Adria partján olyan középhatalmat, amelyet kedvező földrajzi és katonai helyzete nem utalna rá Olaszország barátságára. Anglia viszont nem óhajtja, hogy újabb hatalom jelenjék meg a Földközi-tenger közelében, ezért nem tartják angol érdekek sem a pánszláv jellegű, tehát oroszbarátságra predesztinált bolgár-szerb uniót, sem pedig bármely északibb nagyhatalom közeledését az Adriához. Ebben tehát megint párhuzamos Anglia és Olaszország érdeke.

3. *A Balkán-antant.*

A Balkán-államok külpolitikája túlnyomórészt beletorkollott a Balkán-szövetségbe, amelyet 1934 február 9-én írt alá Athénben Görögország, Délslávia, Románia és Törökország. Az előkészítő tárgyalásból a másik két balkánállam, Bulgária és Albánia kivált, azzal a megokolással, hogy a kisebbségi kérdés rendezése nélkül nem vehetnek részt semilyen együttműködésben. (Bulgáriának ugyanis kisebbségei élnek mind a négy szomszédjának területén és az albánok harmadrésze is a délszláv és görög államban él.) Ezekután nélkülük, sőt ellenük jött létre a Balkán-egyezmény, amelyben a négy aláíró kormány kölcsönös segélynyújtást ígér egymásnak abban

az esetben, ha balkáni határaikat támadás éri. Később Görögország arra való hivatkozással, hogy Albánia az olasz quasi-protektorátus miatt nem tekinthető balkáni államnak, kikötötte, hogy Albániára az egyezmény nem vonatkozik, amivel Athén azt akarta elérni, hogy olasz-délszláv konfliktus esetén ne legyen köteles háborúba lépni Olaszország ellen. A Balkán-szövetség a kisantant folytatásaként született meg, hogy ugyanúgy fogja körül Bulgáriát, mint a Prága—Bukarest—Belgrád-öv Magyarországot.

A Balkán-antant egyébként érdekes alakuláson ment át. Első köveit (lásd a 197. lapon) Olaszország rakta le, de a francia diplomácia fonta össze, hogy a kisantant ikertestvére legyen, végül pedig a franciák kezéből is kicsúszott, úgyhogy 1938-ban már talán leginkább Angliához állott közel. Délszlávia ugyanis, amikor egyensúlyozó mozdulatokat tesz a Berlin—Róma-tengely és a nyugateurópai antant között, kevésbé Róma és Párizs, inkább Berlin és London között hajladozik, Romániát is angol befolyás vitte valamilyen közelebb 1937 nyarán és 1938 tavaszán a francia vonalhoz, Törökország az 1937 őszén történt kormányváltás óta nyíltan közeledett Angliához, a negyedik tagállamnak pedig, Görögországnak partjai, félig-meddig angol protektorátus alatt vannak.

A Balkán-antant tette lehetővé, hogy Délszlávia függetlenítse magát Párizstól és közeledjék Németországhoz, amely az Anschluss-szal Belgrád két gondját enyhítette: a restauráció megakadályozásával elvonta a horvát szeparatistikus hajlandóság egyik esetleges élesztőjét, a brenneri német határ pedig megnövelte Belgrád súlyát az olaszok szemében.

Délszlávia mellett másik pillére a balkáni szövetségnek Törökország, amely többféle célt követ balkáni politikájával. A török-szerb együttműködés főcélja a közös nyomás Bulgáriára, amely azért fontos, mert rajta megy keresztül az egyetlen balkáni szárazföldi út és mellette halad el a dunai is a Dardanellák felé. A török-román barátkozásnak az ad tartalmat, hogy közösen védekezhetnek az esetleges bolgár és az ennél nagyobb és idősebb orosz nyomás ellen. Ankara és Athén pedig akkor tehet egymásnak szolgálatot, ha a Földközi-tenger levantei medencéjében egymást támogatva tárgyalnak az ott található nagyhatalmakkal, Olaszországgal, Angliával, Szovjetországgal.

A szomszédságunkban elterülő balkáni félsziget tanulságosan szemlélteti, hogy a kisállamok nem mindig tehetetlen sakkfigurák a nagyhatalmak kezében, hanem maguk is latbavethetik súlyukat az alkalom kivárással és megfelelő diplomáciai helyezkedéssel.

IV. A BRIT BIRODALOM.

1. Az angolok missziós tudata.

A brit birodalomra talán az a legjellemzőbb, hogy amikor bevezetőben arculatának fő vonásait kutatjuk, nem statisztikai adatok jutnak elsősorban eszünkbe, hanem az a tény, hogy ezt a népközösséget főképp szellemi szálak tartják össze. A brit birodalom valóban nem a szuronyokra és nemcsak pénzeszsákokra támaszkodik, s nem is az élteti leginkább, hogy a domíniumok rá vannak utalva Anglia katonai erejére, hanem az tartja igazában össze népeit, hogy mind ugyanazon a kultúrán nevelkedvén, ugyanolyan eszméknek hódolván, az egymásután fölmerülő eseményekre, feladatokra egyformán reagálnak gondolatilag és erkölcsileg egyaránt. Voltaképen ezek a közös lelki reflexek teszik, hogy a Nemzetek Brit Közössége tartós politikai házasságot tud szőni az önállóságra jutó tagok között is.

Az európai civilizáció angol válfajának ez az idegen földrészeken való terjesztése vált az angol nemzet küldetésévé a gyarmati vállalkozások későbbi folyamán. S ha a római birodalom a görög kultúrát és a kereszténységet közvetítette nyugat felé, a németrómai birodalom pedig északi irányban s ha a napóleoni imperializmus a francia forradalom nacionalista és demokratikus eszméit terjesztette el Közép-Európában, az angol birodalom mindenüvé, a színes földrészekre is, a XIX. századbeli európai civilizációt plántálta át. Aki nem az ő politikai hitüket vallja, azt egy kicsit mindannyian barbárnak tekintik s nem véletlen, hogy a világháborúnak is azzal adtak lendítő eszmét, hogy hirdették és hitték is, hogy politikai ideáljaik biztonságáért harcolnak. S ha a világháború nem használt is eszméik terjedésének, kétségtelen, hogy e közös élmény újabb lelki szálakat szőtt a birodalom részei között.

2. A brit politika alapjai.

Egyébként a világháborún inkább veszített Anglia, mint nyert. A háború előtt a világ katonailag legvédehetőbb országa volt, amit annak köszönhetett, hogy tengersáv választotta el a lenézett kontinenstől; ugyanakkor a legerősebb tengeri hatalom volt; a világ legnagyobb bankárja, gyárosa és a maga birodalmának ura. Ebből a helyzetből nőtt ki az angol külpolitika alapelve, a balance of power, ami azt jelenti, hogy Anglia csupán annyiban törődik Európa sorsával, hogy ne engedjen kialakulni olyan erős hatalmat,

amely akaratát rákényszerítheti a többire és a kontinentális hegemonia kivívása után Angliára is.

A világháború után azonban mindez megváltozott. Az a tengersáv, amely akadály volt a gyalogság előtt, időnyerésre alkalmas fedezékké vált a rajtaütő légiflotta számára s így a világ legvédtettebb országából légi szempontból a világ legvédtelenebb országa lett; tengeri uralmát meg kellett osztania az Egyesült Államokkal (lásd a 238. lapot), a nemzetek legnagyobb bankárja New-York lett, a kicsiny és legyőzött országok is rohamosan iparosodtak és egyre kevésbé szorultak rá az angol gyárakra, s végül a birodalom tagjai is önállóvá váltak. Anglia az óceánokon rászorult Amerikára, Európában Franciaországra.

Ezek a következmények a világtengereken mindjárt megmutatkoztak a háború után, amikor el kellett fogadnia a flottaparitást az Egyesült Államokkal és az Uniónak, valamint a maga csendes-óceáni domíniumainak kedvéért kénytelen volt megújítatlanul hagyni az angol-japán szövetséget. A harmincas években pedig kiderült hogy Angliának Európában is küzdenie kell a létért s hogy a közlekedő és harci eszközök gyorsulása következtében összezsugorodott világban Anglia is osztozik az európai kontinens sorsában.

A huszas években azonban Anglia szeme elől illúziók takarták el a tényeket. Azt hitte, hogy a békeszerződések nagyjából rendet és egyensúlyt teremtettek, s hogy a folyó ügyeket majd elintézi a népszövetség. Ilyen körülmények között az angol külpolitikát jóidőig két tény jellemezte: a fegyverkezés elhanyagolása és az előrelátó nagy államférfiak teljes hiánya. A brit politikai ösztön csak abban jelentkezett, hogy nyomban idegenkedéssel reagált a francia szövetségi hálózat kialakítására és hogy a vitás ügyekben itt-ott igyekezett a legyőzöttek malmára hajtani a vizet, fékezte a németellenes jóvátételi politikát és tágra nyitotta a City kapuit Németország, Ausztria és Magyarország felé, ugyanakkor Franciaország katonai és pénzügyi túlhatalmát a Földközi-tengeren is ellensúlyozta Olaszország támogatásával (lásd a 198. lapon). Ő maga azonban egyetlen lépést sem tett a külpolitikai szakértőitől már akkor is kikerülhetetlennek látott válság megelőzésére. Sőt a brit érdekek közvetlen fenyegetésére is tétlen okoskodással reagál, s amikor 1932 tavaszán Washington azt javasolja, hogy Anglia és Amerika közösen lépjen föl az érdekeiket fenyegető mandzsúriai japán vállalkozás ellen, Simon angol külügyminiszter hátatfordít Amerikának, mert három olyan eseményben bíz, amelyeknek pontosan az ellenkezője következett be: azt hitte, hogy a japánok háború nélkül hagyják az angol

kereskedelmi érdekeket, hogy Mandzsúria után nem nyomulnak tovább dél felé és hogy összeütközésbe kerülnek Szovjetországgal. A következő ilyen világpolitikai esemény az abesszíniái olasz hadjárat volt. Itt a brit diplomácia helyesen ítélte meg a helyzetet és engedni is akart Olaszországnak (lásd a 204. lapon), de ekkor az angol nép politikai ösztöne mondott csődöt, főleg a baloldali körök befolyása alatt, mert olyan ügyet védett, amely nem volt Anglia és nem volt az emberiség érdeke, és olyan útra — a Nyugat-ellenes középeurópai koalíció felé — terelte Olaszországot, amely az európai egyensúly megváltoztatásával Angliát is fenyegetni látszik. Fontos fázis volt az angol külpolitikában az abesszín válság hatása alatt bekövetkezett rajnai német bevonulás: ezután az angol közvélemény úgy érezte, hogy máris elsötétítik feje fölött az eget a német repülőgépek és így teremtődött meg az angol-francia antant lélektani alapja a brit tömegekben is. A spanyolországi polgárháború nemzetközi fejleményei az angol jobboldal túlnyomó többségét is diktatúraellenessé tették külpolitikai szempontjaiban. Amikor pedig az Egyesült Államok közvéleménye és kormánya részéről szaporodtak a jelek az Angliával való szolidaritás fejlesztése irányában, és — nyilván részben ennek reakciójaként — létrejött a német-olasz-japán háromszög, az angol közvélemény legnagyobbbrészt úgy érezte, hogy valóban világnézeti csoportok alakulnak ki Európában, és hogy a nyugateurópai antant és a középeurópai tengely egyaránt világkoalícióvá bővült ki.

Ezzel a folyamattal párhuzamosan fejlődött ki az angol külpolitika új technikai és lelki hinterlandja: a fegyverkezés és a közvélemény idegessége. S ha az abesszín válság idején Mussolini helyesen számított arra, hogy Anglia katonailag fölkészületlen és lelkileg képtelen háborús elhatározásra, azóta — főleg a Spanyolország körüli angol érdekek fenyegetésének láttára — az angol fegyverkezésen kívül az angolok irritáltsága is olyan fokra nőtt, annyira hozzászoktak a háború gondolatához, hogy 1939-ben már kevésbé lehetett Anglia tehetetlenségére számítani.

Nyomatékosan kell azonban hangoztatni, hogy Anglia minden irritáltsága ellenére is a békét akarja, mégpedig minden olyan áron, amely az ő saját biztonságát még nem veszélyezteti. Anglia minden olyan engedményre kész, amely a külpolitikai forradalmat vezető államokat nem segíti angoellelles támaszponthoz, amelyről a brit világvonalakat fenyegetni lehet. (Ilyen volna Németország továbbnyomulása az Adria vagy a Duna deltája felé, ami a Földközi-tenger táján változtatná meg az erőviszonyokat, ilyen a Szudán

olasz kézre jutása, ami a Kairó—Kap-vonalat vágná ketté és az Indiai-óceánal kötné össze Líbiát, ilyen volna azoknak a gyarmatoknak visszaadása, amelyekről légiflottával sakkban lehetne tartani az Afrika körüli utat.) A másik feltétel, amelyet Anglia ezekhez az engedményekhez fűzne, az a valószínűség volna, hogy a területhez juttatott nemzet valóban megbékél helyzetével.

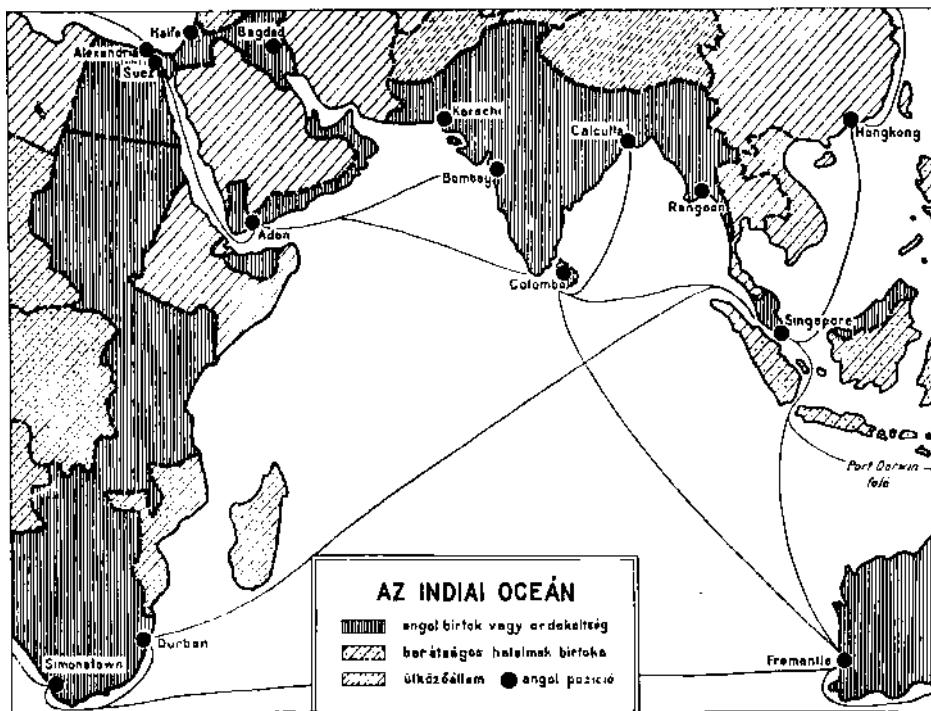
Az angol embernek ez, a mindenki másnál erősebb békeszeretete részint humanisztikus műveltségén és vallásosságán, részint pedig azon alapul, hogy Angliának nemcsak élelmezése és nyersanyagellátása függ a tengerek békéjétől, hanem — kereskedő nemzet lévén — hatalma és gazdagsága is csak úgy tud kibontakozni, ha a világban valódi béke uralkodik. Anglia nemzeti jövedelmének igen nagy része a hajózásból és a külföldön elhelyezett kölcsönök kamatjából tevődik össze, az ő érdeke tehát az, hogy minél nagyobb, minél szabadabb legyen a nemzetközi áru- és tőkeforgalom, hiszen nemzetközi befolyásának is ez az egyik eszköze.

3. *A birodalom törzse.*

A Britbirodalom törzse az Indiai-óceán és partvilága. Angol beltengernek is mondják, mert — néhány stratégiailag önmagában jelentéktelen olasz, francia, holland és portugál gyarmatot figyelembe nem véve — köröskörül mindenütt angol birtok vagy, mint Dél-Arábiában, brit protektorátus szegélyezi. India, Ausztrália és Afrika keleti partja, tehát a birodalomnak túlnyomó része e tenger köré csoportosul, itt él a birodalom lakosságának négyötöde, a birodalom területének kétharmadán s itt bonyolódik le a birodalom áruforgalmának harmadrésze.

Ezzel a területtel függ össze a világbirodalom minden olyan vonala, amelyet Anglia a maga erejéből is meg tud védelmezni. Ide torkollik a Földközi-tengeren keresztül Anglia klasszikus indiai útja, amelyet a tengeren Gibraltár, Ciprus, Haifa és Aden véd. Ide kanyarodik vissza Dél-Afrikát megkerülve a régi indiai út, amely azonban megint a legrövidebb vízi vonallá válik India felé földközitengeri háború esetén. Ezt fedezi Afrika szárazföldi átlója a brit birtokban és brit ellenőrzés alatt álló területeken Kairótól Kaping, ezt a világot védi kelet (Japán) felé a tengeren a Hongkong—Singapore-vonal és észak felé a szárazföldön India határán a különféle brit befolyás alatt álló középázsiai ütközőállamok egész sora. Itt néz farkasszemet Anglia Japánnal, amely miután kivándorlóit előtt nem

tudta megnyitni Ausztráliát, a kínai Hvangho és Jangce kereskedelmileg kiaknázható völgyén át Mongólián keresztül észak felé Kelet-Szibériát, nyugat felé pedig Turkesztánon keresztül Indiát érheti el. Turkesztán pedig nemcsak azért értékes Anglia számára, mert India védőgátja, hanem mert innen az orosz Közép-Azsiát is fenyegetni lehet.

4. Az angol-orosz viszony.

Az angol-orosz viszonyt is az indiai kérdésből kiindulva lehet leginkább megérteni. Anglia ellensúlyként játssza ki Oroszországot Európában Németországgal, Ázsiában Japánnal szemben, egyébként azonban Észak-Európa és Kelet-Ázsia között végig mindenütt ütköznek az angol és az orosz érdekek. Közép-Ázsiában, ha lappangva is, állandóan birkózik egymással London és Moszkva befolyása az India körüli

országokban. Perzsián át változatlanul farkasszemet néz egymással a Káspi-tengerről Oroszország és a Perzsa-öbölből Anglia, s a Kaukázus—Dardanella—Balkán-vonalon is csak fegyverszünet uralkodik közöttük, nem béke (lásd a 219. lapon). Talán ez is egyik oka annak, hogy Anglia, amikor Európában kialakult a két egymással szemben álló nagyhatalmi csoport, mindig azzal a kontinentális kormányral került össze, amely Oroszországgal működött együtt. A múlt század utolsó évtizedeiben Anglia a Pétervárral jó viszonyban lévő német-osztrák-magyar tömbhöz húzott és távol állott Franciaországtól, hogy azután lassankint átálljon a francia-orosz közeledés, majd szövetkezés után ő is a Párizs—Szentpétervár-vonalra. Ugyanígy a világháború után is feltűnő coincidencia, hogy Anglia körülbelül addig támogatta Németországot a francia túlsúllyal szemben, amíg Berlin jó viszonyban volt Moszkvával, és ahogy megfordult a német-orosz és francia-orosz viszony, úgy változott ismét jobbra London kapcsolata a szovjet-diplomáciával. Lehetséges, sőt valószínű, hogy ez a párhuzamosság véletlen, feltehető azonban, hogy Anglia szívesen tart az orosz csoporttal azért is, mert így befolyásolhatja az orosz politikát, és mert talán ezen a réven el tudja terelni az orosz törekvéseket az indiai út északi szomszédságából.

5. Anglia földközitengeri problémája.

A földközitengeri kérdést is csak India szempontjából érthetjük meg. Az olaszoknak kétségkívül igazuk van, amikor arra hivatkoznak, hogy a Földközi-tenger az ő számukra élet és halál kérdése, mert az olasz birodalom abban lélekszik és mert csak ezen a vízen át tud közlekedni gyarmataival; s hogy az angolok számára a Földközi-tenger csak útrövidítés, hogy ne kelljen megkerülniük Afrikát India és Ausztrália felé. Mindenesetre különös, hogy az angolok tagadják ezt az olasz tételt s azt helyezik szembe vele, hogy a Földközi-tenger a brit birodalomnak is fő ütőere. Holott nyilvánvaló, hogy a Földközi-tenger egyáltalában nem ütőere a Britbirodalomnak, egyrészt mert a tömegáruk egy része a magas szuezi illeték miatt Dél-Afrikán át veszi útját az Indiai-óceán felé és mert az olajgépek fejlődésével egyre kisebb lesz a különbség időben, fűtőanyagban és amortizációs költségekben a hosszabb és a rövidebb indiai út között; másrészt pedig, mert a haditechnika fejlődése következtében a Földközi-tenger oly kicsiny tóvá lett, hogy háborúban senki sem használhatja többé kereskedelmi útnak. Repülői segítségével ugyanis a leggyöngébb földközitengeri

nagyhatalom is elvághatja a Gibraltár—Szuez utat a legerősebb földközi-tengeri hatalom hajói előtt is.

A Közép-tenger tehát nem ütőere a Britbirodalomnak; talán inkább azt mondhatjuk, hogy előszobája az Indiai-óceánnak, előtere a birodalom törzsének, s valóban nem túlzás, hogy archimedesi pontja és Achilles-sarka a brit hálózatnak. Ha tehát a Britbirodalom súlypontja az Indiai-óceánon van, katonai középpontja a Földközi-tenger keleti medencéjére esik.

Anglia nem is azért tartja legfontosabb feladatának a Földközi-tenger ellenőrzését, mintha ez valóban az ütőere volna, hanem merőben ipzért, hogy megakadályozza olyan hatalom kialakulását, amely innen veszélyeztethetné az indiai-óceáni brit pozíciót. Ez a magyarázata annak, hogy önmagában Abesszínia meghódítása még nem mozgósította az angol vezérkarokat és a külpolitikai szakértőket, akik megelégedtek azzal, hogy az Indiai-óceánra néző, de a Földközi-tengertől távoleső abesszíniái olasz erőgyarapodást egyszerűen ellensúlyozzák azoknak a brit támaszpontoknak (Alexandria, Ciprus, Haifa, Aden) megerősítésével, amelyek elvághatják Olaszországnak Abesszíniához vezető útját. Amikor azonban Olaszország útépítéssel és a helyőrségek szaporításával megerősítette katonai helyzetét Abesszínia és Líbia határán Szudán és Egyiptom felé s ezzel felhívta a figyelmet arra, hogy az olasz hadsereg Szuez elkerülésével, a Kairó—Kap-vonal elvágásával áthatolhat Abesszíniáig és így a Földközi-tengerbe bezárt Olaszország kitörhet az óceánokra, akkor fordult komolyra az olasz-angol viszály.

Anglia földközitengeri helyzetével kapcsolatban kell megemlíteni azt a katonai problémát is, amelyet a korszerű légiflották fejlődése vetett fel. A bombavetőök megjelenése ugyanis új lehetőségeket ígér. Olaszország külpolitikáját évtizedekig döntően befolyásolta az a körülmény, hogy partvidékét az angol flotta blokád alá veheti, s ha Olaszország nem építhet elég nagy tengeri haderőt, a hadihajóknál olcsóbb repülőgépek előtérbe kerülésével megnyílt a lehetőség arra, hogy az olasz légiflotta ellenfenyegetés alatt tartsa az ellenséges hadihajókat és hogy az egyre növekvő akció-rádiusú olasz repülőgépek a többi földközitengeri hatalom távoli támaszpontjait is sakkban tartsák.

Olaszországban született meg az új légiháborús elmélet is, amelyet Giulio Douhet olasz tábornok dolgozott ki. E szerint az elmélet szerint a légi haderő mellett háttérbe szorulnak a régi fegyvernemek: a gyalogság és a haditengerészet csak védelmi szerepet fog játszani a jövő háborújában,

a támadást mindenütt a légi fegyverek hajtják végre. Ezzel az új elmélettel szemben sokan kétkedő álláspontot foglalnak el, azt mondván, hogy annakidején a tengeralattjárótól is azt várták, hogy felborítja a haditech-
nikát, de az elhárító eszközök csakhamar eloszlatták a bűvárhajókhoz fűzött reményeket. Az abesszín válság idején mindenesetre úgy látszott, hogy a brit tengeri haderő nem mert szembeszállni az olasz légiflottával. Azóta a hadihajók fedélzetét felülről is bombabiztos páncéllal borították be és a hadgyakorlatok, valamint a spanyolországi tapasztalatok megerősítik azt a föltevést, hogy mozgó hadihajók légelhárító ágyúikkal és saját mozgékonyágukkal ki tudják védeni a repülőök támadását.

Az angolok mindenesetre számolnak a légi hadviselés meglepetéseivel. Tudomásul vették, hogyha az angol tengeri flotta továbbra is blokádozhatja az olasz partokat, ma már az olasz légiflotta is használhatatlanná teheti a Földközi-tengert Anglia számára, s kezdenek belenyugodni, hogyha az angol-olasz barátság helyreállna, akkor az többé nem Olaszország alárendeltségét jelentené, hanem olyan együttműködést, amelyben mind a két fél ki lenne szolgáltatva a másik jóindulatának (vesd össze a 198. és 202. lapokkal). Ma már az angolok tudják, hogy legföljebb az a körülmény biztosít katonai előnyt számukra, hogy amíg az olasz repülőgépek elől az angol haditengerészet távolabbi állomásokra tud visszavonulni, addig az olasz városok ugyanolyan közel maradnak a brit támaszpontokhoz, mint a múltban. (Hasonlóan az olasz és a francia katonai bázisok egymáshoz való viszonyához, amelyről a 210. lapon szólunk.)

A földközitengeri angol katonai fölénynek ez a csökkenése — és talán eltűnése — az egész középtengeri és a vele kapcsolatos afrikai és európai brit politikát is megváltoztathatja, mert amennyivel kevésbé bízhatik Anglia a maga fegyveres erejében, annál inkább indítatva érezheti magát arra, hogy régi katonai túlerejét most baráti hálózattal pótolja, s hogy lehetőleg az angol-olasz barátság helyreállításával igyekezzék megakadályozni egy olyan új földközitengeri olasz impérium kialakulását, amelynek vörös-tengeri nyúlványa ellenséges indulatoktól vezetett feszítővasként illeszkednék bele a Britbirodalom indiai-óceáni törzsébe.

6. Az európai szomszédok.

A brit politikának általános és közvetlen érdekei vannak az európai kontinensen. Általános érdeke, hogy egyik hatalom se szerezzen hegemo-

niát, közvetlen érdeke pedig az, hogy Európa nyugati partjait ne közelítsék meg más nemzetek. Napoleon mondotta, hogy a Rajna olyan ágyú, amely Anglia gyomrába néz s a brit külpolitika egyik tétele, hogy a Rajna deltája maradjon meg a kicsiny belga és holland népek kezén. Ez egyik oka annak is, hogy Nagy-Britannia örökdió a holland és belga gyarmatok felett, aminthogy Portugália tengerentúli birtokai is — az angol külügyminiszter 1936 decemberében az alsóházban ezt nyíltan megmondotta — Anglia védelme alatt állnak.

A többi nyugati peremország függetlensége is angol érdek Spanyolországtól a skandináv államokig.

7. Anglia és Amerika. (A tengeri fegyverkezés)

A világpolitikának talán legfontosabb eleme a két angol-szász hatalomnak, a Britbirodalomnak és az Egyesült Államoknak viszonya. A világháború előtt az őket összefűző származási és nyelvi kötelékeknel erősebben hatottak az elválasztó elemek: az Unió függetlenségi ünnepén rendszerint barátságtalanul emlegették Angliát, ék volt az amerikai és a brit közvélemény között az ír kérdés is, minthogy az írek nagy befolyást gyakorolnak az amerikai egyházra és sajtóra. A közösen viselt világháború azonban döntő élményévé vált az egész angol-szász világnak, szorosabbá vált az angol és amerikai szellemi érintkezés, megoldódott az ír kérdés s a válságos évek külpolitikai téren is megérlelték az együttműködésre való vágyat Észak-Amerika és a Britbirodalom között. Amerikában az Egyesült Államok és a Britbirodalom külpolitikai sorsközösségét azzal magyarázzák, hogy mind a két hatalom nagy áruházhoz hasonlítható, amely csak akkor virágzik, ha körülötte béke honol és nem emelnek barrikádokat az utcákon. Így alakult ki Amerikában az a felfogás, hogy az Egyesült Államok nem lehetnek érdektelenek olyan eseménnyel szemben, amely a Britbirodalmat fenyegetné, mert annak megsemmisítése után sor kerülhetne a másik angol-szász hatalom megtámadására is. Ennek a megfontolásnak terméke az 1937 május 1-én életbelépett amerikai semlegességi törvény, amely lehetővé teszi, hogy az Egyesült Államok háború esetén megőrizték semlegességüket, de gazdaságilag támogassák Angliát. A semlegességi törvény ugyanis előírja, hogyha az elnök megállapítja a hadiállapotot egy másik kontinensen, akkor a hadviselő országokkal szemben önműködően életbelép a kiviteli tilalom fegyverekre, munícióra, mindenféle hadianyagra, repülőgépre. A hadviselő

feleknek kölcsönt vagy áruhitelt sem szabad nyújtani. Ezenkívül az elnök listába foglalhat más olyan árukat is, amelyeknek *amerikai hajón* való elszállítása, megítélése szerint, veszélyeztethetné az Egyesült Államok semlegességét. Ilyen árukat továbbra is szabad exportálni a hadviselő országokba, de csak a vásárló állam hajóján. Az amerikaiak nem tagadják, hogy ennek a „cash and carry“ (fizesd ki előre és vidd el magad) elvnek úgyszólván egyedül a Britbirodalom látja majd hasznát, mert csak a franciáknak és az angoloknak van elég aranyuk és elég hajójuk az Amerikában készpénzfizetéssel vásárolt áruk elszállítására. A semlegesség! törvénynek ez a részrehajló jellege kiderül abból a rendelkezésből is, hogy a többi amerikai államra, tehát Kanadára sem vonatkozhatik a tilalom, a Britbirodalom tehát Kanadán át az amerikai semlegesség! törvény valamennyi tilalmát megkerülheti.

Az angol-amerikai viszonynak ilyen külpolitikai szolidaritássá való erősödése azonban nem ment végbe zökkenők nélkül. Ennek tanulságos történetét adja a flottakérdések rendezésére irányuló nemzetközi szerződések sorozata.

Az első flottaegyezmény 1922-ben jött létre Washingtonban, ahol az angol-japán szövetség japán-amerikai-angol-francia paktumban oldódott fel, amely a csendesóceáni status-quotát garantálta; ezzel párhuzamosan írták alá a kilenchatalmi szerződést, amelyben az előbbi négy hatalom, valamint Kína, Olaszország, Belgium, Hollandia és Portugália az akkori Kína területi és igazgatási szuverénitását, a nyitott ajtó politikáját biztosította. Ugyanakkor az öt legnagyobb tengeri hatalom, a Britbirodalom, az Egyesült Államok, Japán, Franciaország és Olaszország kísérletet tett a tengeri fegyverkezés korlátozására. Meg is egyeztek abban, hogy a nagy csatahajók összes tonnatartalma országonként a következő lesz: Britbirodalom és Egyesült Államok 525.000, Japán 315.000, Olaszország és Franciaország 175.000. Korlátozást állapítottak meg a repülőanyahajókra is, a nagy csatahajók nagyságát 35.000, a kisebbeket 10.000 tonnában, a csatahajók ágyúinak kaliberét 16 hüvelykben, a cirkálókét 8 hüvelykben maximálták. A kisebb hadihajók (cirkálók, stb.) globális tonnatartalmának korlátozásában nem tudtak megegyezni, s így Anglia, ha — ekkor első ízben — lemondott is elvben arról, hogy az ő tengeri hadereje tíz százalékkal nagyobb legyen, mint az ellene szövethetető két flotta együttvéve, gyakorlatilag még mindig a világ legnagyobb flottáját tartotta a kezében, egyfelől mert Amerika még távol állott a megengedett tonnatartalom kitöltésétől a nagy csata-

hajók terén, másfelől pedig, mert a kisebb hadihajók kategóriájában Anglia szabadon fejleszthette tengeri erejét.

Mintthogy pedig a birodalom elszórt pontjain és hosszú útvonalain Angliának elsősorban kisebb, mozgékonyabb hadihajókra van szüksége, a londoni admirális 1924-ben új cirkálók építésébe fog. Az Egyesült Államok nyomban ríposztóznak: ott is újabb flottaépítési programot állítanak fel, de a verseny elkerülésére is módot adnak s 1927-ben Genfben megindul a tanácskozás az öt hatalom között arra vonatkozóan, hogy a kisebb hadihajók és tengeralattjárók tonnatartalmának összegét is korlátozzák. Ekko^ tör ki a flottaellentét Róma és Párizs között, mert Olaszország ezekben az alacsonyabb kategóriákban is egyenlőséget kíván Franciaországgal. Ez elől azonban Franciaország elzárkózik arra való hivatkozással, hogy nagyobb gyarmati birodalmat, hosszabb útvonalakat kell védelmeznie a francia, mint az olasz flottának, ezenfelül pedig Franciaországnak nemcsak a Földközi-tengeren, hanem az Atlanti-óceánon is vannak feladatai. Az olasz-francia vitával párhuzamosan a másik három hatalom között is húzódnak a tárgyalások, mire Amerika várakozásából kilép és egyszerre 25 cirkáló és 32 tengeralattjáró építését veszi tervbe, hogy megelőzze Anglia flottafölényének újabb kifejlődését. Ekkor annyira kieleződik az angol-amerikai ellentét, hogy Borah szenátor 1928 januárjában kijelenti:

— Ez a fegyverkezési örület háborúba visz minket.

A válság hatása alatt Anglia Franciaország felé fordul és júliusban Sir Austen Chamberlain külügyminiszter az alsóházban bejelenti, hogy az angol-francia tárgyalások eredményre vezettek. Franciaország ígéretet tett volna bizonyos brit vonalak fedezésére és az ezáltal felszabadult angol flottát másutt lehetett volna csoportosítani. Ezt a fordulatot azonban maga az angol közvélemény is felzúdulással fogadta, mert ez veszélyeztette volna az Amerikával való barátságot. Ezután történt, 1929 januárjában, hogy Borah szenátor még sötétebben ítélte meg az angol-amerikai viszonyt:

— Azt hiszem — mondotta — fegyverkezési verseny előtt állunk Nagy-Britanniával. A helyzet nem különbözik attól, amely Németország és Anglia között uralkodott 1905 és 1919 között.

Közben az angol kormány visszalép a franciákkal kötött kompromisszumtól, amikor pedig a konzervatív kormány után MacDonald jut hatalomra, az új miniszterelnök siet bejelenteni, hogy felfüggesztette a folyamatban lévő flottaépítést. Másnap Hoover ugyanilyen lépést tesz, ősszel MacDonald áthajózik Amerikába és létrejön a megegyezés: az Egyesült

Államok a nagy csatahajók, Anglia pedig a kisebb hadihajók terén jut fölényhez, ezenkívül megállapodnak abban, hogy Amerika nagyobb flottát tart a Csendes-óceánon, mint az Atlanti-óceánon.

Ezek után 1930-ban Londonban az öt hatalom újabb egyezményt köt, amely meghosszabbítja az 1922-i szerződés érvényét 1936 végéig; Japán, Amerika és Anglia a cirkálók, rombolók és tengeralattjárók nagyságát és tömegét is korlátozza, Franciaország és Olaszország azonban megint nem tud megegyezni egymással.

1935 tavaszán a német kormány bejelenti, hogy 12 tengeralattjárót épít, mire június 18-án megkötik az angol-német flottaegyezményt, amely szerint a német tengeri haderő legföljebb 35%-a lehet a Britbirodalom flottájának, tekintet nélkül arra, hogy a többi hatalom mennyire fejleszti tengeri erejét. Németországnak joga van ugyanannyi tengeralattjárót tartani, mint a Britbirodalomnak, egyelőre azonban Berlin ezen a téren is elfogadja a 45%-os arányt.

Ezután kezdődik meg a fegyverkezési verseny Olaszország és Franciaország között a tengeren és a levegőben, Amerika is elhatározza, hogy kitölti a rendelkezésére álló tonnakeretet, és ilyen hangulatban ülnek össze Japán, Amerika, Franciaország, Olaszország, Anglia és a domíniumok képviselői, hogy meghosszabbítsák az 1936 végén lejáró egyezményeket. Az értekezlet elsősorban azon bukkott meg, hogy Japán a szerinte kizárólag támadást szolgáló nagy csatahajók és repülőanyahajók korlátozását kívánta, ugyanakkor pedig paritást követelt a szerinte csupán védekezésre való kisebb hadihajók és tengeralattjárók terén is. Hosszas alkudozás után Japán elhagyta a konferenciát, és 1936 márciusában csak három hatalom, Amerika, Anglia és Franciaország írta alá az egyezményt, arra kötelezve magukat, hogy évenként előre közük egymással flottaépítési tervüket; hogy nem építenek az eddiginél nagyobb hadihajókat és nem látják el azokat az eddiginél nagyobb kaliberű ágyúkkal.

Ezt a minőségi korlátozást Anglia kétoldalú szerződésekkel terjesztette ki 1936 decemberében Dániára, Norvégiára, Svédországra és Finnországra, 1937 júliusában pedig Németországra és a szovjetre. Anglia ebben szabad kezet ad a szovjetnek távolkeleti flottájának fejlesztésére, sőt arra is felhatalmazza, hogy távolkeleti flottája számára a Fekete-tengeren vagy a Keleti-tengeren építendő hajókat meghatározatlan ideig tartsa az európai vizeken.

Egyébként 1936 december 31 óta Japán minden fegyverkezési korlátozás alól felszabadult, csupán a tengeralattjárókra vonatkozó úgynevezett

humanizáló előírások kötik. Japán esetleges további flottaépítését Amerika és Anglia együttesen akarja ellensúlyozni, a másik két (angol-amerikai és olasz-francia) erőpár helyzete az, hogy Washington és London csak közös megállapodással fejleszti flottáját; Franciaország és Olaszország között pedig szabadon folyik a fegyverkezési verseny.

8. *A birodalom szerkezete.*

A világ lakosságának és területének negyedrészt magába foglaló brit népközösség hivatalos neve British Commonwealth of Nations. Részeit két nagy csoportra osztják, független államokra és függő birtokokra. A független államok: Nagy-Britannia és Írország (Anglia, Wales, Skócia és Észak-Írország) Egyesült Királysága, valamint az öt autonóm dominium, Kanada, Ausztrália, Újzélend, Dél-Afrika és Írország. A dominiumok *Nagy-Britanniával egyenrangú tagjai a birodalmi értekezletnek*, tagjai a Népszövetségnek is. India résztvesz a birodalmi értekezleten és tagja a Népszövetségnek, de még csak úton van a dominiumi állapot felé. A birodalom többi része mind gyarmat, amelynek helyi önkormányzata az anyaország irányítása alatt áll, a legönállóbb Dél-Rodézia; ide tartozik Újfundland is, amely 1933-ban pénzügyi összeomlása következtében vált dominiumból gyarmattá, valamint a koronagyarmatok, amelyek közül néhányat nem az anyaország, hanem valamelyik dominium igazgat. A protektorátusok (például Nigériában és Ugandában) olyan országokra terjednek ki, amelyek annyira fejletlenek, hogy egyelőre nem is annektálják őket, szemben a védett államokkal (protected states), amelyek, akár van helyi önkormányzatuk, akár nincs, külön személyiségként foglalnak helyet a gyarmatok sorában. A mandátumos területek, amelyeket a világháború óta formailag a Népszövetség nevében kezelnek, az angolok szerint nem részei a birodalomnak. Nagy-Britannia kapott mandátumot Iraknak (felszabadítását lásd a 222. lapon), Palesztinának, Togo és Kamerun egy részének, valamint Német-Kelet-Afrika túlnyomó részének (most Tanganyikának) igazgatására, Ausztrália kapta Német-Újgincát, Újzélend Nyugat-Samoát, a Délafrikai Unió Német-Délnyugat-Afrikát és maga a birodalom Nauru szigetét. (A népszövetségi mandátum feltételeit lásd a 324. lapon.)

9. *A tagállamok külpolitikája.*

Magában a birodalomban nincs semilyen rendszer, megfelelően az angol gondolkodásmódnak és az angol történetben megnyilvánuló szellem-

nek. „A Commonwealth államai“, tehát Nagy-Britannia és a domíniumok egyenrangúak s ha mégis az anyaország vezeti a birodalmat, azt nem jogi különállásának, hanem központi helyzetének, tekintélyének, gazdasági befolyásának és társadalmi s politikai beidegzettségeknek köszönheti.

Nagy-Britannia és a domíniumok egyenjogúságát az 1926. birodalmi értekezleten így határozták meg: „önkormányzatú közületek, a Britbirodalmon belül egyenlő állásúak, semmiképen sincs egyik a másiknak alávetve belső és külső ügyeik bármelyikében, de egyesíti őket a Koronához való közös kötelék, szabadon társultak, mint a Nemzetek Brit Közösségének tagjai“. Az 1931. Westminsteri Statútum bevezetése pedig kimondja, hogy a közösségnek a Korona a jelképe, a trónöröklésre, a király állására és címeire vonatkozó minden törvényváltoztatáshoz szükséges Anglia és a domíniumok parlamentjének hozzájárulása, az angol parlamentnek semmilyen törvénye sem terjed ki a domíniumokra, csupán az érdekelt domíniumok kérésére és hozzájárulásával. A világháború óta a domíniumok egyébként is külön kötötték meg nemzetközi szerződéseiket, a békepaktumokat is külön írták alá. Lappangó jogi függőséget jelent némelyek szemében a westminsteri törvény, amely valóban megköti a domíniumok szuverénitását annyiban, hogy önmagukban nem változtathatják meg ezt a statumot, valamint a Londonban székelő Privy Council, amelyhez a birodalom bíróságainak ítéletét meg lehet fellebbezni.

Anglia és a domíniumok külképviselőket is tartanak egymásnál, közvetlen köteléket csak a királytól kinevezett főkormányzó jelent, aki vétót emelhet a törvények kimondása ellen, de ezzel a jogával rendszerint egyik főkormányzó sem él. A helyzet sajátosságát Jacques Bardoux, az Angliát jól ismerő francia külpolitikai író így jellemezte: „Egy király hat személyben, egy fej hat korona számára, hat trónus egy uralkodó számára, micsoda alkotmányos misztérium! Vájjon ha György valamelyik utódjának kedve támad letelepedni Kanadában, Nagy-Britannia élén főkormányzó fog állni?“

Külpolitikai együttélésük olyan szokásokhoz igazodik, amelyeket sohasem fogalmaztak meg hivatalos formában. Szabálynak számít, hogyha Nagy-Britannia hadiállapotba kerül valamely állammal, a domíniumok minden kapcsolatot megszakítanak az anyaország ellenségével. Ha Nagy-Britanniát támadás éri, a domíniumok katonailag is a segítségére mennek, de ha a szigetországot nem fenyegeti invázió, a domíniumok külön-külön döntenek afelől, hogy egyáltalában kívának-e cselekvően résztvenni

a háborúban s ha igen, milyen módon: egyszerű anyagi segítségnyújtás formájában vagy pedig önkéntes, esetleg sorozott csapatok küldésével. Emellett kétségtelennek tartják, hogy a domíniumok katonai támaszpontjaikat, valamint tengeri és légi flottájuknak pillanatnyilag nélkülözhető eszközeit mindenképen rendelkezésére bocsátják Nagy-Britanniának, még akkor is, ha egyébként nem vesznek részt a hadjáratban.

Ami az anyaország és a domíniumok közti érdekszálakat illeti, — nem véve tekintetbe most az érzelmi és a vérségi kötelékeket, — a birodalom részei mintegy a maguk bankjának is tekintik Nagy-Britanniát, erejük egyik forrását. A világválság után létrejött 1932. ottawai egyezmény ezt a kapcsolatot szilárdította meg, amikor a birodalom részei közt vámkedvezményeket állított fel. Ennek következtében ugyanis a domíniumok kivitele megnőtt Nagy-Britannia felé, s azóta a domíniumok érdekei erősebben fűződnek Londonhoz. Ezáltal lehetővé vált az is, hogy Anglia nagyobb kölcsönöket nyújtson a domíniumoknak, mert a kamatot a domíniumok áruban fizethetik. Ezenfelül a Londonnal való bankkapcsolatok elmélyülése önműködően növeli az angol hajózási társaságok igénybevételét a domíniumok által.

A domíniumok azonban nemcsak maguk támogatják az anyaország biztonságát, hanem Nagy-Britanniától is elvárják, hogy ne üzzön olyan külpolitikát, amely szükségtelenül háborúba sodorhatja a birodalmat. A domíniumok nem ellenezték, hogy Nagy-Britannia 1919-ben az Egyesült Államokkal együtt garantálni akarta a német-francia határt vagy hogy a locarnói egyezményt aláírja, de ők maguk nem csatlakoztak hozzá. Amikor pedig a genfi jegyzőkönyv 1924-ben kölcsönös segélynyújtási és döntőbíróági hálózatot akart felállítani, a domíniumokat nem a status-quo, hanem a döntőbíráskodás kötelezettsége riasztotta vissza, mert — és ez jellemző arra, hogy milyen naivitás irányítja néha az angol-szász közvéleményt — attól tartottak, hogy ezen a réven rájuk lehet kényszeríteni a bevándorlási korlátozás megszüntetését.

Később azonban, az európai zavarok növekedtével, a domíniumok közvéleménye sokkal inkább, mint az anyaországé, kezdte felismerni a békeszerződések teremtette helyzet tarthatatlanságát és főleg veszélyességét, úgy hogy a domíniumok a békét, kivált Európában, nem a status-quo fenntartásával, hanem kölcsönös engedményekkel megteremtett egyensúly révén szeretnék biztosítani.

10. A domíniumok.

Írország („Eire“). Az új ír alkotmány nem tesz említést a királyról, s így Írországot még annyi formális kötelék sem fűzi a birodalomhoz, mint a többi domíniumot. Az ír nép nem tekinti magát a birodalom tagjának, kifejezetten azonban nem szakadt el tőle. Körülbelül olyan viszonyra törekednek Angliával, mint amilyen Nagy-Britannia és Egyiptom között áll fenn, tehát katonai szövetségre. A XVI. században Spanyolország, a XVII. és a XVIII. században pedig Franciaország az ír partokról akarta hátbatámadni Angliát s ilyen kísérletek megismétlődését nemcsak az angolok, hanem maguk az írek is meg akarják akadályozni.

Kanada. A legrégebbi domínium s a legfüggetlenebb is. Az egyetlen külpolitikai veszély Japán felől fenyegetheti, ebben azonban számíthat az Egyesült Államok segítségére. A fúzió gondolata Kanada és az Egyesült Államok között már régen fölmerült, Kanada szellemileg „amerikanizálódik“ is, de az angol hagyományok erőssége, a lakosság francia származású részének ellenállása és a gazdasági életforma különbözősége lehetetlenné teszi az egyesülést. Az Egyesült Államok és Kanada közti testvéri viszony gyöngíti az angol-kanadai szálakat, ezért azonban kárpótolja Angliát az a tény, hogy Kanada földrajzi kapocs London és Washington között.

Ausztrália és Újzéland. A két leghívebb domínium. Azelőtt az Egyesült Államoktól és Japántól tartottak, újabban azonban — az angol-amerikai szolidaritás növekedése és a japán terjeszkedés gyorsulása óta — egész külpolitikájuk egyedül a japán veszély elhárítására irányul. Észak-Kína túlságosan hideg a japán ember számára, Ausztrália viszont elég meleg és mindenütt egészséges éghajlatú, ezenfelül lakossága gyér, földje gazdag. A japánok bevándorlása elől elzárkóznak, mert a japán munkás igénytelensége és szaporasága a fehér munkásokat kenyértclenné tenné és mert a sárga bevándorlók előharcosai a tokiói politikának. Ausztrália és Újzéland mindenestre csak a birodalom erejére támaszkodva állhat ellent a japán nyomásnak, ez teszi őket olyan megértővé a kollektív segélynyújtás elve iránt.

Délafrikai Unió. A világháború után vált domíniummá, 1926-ban. Aranyánál fogva kevésbé szorult London kölcsöneire, mint a többi társállam, külpolitikai problémája sem volt s így szabadon fejlődött az angol-ellenes áramlat a germán (búr és német) származású rétegekben. Ehhez járult a hindu beszivárgás, amelyet a délafrikai fehér szakszervezetek elleneztek, de amelyet Anglia, Indiára való tekintettel, kénytelen volt pártolni.

Ez a kérdés India és Dél-Afrika között különben az Indiai-óceán körüli vidékek összefüggése szempontjából is érdekes, Gandhi is itt töltötte el fiatal-sága nagy részét. A harmincas években azonban enyhült az elszakadási mozgalom s ha a nemzeti szocialista szervezkedés különösen a volt német területeken, de magában Dél-Afrikában is elválasztó elemként jelentkezett, a nemzetközi válság hatása alatt a szeparatisták mind visszakanyarodtak Anglia oldalára. A földközitengeri fejleményeket Dél-Afrikában feszült figyelemmel kísérték s az angol baloldali rétegeken is túltettek az erélyes intézkedések követelésében. Japán előretörésének hullámai szintén nyugtalanítja a délafrikai közvéleményt, s ez most a maga kormányát is fegyverkezésre buzdítja. A Fokváros melletti hadikikötőt az angol admirális az ő anyagi hozzájárulásukkal építi ki. A német gyarmatok kérdésében álláspontjuk körülbelül úgy hangzik, hogy az ő kezükre jutott gyarmatokból semmit sem akarnak visszaadni, de szívesen látnák, ha a velük szomszédos portugál Mozambik és Angola vagy a belga Kongó területéből elégítenék ki Németországot.

V. A DUNAI ÁLLAMOK.

A világháborút befejező békekötések az Osztrák-Magyar monarchia feloszlásával új európai problémát teremtettek, s ez fontossága és az európai béke szempontjából való veszélyessége tekintetében vetekedik annak a Balkán-kérdésnek jelentőségével, amely a XIX. századtól kezdve egészen a világháborúig állandóan nyugtalanította az európai kabineteket és oly nagy mértékben járult hozzá a világháború kitöréséhez is. A békeszerződések akkor, amikor Ausztria-Magyarországot eltörölték Európa térképéről és területét kis középeurópai államok között osztották fel, valóban balkanizálták Európának ezt a részét, amelynek néprajzi viszonyai amúgyis sok hasonlatosságot mutatnak a Balkán-félsziget néprajzi viszonyaival. Itt is több egymással vetélkedő, egymással szemben ellenséges érzelmekkel eltelt, a nagy európai népcsaládokkal összehasonlítva, kis nép él egymás mellett, sok helyütt annyira kevert állapotban, hogy egymással szemben való területi elhatárolásuk teljesen lehetetlen. Erdély vagy Bánát népessége fajilag éppen olyan tarka összetételű, mint Macedóniáé. Amíg a régi Osztrák-magyar monarchia fennállt, nem volt nemzetközi jelentősége az e népek között felmerült faji ellentéteknek. Ezek gyakran vezettek nagyon elkeseredett parlamenti harcokra és utcai zavargásokra, néha kormányok buktak meg

miattuk és sokszor ablakokat és fejeket vertek be értük, de sohasem váltak nemzetközi jellegű ellentétekké és még kevésbé olyanokká, amelyekben a nagyhatalmak is érdekelve lettek volna. A monarchiának az volt a történeti hivatása, hogy ezeket a faji vetélkedéseket és villongásokat közömbösítse és elszigetelje, úgy hogy azokból nemzetközi összeütközések sohasem keletkezhesenek és hogy azok az európai békét sohasem veszélyeztethessék. Ezt a történeti hivatását a monarchia egészen bukásáig híven teljesítette.

A monarchia felosztása mindezeket az ellentétes erőket felszabadította, úgy hogy ettől kezdve már minden összecsapásuk nemcsak belpolitikai bonyodalmakat, hanem nemzetközi konfliktusokat is okozhatott. Ma Közép-Európában — éppen úgy, mint a Balkán-félszigeten — nincsenek olyan határok, amelyek mindenütt megnyugvást keltenének és ezért állandónak mutatkoznak. Itt is a békekötés utáni években minden állam ellentétben áll majdnem minden közvetlen szomszédjával, ellenben rokonszenvet érzett annak túloldali szomszédja iránt, mert hiszen ez osztozott a kettőjük között elterülő országgal szemben táplált barátságtalan érzületben, lévén ez az ő szomszédja is. Ilyformán Európának ez a része ellenséges gyűrűkre bomlott. De még egy másik hasonlatosság is mutatkozott Közép-Európa és a Balkán-félsziget viszonyai között. Tökéletesen úgy, mint annakidején a Balkánon, Közép-Európában is minden ország, fenyegetve érezvén magát szomszédjától, egyes nagyhatalmagnál keresett támogatást, aminthogy a nagyhatalmak is szívesen kerestek a középeurópai kis államok sorában szövetségeket, hogy egymásközi versengéseikben elfoglalt pozíciójukat megőrizték és megerősítsék. Ennek folytán a nagyhatalmak közötti érdekösszeütközések és a középeurópai kis államok érzelmi és érdekellentétei szorosan összefonódtak. Ebben a helyzetben az a veszély fenyegetett, hogy a hatalmak közötti konfliktusok magukkal sodorhatnák a középeurópai kis államokat is és ezek között új ellentéteket támaszthatnak, a létezőket pedig megmerevíthetik és adott alkalommal kirobbanthatják. Viszont a középeurópai kis államok között keletkező súrlódások igen könnyen válhattak a nagyhatalmak közötti összetűzéseké és így veszélyeztethették az európai békét is. Az ebből a helyzetből adódó kérdések halmaza adja meg azt a szerfelett bonyolult problémát, amely a középeurópai kérdés vagy a dunai államok kérdésének neve alatt ismeretes. Két kérdés emelkedett ki belőle. Az egyik kérdés, hogy mi történetük Ausztriával: független kis állam maradjon-e, vagy pedig csatlakozzék a vele fajrokon Németbirodalomhoz, már megoldódott. A másik kérdés, amely a dunai álla-

mok egymásközi viszonyaira döntő hatással volt, Magyarországnak politikai elhelyezkedése és azok az ellentétek, amelyek Magyarországot szomszédaitól elválasztják.

Magyarország külpolitikájának általános irányát — úgy mint minden más nemzetét is — elsősorban földrajzi helyzete szabja meg. Mindig három olyan veszéllyel kellett számolnia, amely kívülről érhetne. Ezeknek a magyarságot fenyegető törekvéseknek egyike délről és délkeletről érte Magyarországot egyes keleti népeknek terjeszkedési törekvései alakjában. Az elmúlt évszázadokban a törökök voltak azok, akikkel szemben a magyarságnak állandó védelmi harcot kellett folytatnia, a Törökbirodalom bukása után pedig az ennek helyébe lépett önálló nemzeti államok vették át ezeket a Magyarországot integritását fenyegető törekvéseket és azokat a világháború után következett békekötésekben igen nagy mértékben meg is valósították. A másik veszély, amely Magyarországot egy évszázad óta állandóan fenyegeti, az északi és déli szláv népeknek egymással való egyesülésére irányuló törekvése, amely csak Magyarország megsemmisítésével volna igazán elérhető. Ez a veszély, amely a világháború előtti időben a pánszláv eszmemóramlatok és törekvések alakját öltötte magára, mindennél nagyobb befolyást gyakorolt a volt Osztrák-magyar monarchia bel- és külpolitikájára, mert ez a veszély akadályozta meg a monarchia szláv népeinek egyfelől megbékélését, de másfelől kielégítését is, és ez tette elkerülhetetlenül szükségessé, hogy a monarchia feltétlenül Németországra támaszkodjék. A harmadik veszély végül, amellyel a magyar külpolitikának mindig számolnia kellett, a németségnek terjeszkedési törekvéseiben állt, amelyekben a dunai medence is mindig szerepet játszott, mert hiszen Németországnak útja Kelet felé ezen a területen át vezetett. Mindhárom veszély ma is fennáll. Magyarország déli és délkeleti szomszédainak voltak a béketárgyalásokban olyan kívánságaik, amelyek nem mentek teljesezésbe és amelyek, ha akkor megvalósulnak, Magyarország további megcsönkítésére vezettek volna. Ide tartozott pl. Románia óhaja, hogy határai a Tiszáig terjesztessenek ki, vagy a két szláv állam kívánsága egy, Jugoszláviát Csehszlovákiával összekötő „korridor“ létesítése iránt. Valamely újabb nagy nemzetközi Összetűzés esetében hasonló kívánságok esetleg újból feléledhetnek. Nem múlt el egészen a szláv veszély sem, amely kivált akkor ölthetne nagy méreteket, ha Oroszországban a most szunnyadó nacionalista szellem újból felülkerekednék. A szláv veszedelem ellen való védekezés Magyarországot ma nehezebb probléma elé állítaná, mint valaha, mert hiszen nem támaszkodhatnék benne oly hat-

hatósan, mint a világháborúig, a maga saját hatalmi pozíciójára, mivel az az osztrák-magyar nagyhatalom felbomlásával meggyengült. Ezt annál kevésbé tehetné, mert a szláv államok határai ma lényegesen közelebb kerültek Magyarország szívéhez. Ami pedig azt a veszélyt illeti, amely Magyarországot a jövőben esetleg német részről fenyegethetné, a 85 milliós nagy német nép közvetlen szomszédsága nem lehet egészen veszélytelen egy Magyarországhoz hasonlóan számbelileg kicsiny nép számára, még akkor sem, ha jelenlegi vezetői — amit el kell ismerni — a legbarátságosabb álláspontot foglalják el a magyarsággal szemben. Elvégre német részről nem titkolják, hogy Magyarország is ahhoz a területhez tartozik, amelyet a német nép a maga „életterének“ (Lebensraum) tekint és ha ez a felfogás nem is összeegyeztethetetlen a magyar nemzet függetlenségével, nem kellően óvatos magyar politika mellett nem volna veszélytelen. Szerencsére Magyarországnak semmi érdeke nem kívánja, hogy Németországgal szembe forduljunk, ellenkezőleg, a vele való jóviszony hasznosnak mutatkozott részére a múltban és hasznosnak bizonyulhat a jövőben is.

Magyarország mindig túlgyangette arra, hogy egyedül saját erejére támaszkodva szálljon szembe mindhárom veszéllyel, amellyel számolnia kellett. Mindig arra kellett törekednie, hogy ezeknek a veszélyeknek legalább egyikével kompromisszumra lépjen, hogy jobban tudjon ellenállni a többieknek. Ilyen megfontolásokon alapult az 1867. évi kiegyezés is, amely — külpolitikailag véve — kompromisszum volt azokkal a törekvésekkel, amelyek Magyarország függetlenségét a nyugatról fenyegették a célból, hogy erősebb ellenállást tudjon kifejteni a délről és keletről fenyegető veszélyek ellen. Ez a probléma már 1867-ben sem volt új. Lényegileg a magyar külpolitika ezer év óta mindig egy és ugyanazon kérdés előtt állt: hogy a nyugattal szövetkezzék-e a kelet ellen, avagy pedig a kelettel a nyugat ellen. Ennek a problémának keletkezése összeesik a magyar állam megalakulásával, mert ennek az európai keresztúton fekvő országnak földrajzi helyzetén alapszik. Már Szent István is az előtt a probléma előtt állt, hogy a keleti Bizánchoz, vagy a nyugati Rómához csatlakozzék-e. Róma mellett döntött. A középkorban a magyar külpolitika ismételtén ingadozni látszott egyfelől a keleti, másfelől a nyugati gravitációs központok felé, de végül mindig a nyugati orientáció eszméje kerekedett felül. A mohácsi vész után súlyos belső háborúk színhelye lett Magyarország. Azok, akik a nyugati hatalmakra támaszkodva akarták a törökök terjeszkedésének útját állani, szemben álltak azokkal, akik a törökökre támaszkodva igyekeztek ellenállni az akkor Ausztria

németesítő törekvései alakjában megnyilatkozó német terjeszkedésnek. A harc e két politikai koncepció hívei között a magyar történelemnek közel két évszázadát tölti meg és végül is néhány évtizeddel a törökök kiűzetése után — a *pragmatica sanctio*-ban — a nyugati irányzat győzelmével ért véget. Amikor 1849-ben Magyarország a Habsburg-ház detronizálásával elvált Ausztriától és helyette új támaszt keresett, Kossuth Lajos a dunai konföderáció gondolatát pendítette meg, amelyet ő adott neki — Ausztria ki lévén belőle zárva — a magyar külpolitikának keleti orientációt adott volna az addigi nyugati helyett. Az 1867. évi kiegyezésben azonban megint a Nyugatra támaszkodó politika kerekedett felül. Magyarország mindig szívesebben volt a Nyugatnak legmesszebb, kelet felé kitolt őrszeme, mint a Keletnek legnyugatibb végvára.

A világháborút befejező békekötés újból az elé a kérdés elé állította Magyarországot, hogy létének és függetlenségének megvédésére kire vagy kikre támaszkodjék és minő politikát folytasson. Ebben a tekintetben a magyar külpolitikára az a körülmény gyakorolta a legnagyobb befolyást, hogy a magyarság sohasem tudott megalkudni a békeszerződések intézkedéseivel. Az a tinta, amellyel a Magyarország feldarabolását kimondó szerződést aláírták, még meg sem száradt, és Magyarországon máris mindenki a szerződés revízióját sürgette. Ez a revízió maradt azután a magyar külpolitikának igazi célja, mégpedig nemcsak kimondatlan végső célja, hanem közvetlen gyakorlati feladata is. A békeszerződések revíziójára irányuló e politika különösen tápot nyert abban, hogy Magyarország határainak megállapításánál a békeszerződések megalkotói valóban súlyos igazságtalanságokat követtek el, még saját szempontjukból is helytelenül. Nem lett volna szabad a békeszerződést a nemzeti kisebbségek szabadsága biztosításának jelszava alatt megalkotni, ugyanakkor pedig jelentékeny magyar kisebbségeket minden komoly ok nélkül idegen államokba áttolni, közöttük olyan kisebbségeket is, amelyek közvetlenül a magyar határ mentén laktak, úgygye a határnak helyesebb megvonása semmi akadályba nem ütközött volna.

A békeszerződés revíziója mellett való állásfoglalásban a magyar közvélemény mindig teljesen egységes volt. A nagy többség szemében ez a törekvés lehetetlenné tette azt, hogy Magyarország közeledést keressen szomszédaihoz, hisz ezek olyan területeket vettek birtokba, amelyek ezeréves birtoklás alapján Magyarországhoz tartoztak. Csak kevesen voltak, akik a békeszerződés revíziójára irányuló magyar kívánságot szerették volna

összegegyeztetni egy, a szomszédokkal való együttműködést kereső politikával.

Akik a középeurópai államok összefogása útjainak egyengetését tartották kívánatosnak, azok bizonyos pesszimista alapfelfogásból indultak ki. Arra gondoltak, hogy az elszigetelt, magára maradt, ellenségektől körülvelt és befolyásos baráttal nem bíró Magyarország nagy veszélyeknek néz elébe, ha nem tud szomszédaival megférti, mert ezek katonai túlsúlyuk segítségével egy adott pillanatban összeroppanthatják Magyarországot, ha ez kellemtelen ellenségként viselkedik. Akik viszont ezt a középeurópai politikát ellenezték, azok bátor optimizmussal abban bizakodtak, hogy Magyarország, ha gerincet mutat és semmi alakban nem nyugszik bele a békeszerződés alapján kialakult állapotokba, előbb vagy utóbb barátokat fog találni azoknál a népeknél, amelyek szintén nincsenek megelégedve a békeszerződésekkel, e barátok segítségével pedig ki fogja várhatni azt az európai helyzetet, amelyben visszaszerezheti régi pozícióját s ha talán nem is a régi határait, de mindenesetre lényegesen jobbakat azoknál, amelyeket a békeszerződés jelölt ki részére. A pesszimistáknak inkább a negatív cél állt szemük előtt: meg akarták védeni az országot azoktól a veszedelmektől, amelyek túlerőben lévő szomszédjai és azok hatalmas barátai részéről érhatték, az optimisták pozitív célt tűztek maguk elé: a békerevíziónak kidacolását. Akik a középeurópai államok összefogásának gondolatával foglalkoztak, azok szeme előtt egy olyan Közép-Európa lassú kialakulásának képe lebegett, amely mellett ezek az államok, egymás között kiegyenlítvén és összhangba hozván a maguk érdekeit, mint öncélú közösség érvényesülhetnének az európai politikában. Szerintük ilyen együttműködés hiányában az Osztrák-magyar monarchiából alakult államok létét is könnyen fenyegethette valamilyen hatalmas szomszéd, amely ellen a közöttük való meghasonlás esetében nem tudnak sikerrel védekezni. Ehhez járul, hogy ebben az esetben az államok mindegyikének idegen protektorok befolyása alá kellett kerülnie — az egyiknek francia, a másiknak olasz, a harmadiknak német, a negyediknek talán orosz befolyás alá —, ez a helyzet pedig megpecsételhette volna azt a processzust, amely Közép-Európa balkanizálódására vezet. Azok viszont, akik a középeurópai összefogást ellenezték, végeredményben ugyan szintén a dunamenti államok együttműködésére törekedtek, de azt tartották, hogy erről csak akkor lehet szó, ha előzőleg a békeszerződésnek valamilyen Magyarországra kedvező és azt megerősítő revíziója létrejön. Félték tőle, hogyha Magyarország és szomszédai között előbb jön létre közeledés, azt a külföldön úgy

magyaráznák, mintha Magyarország végleg beletörődött volna a békeszerződésben teremtett helyzetbe és ebben az esetben sehol a külföldön támogatást nem kapnánk igényeink és törekvéseink részére. Ezzel szerintük a magyar külpolitika elterelődött volna attól a nagy céltől, hogy a trianoni szerződés revízióján keresztül kielégítőbb állapotok teremődjenek, amit pedig elérhetőnek vélték, ha a magyar nemzet híven kitart a „Nem, nem soha!” álláspontja mellett és az új Közép-Európa együttműködésének ezidőszerinti lehetetlenségét minden alkalommal hangoztatja: hiszen ebben az esetben kialakulhat az a helyzet, amely a velünk szemben álló szomszéd-államokat engedékenységre kényszeríti. Magát a revízió gondolatát mindkét koncepció fenntartotta, sőt előtérbe helyezte, de míg az első azt a közvetlenül érdekeltekkel való barátságos megegyezések útján igyekezett elérni, a másik következetes propagandától és megfelelő európai konstellációnak ily módon való kialakulásától várta a revízió gondolatának az érdekelt államokra való reakényszerítését.

A magyarság némi tétovázás után arra az útra lépett, amely a szomszédokkal szemben intranszigens maradt és nyugodtan kivárta, amíg a távolabbi nagyhatalmak között fog barátot találni. Nem is igen volt más választása, ha a revízió eszméjét nem akarta feláldozni, mert a szomszéd-államok hallani sem akartak a békeszerződések módosításáról, sőt szövetséget kötöttek ennek megakadályozására. A következmények különben arra látszanak mutatni, hogy a magyar politika a helyes utat követte.

Az a szövetség, amely 1920-ban Magyarország szomszédai között egy magyar részről kiinduló esetleges támadás ellen való közös védelem céljából létrejött és amely akisantant nevet vette fel, lényegesen hozzájárult a középeurópai államok közötti szakadék kimélyítéséhez. A kisantant létrejöttének körülményeit a jelen munka első részében ismertettük. (Lásd 41. lap.) Már ezek a körülmények is azt bizonyítják — amit a kisantant-államokban teljesen érthetetlen módon gyakran tagadásba vettek — hogy ennek a szövetségnek éle kizárólag Magyarország ellen irányult. Hiszen mindaz a szerződés, amelyeknek összefonódásából a kisantant keletkezett, rögtön első cikkében egészen nyíltan kimondja, hogy egy Magyarország részéről a szerződő felek egyike ellen irányuló nem-provokált támadás esetében a másik fél köteleltséget vállal arra, hogy a megtámadott félnek segítségére fog sietni. Ugyancsak egybehangzóan mondják e szerződések céljuknak a trianoni szerződés által teremtett rendnek fenntartását. Már a szerződéseknek e kijelentéseiből is következik, hogy Magyarország-

nak a kisantanthoz való csatlakozásáról, amelyről régebben a külföldön egyszerűen-másszor beszéltek, soha nem lehetett szó. Mit kereshetett volna Magyarország olyan szövetségben, amely a Magyarország részéről való támadás ellen való védekezésre vonatkozik? Hiszen Magyarország nem szövetkezhetett önmaga ellen. Már ezért sem lehetett őszinte a kisantant céljainak Benestől származó értelmezése, amely szerint a kisantant konstruktív alakulat és nem Magyarország ellen irányul, hanem arra van hivatva, hogy idővel egész Közép-Európát felölelje és új politikai módszereket állapítson meg a középeurópai államok konszolidációjának biztosítására. Ha Benesnek 1920-ban tényleg ilyen konstruktív célok lebegtek volna szeme előtt, akkor nem lett volna szabad a kisantantot, vagy azzal hasonló alakulatot létrehozni, mert ez csak megörökíthette és kiélesíthette a Közép-Európában fennálló ellentéteket és lehetetlenné tette azok áthidalását, de sohasem lehetett képes azokat enyhíteni, vagy megszüntetni.

Magyarországnak a békerevízió mellett való erőteljes állásfoglalása és a kisantant megalakulása folytán már 1921-ben adva volt az a helyzet, amely a dunai államokat két ellenséges csoportra bontotta. A kisantant, mint az Első Részben láttuk (lásd 43. 1.), eleinte Olaszországra akart támaszkodni, de azután csakhamar francia vezetés alá került. 1924 januárjában Franciaország Csehszlovákiával szövetséges viszonyba lépett, és ezt csakhamar egy francia-román és egy francia-jugoszláv szövetség is követte. Ezért Olaszország 1926-tól kezdve teljesen visszavonult a kisantanttól, viszont közeledett Magyarországhoz. Az olasz-magyar együttműködésnek alapja a két állam között fennálló messzemenő érdekazonosság. Olaszországnak az az érdeke, hogy Közép-Európában se a germán, se a szláv befolyás annyira meg ne erősödjék, hogy a hegemoniát magához ragadja, egyúttal magyar érdek is. Ha Közép-Európa ilyen egyoldalú befolyás alá kerülne, ez Olaszország szempontjából kedvezőtlenebb helyzetet teremtene, mint amilyen a háború előtti helyzet volt, amikor Európa e részében az Osztrák-magyar monarchia foglalt helyet, amelynek feldarabolása pedig az olaszok legfontosabb háborús céljai közé tartozott. Ha Közép-Európa szláv vezetés alá kerülne, ez maga után vonná a Balkán-félszigetnek szláv befolyás alá való kerülését is, ez pedig Olaszországnak az Adriai- és a Közép-tengeren is sok kellemetlenséget okozhatna. Ehhez járul, hogy Olaszország a békeszerződéssel szemben hasonló állásponton volt, mint Magyarország, mert az olaszok sincsenek meglegedve azzal, ami nekik a békekötéskor jutott, és ők sem idegenkednének a békeszerződések revíziójától. Olaszország végül szintén

nem tartozott soká Csehszlovákia barátai közé sem. Hasonló volt a helyzet Ausztriának a Németbirodalomba való beolvasztásáig Olaszország és Ausztria között is. Ez az érdekezonság, amely a három nemzet között mutatkozott, vezetett 1932-ben a római paktumra, amelyben a három állam azt határozta el, hogy külpolitikájukat mindig összhangba fogják hozni egymással.

De Magyarország és Németország között is mindig voltak közös érdekek, amelyek a két ország politikai együttműködését indokolják. A háború előtti időben kivált a szlávág túlságos megerősödésétől való félelem kapcsolta jssze a németeket és a magyarokat. A világháború után Magyarország és Németország politikai helyzete sok tekintetben hasonló volt. Magyarország nagyobb területi veszteségeket szenvedett, de Németország mozgási szabadságát a békeszerződés sokkal jobban kötötte meg, mint Magyarorszáéét. Az a körülmény, hogy németek és magyarok társaknak érezték magukat abban a katasztrófában, amely mindkettőjüket érte, érzelmileg közelebb hozta őket egymáshoz. Mióta Németország lerázta a versaillesi szerződésben reáarakott béklyókat, Magyarország bizonyos reményeket is fűzhetett Németország újabb megerősödéséhez és ezek a remények már be is váltak. Viszont Németországnak mindig érdeke volt, hogy a Kelet felé vezető útját ne torlaszolják el olyan államok, amelyek vele szemben nincsenek baráti indulattal és ezért Magyarország barátsága nem volt soha közömbös előtte és ma sem lehet az, mert a baráti kötelékek erősebbek és állandóbbak a pusztán csak hatalmiaknál.

Harmadsorban Magyarország mindig baráti viszonyt tudott fenntartani Lengyelországgal is. Megkönnyítette ezt a történeti hagyományokon kívül az a rokonság is, amely a magyar és a lengyel nép természete között mutatkozik, különösen pedig az az ellentét, amely Lengyelországot Csehszlovákiától elejétől kezdve elválasztotta. Ez az ellentét elsőizben a béketárgyalások folyamán mutatkozott, amikor Teschen városra és vidékére a lengyelek is, a csehek is igényt támasztottak. Később az a körülmény, hogy a lengyelek mindinkább belátták, mily kevésbé számíthatnának egy Oroszországgal való összeütközés esetében Csehszlovákiára, valamint a Csehszlovákiában élő lengyel kisebbségekkel való bánásmód még jobban elhidegítette a viszonyt a két állam között. A két, ma ellenséges táborokhoz tartozó nagyhatalom közé beékelte Lengyelország és az ugyancsak ellenségektől körülvett Magyarország egyaránt érezték valamely, velük semmi tekintetben nem ellentétes érdekű barátnak szükségét, és ezt egymásban találták meg. A szo-

ros együttműködést közöttük hátráltatta, hogy nem voltak közvetlen szomszédok. A Kárpátaljának magyar kézre jutásával megvalósult közös magyar-lengyel határ, — mindkét országnak régtől fogva hő vágya — új értékes lehetőségeket nyit meg együttműködésük részére.

A kisántant ma már a múlté. A hozzája tartozó három állam közötti kapcsolatok az utolsó években mind jobban és jobban meglazultak, ellentétes érdekeik mind jobban és jobban előtérbe léptek. Végül csak Magyarországgal szemben volt a szövetségnek valami tartalma, de az 1938 augusztus 23-án Veldesben a magyar kormány és a kisantanthoz tartozó államok kormányai között létrejött, a katonai egyenjogúság kérdésében Magyarország álláspontját elismerő megegyezés óta *ennek* a kérdésnek régebbi fontossága is csökkent. Csehszlovákia felbomlásával, majd megszűntével a kisantant végleg kimúlt. A kisantanthoz tartozott, még meglévő két államnak Magyarországhoz való viszonyát most már külön-külön kell elbírálni.

Magyarország és Románia között annyiban áll fenn bizonyos érdekközösség, mert ők, mint Közép-Európának az a két népe, amely nem tartozván sem a germán, sem a szláv fajhoz, az egyikkel vagy a másikkal szemben esetleg közös védelemre lehet kényszerülve. Együttműködésüknek legnagyobb nehézsége részint a Romániában élő magyar kisebbséggel szemben tanúsított bánásmód, részint Magyarországnak a békeszerződés revíziójára irányuló politikája. Magyarország egyik szomszédállamában sem él olyan nagyszámú magyar kisebbség, mint Romániában. Alig képzelhető el valóságos benső közeledés Magyarország és Románia között, amíg Románia nem adja meg a magyar kisebbségnek mindazt, ami megmaradását, anyagi és szellemi fejlődését és politikai befolyását biztosíthatná. A magyar béke-delegáció annak idején Bethlen István gróf tollából származó egyik igen érdekes jegyzékében annak a nézetének adott kifejezést, hogy ezt a célt leginkább Erdély autonómiájának biztosításával lehetne elérni. Ahogyan a kisebbségi kérdés izgatja a magyar közvéleményt, éppen úgy izgatja a magyar revíziós politika Romániáét. Ezek a kérdések igen kedvezőtlen kölcsönhatást gyakorolnak egymásra. Minél kevésbé kielégítő a Romániában élő magyar kisebbség helyzete, annál mélyebb gyökeret ver Magyarországon az a nézet, hogy csakis a magyar területek visszaszerzése biztosíthatja Erdélyben a magyar faj fennmaradását és minél erősebben nyilatkozik meg Magyarországon a hangulat a revízió mellett, annál inkább fokozódik Romániában a vágy a Magyarország belföldi szövetségeseinek tartott magyar kisebbségnek elnyo-

mására. Régebben, a kisantant fennállásakor még más valami is akadályozta Magyarországnak és Romániának egymáshoz való közeledését: Románia a franciáknak támogatói közé tartozott, Magyarország pedig a német-olasz érdekkörhöz tartozott. A kisantant eltűnésével ez a helyzet megszűnt, de czidőszerint még nem világos, hogy Románia a ma egymással szemben álló két hatalmi csoport melyikéhez fog csatlakozni. Ha Magyarországgal egy és ugyanabba a táborba kerül, ez meg fogja könnyíteni a két állam egymáshoz való közeledését, ellenkező esetben az ismét meg fog nehezülni. De a két országnak ma is van közös barátja: Lengyelország, amely 1921 óta szövetségben van Romániával.

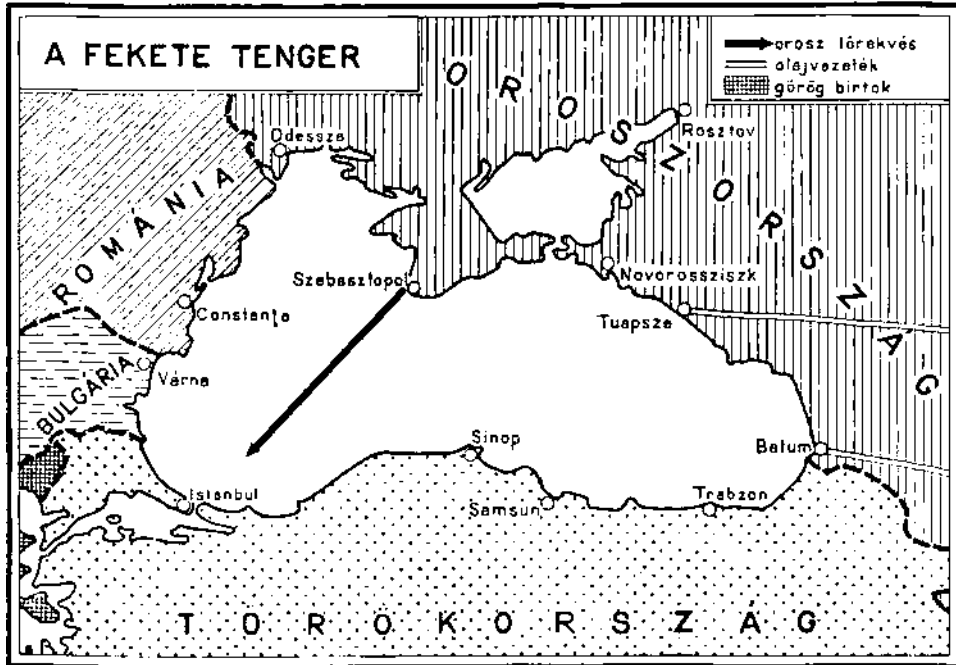
Magyarország és Jugoszlávia között a két, katonai erényben egyaránt bővelkedő nép közötti rokonszenv alkothat összekötő kapcsot. Ennek a két államnak egymáshoz való viszonyában a kisebbségi kérdés és a revízió kérdése kisebb szerepet játszik, mert Jugoszláviához sokkal kevesebb magyar került és mert ezek, bár vannak komoly panaszai, itt valamivel méltányosabb elbánásban részesülnek, mint Romániában. Amióta Csehszlovákia megszűnt, elmúlt a jugoszláv részről a béketárgyalásokban követelt „cseh-jugoszláv korridor“ létesítésének veszélye és amióta Jugoszlávia Olaszországgal 1937. márciusában baráti szerződést kötött, a magyar és a jugoszláv politika vonalvezetése is közeledett egymáshoz. De ma még nem látható előre, hogy a két ország a most kialakuló európai helyzetben azonos vagy különböző fronton fog-e elhelyezkedni.

VI. KELET- ÉS ÉSZAK-EURÓPA PROBLÉMÁI.

1. OROSZORSZÁG KÜLPOLITIKÁJÁNAK ÁLLANDÓ TENDENCIÁI.

Oroszország külpolitikáját hosszú idő — mondhatni évszázadok — óta tervszerűen és jelentékeny eredménnyel folytatott expanziós törekvések jellemzik, amelyeknek sikerült az ország határait minden irányban állandóan kiterjeszteni. A kelet felé való terjeszkedés már a XVI. század második felében Szibéria elfoglalására vezetett. A XIX. század folyamán azután Oroszország saját területéhez csatolta örményországot (1828), az Amúrtartományt (1858), a Kaukázust (1859—1864), az Ussuri-tartományt (1860), Turkesztánt (1867), Bokharát és Szamarkandot (1868), Kivát (1873), Sachalint (1875) és Kokandot (1876). Nyugaton az orosz terjeszkedés a XVIII.

század első éveiben elérte a Keleti-tengert, ugyanez a század hozta véglegesen az oroszok birtokába a Fekete-tenger partvidékét és a felosztott Lengyelország legnagyobb és legértékesebb részét, a XIX. század fejlődése pedig Oroszországban a Balkán-félsziget és különösen Konstantinápoly felett való uralom megszerzésére irányuló törekvések jegyében állt, s ezeket az orosz politika szívós kitartással folytatta, ha azok nem is érték el céljukat.

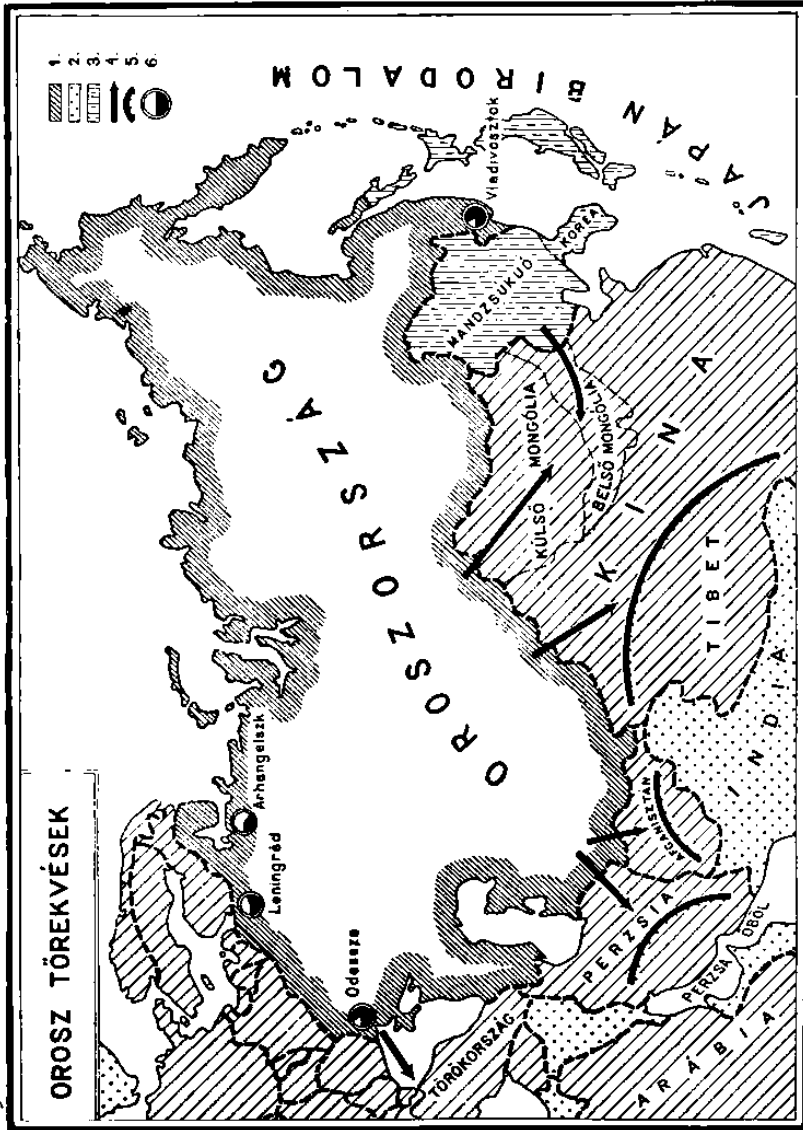
Az orosz nép állandóan folytatott terjeszkedési törekvéseinek természetes, földrajzi okai vannak. Az Oroszbirodalom nyugati része — Európai-Oroszország — el van vágva a nyílt tengertől. Határai északon a Jeges-tengert érik, amelynek jégtömegei nyáron erősen akadályozzák a hajózást, télen pedig teljesen lehetetlenné teszik azt. Nyugaton az orosz partokat a Balti-tenger mossa, amelynek kikötői a téli hónapokban szintén be vannak fagyva, figyelmen kívül hagyva azt, hogy adott esetben a Dániát és a

Skandináv-félszigetet elválasztó tengerszorosokat is aránylag könnyen el lehet zárni. Délen az Oroszbirodalom határai a Fekete-tengerig érnek, ezt azonban a Dardenellák és Bosporus választják el a Földközi-tengertől, és ez a két szoros, ha nincs orosz birtokban, könnyen elzárható az orosz hajók elől. Oroszország, amely a kontinens belsejében megszerveződött kis fejedelemségekből alakult (Kiev, Moszkva, Novgorod), elejétől fogva arra törekedett, hogy határait kiterjessze a tengerekig, majd pedig, amikor ezek a tengertengert elérték, arra, hogy a nyílt tenger olyan részeihez jusson el, amelynek el nem zárható és télen is jégmentes kikötői vannak. Mivel ezt a célt Oroszország mindaddig nem érte el, az orosz politikát jellemző terjeszkedési törekvések sem értek még véget. Az a legfőbb cél, amely Európában az orosz politika szeme előtt lebeg, Konstantinápoly birtoka és a Fekete-tengert a Földközi-tengertől elválasztó szorosok feletti uralom, az oroszok számára nagy előnyt jelentene, mert kezükbe adná azt a kaput, amelyen a két tenger egyikéből a másikba lehet eljutni és amelyet a szorosok ura tetszés szerint nyithat ki és zárhat le, úgy, amint ezt érdekei kívánják. A Konstantinápoly és a szorosok birtokára irányuló törekvések azonban, amelyek anynyira jellemzik a XIX. századbeli orosz politikát, beleütköztek részben Anglia, részben Ausztria-Magyarország érdekeibe. Angliába azért, mert ez Oroszországban, ha ennek sikerül a Földközi-tengerre kijutnia, új riválist kapott volna, amely az angolokat flottájuknak további jelentékeny megerősítésére kényszerítette volna. Ausztria-Magyarország érdekeibe pedig azért, mert a monarchia a területén lakó szláv népesség nagy számát tekintve, fennállását látta veszélyeztetve azáltal, hogy határait délről is Oroszország vagy ennek vazallusai fognák körül. Végül is Oroszország arra a meggyőződésre jutott, hogy célját csakis úgy érheti el, ha előbb az Osztrák-magyar monarchia megsemmisül. Ezért ment bele a világháborúba, amelyben Ausztria-Magyarország tényleg megsemmisült. Egyébként azonban a háború nem úgy végződött, mint ahogyan azt az orosz politika vezetői annak idején elgondolták. Konstantinápoly birtokába az oroszok a világháborúban sem jutottak.

Hasonló Oroszország helyzete a Távolszelesten is, amely a XX. század kezdete óta az Oroszbirodalom szívével a szibériai vasút útján van összekötve. Azok a kikötők, amelyek a Távolszelesten az oroszok birtokában vannak, télen szintén nem állanak nyitva a hajóközlekedés számára, mert befagyhatnak. Még Szibéria legdélibb fekvésű kikötőjét, Wladivosztokot is, bár egyazon szélességi fokon fekszik Barcelonával, átlag évente 110 napon

jég borítja. Ez az oka annak, hogy Oroszország a Távols-Keleten is mindig arra törekedett, hogy kiterjessze határait délfelé és ezúton jégmentes kikötőkhöz jusson. Ebben a törekvésében foglalta el egy időben Mandzsúriát és Koreát is, ezen a ponton azonban beleütközött Japán érdekeibe, úgyhogy mindkét területet ismét el kellett hagynia. Terjeszkedési szándékait az orosz külpolitika minden valószínűség szerint a Távols-Keleten sem adta fel, de ezidőszent ügylátszik, mintha azok csakis Japánnak valamilyen váratlan meggyengülése esetében nyerhetnének újból aktualitást.

Ezek a geopolitikai adottságok alkotják Oroszország terjeszkedési törekvéseinek legmélyebb okait. A történeti fejlődés, amely két évszázad óta majdnem állandó terjeszkedést hozott Oroszországnak, azután olyan mentalitást is teremtett az oroszokban, mintha az orosz állam legfőbb célja az volna, hogy állandóan növekedjék és gyarapodjék. Ily körülmények között az expanzióra való törekvés ma benne van az orosz nép vérében, — ha nem volt eredetileg benne, belevitte azt abba az évszázados történeti fejlődés. Ügylátszik, hogy amint az egyes ember életének bizonyos szakában saját akaratától függetlenül nő és gyarapszik és ezt a processzust még ha akarná sem tudná megállítani, éppen úgy a nemzetek is fejlődésük bizonyos szakáiban ugyancsak szükségszerűen nőnek és terjeszkednek, még ha államférfiaik nem is céltudatosan hajtják őket erre. Angliában pl. a XIX. század közepén Disraeli határozottan ellene volt az angol gyarmatok szaporításának, és valamivel később, mind az angol titkos tanács egy Viktória királynéhoz intézett petícióban, mind később az alsóház egy bizottsága is, igen határozottan foglaltak állást a birodalom területének minden további kiterjlesztése ellen, anélkül, hogy ez a folyamat azért megállt volna, mert hiszen az angolok azóta is sok millió négyzetkilométernyi területet csatoltak a Britbirodalomhoz. A terjeszkedési törekvésekben tehát van valami, ami nem függ sem a választótömegek, sem a vezető államférfiak akaratától, amit nem lehet tetszés szerint akár abbahagyni, akár továbbfolytatni és ami az illető nemzet lelküidének immanens sajátosságai közé tartozik. Ez természetesen nemcsak Oroszországra áll, hanem más államokra is vonatkozhatik. Az egyes nemzeteknek a bennük rejlő titkos erőknél fogva való kényszerű növekedése, amely legtöbbször csakis más nemzetek kárára érvényesülhet, esetleg olyan nemzetek kárára, amelyek a növekedési koron már túljutottak, teremti meg azokat az összeütközéseket, amelyek eddig a világ teremtése óta mindig háborúban intéződtek el.

Az orosz expanzív törekvések Európában a XIX. században az összeszláv népek egyesítésére irányuló törekvéseknek, az úgynevezett *pánszlávizmusnak* alakját öltötték magukra. Ezért sokan azt tartják — és tartották nálunk Magyarországon is —, hogy az orosz terjeszkedési törekvések valóságos oka a túlhajtott orosz nacionalizmus, amely a maga legtökéletesebb kifejezését éppen a pánszlávizmusban nyerte. Valójában azonban a pánszlávizmus az orosz terjeszkedési törekvéseknek inkább eszköze volt, mint célja. A vezérelv a terjeszkedés, míg a pánszlávizmus csak az egyik feléje vezető út. Volt idő, II. Katalin idejében, amikor a Konstantinápoly felé irányuló orosz terjeszkedési törekvéseket nem nemzeti, hanem vallási okokkal — a kereszténység védelmének szükségességével a törökök ellen — igyekeztek igazolni. Csak amikor a XIX. században a nemzetiségi eszme erősen előtérbe került, adták ki az oroszok terjeszkedési politikájuk igazolására a szláv nemzetek egyesítésének jelszavát és ez valóban kiválóan alkalmas volt arra, hogy ennek a politikának ideológiai alapot adjon. A Távol-Keleten, ahol a nemzeti gondolattal nem lehetett célt érni, mert hiszen ez csak szláv népekre volt hatással és közömbös volt a japánok, kínaiak, mongolok stb. szemében, az oroszok nem is ez alatt a jelszó alatt folytatták terjeszkedő politikájukat, hanem minden szépítés nélkül politikai és gazdasági érdekekkel indokolták azokat. Egyesek azon a véleményen vannak, hogy a pánszlávizmus az orosz bolsevista forradalommal és a szláv nemzetek önállóságra juttatásával végleg elveszítette létjogosultságát és tárgytalanná vált. Különösen azt hiszik sokan, hogy azok a középeurópai kisebb szláv nemzetek, amelyek annak idején, amikor az osztrák-magyar monarchiában éltek, gyakran kacérkodtak a pánszlávizmussal, tőle remélvén önállóságra jutásukat, ma, amikor ezt az önállóságot megkapták, a pánszláv eszmét nem fogják annyira vonzónak találni, sőt talán szembe fognak vele helyezkedni, mert hiszen ez a gondolat az ő önállóságukat is fenyegetheti. Nem biztos, hogy a pánszláv eszme tényleg végleg lekerült-e a napirendről. De nem érdektelen, hogy a régi orosz imperialista rendszert felváltó orosz bolsevizmus ugyancsak tele van expanzív tendenciákkal, azzal a különbséggel, hogy ezek ma nem nemzeti, hanem szociális jelszavak alatt jelentkeznek. Ennek orosz szempontból az az előnye, hogy így nemcsak a szláv országok, hanem az összes országok lakosságának egy jelentékeny részére vannak hatással. Volt idő, amikor Európában a bolsevizmus a kommunista eszméknek Romániában és Bulgáriában való elterjesztésével igyekezett magának utat egyen-

getni Konstantinápoly felé, Ázsiában viszont a kínai kormánynak ugyan-ezen eszmék számára való megnyerésével akarta távolkeleti célját elérni. A Japánnal való versengésben az orosz politika ezeket az eszméket még ma is egyik legfontosabb ütőkártyának tartja.

Az orosz politikára igen nagy befolyást gyakorol az a körülmény, hogy Oroszország két egymástól igen távoleső fronton követ aktív célokat: egyfelől a nyugati határon és a Balkánon, másfelől a Távols-Keleten. A világháború előtt az volt a helyzet, hogy Oroszország felváltva folytattott egyszer európai, máskor ázsiai politikát, és ha az egyik fronton vereséget szenvedett, fokozott erővel vetette magát a másikra. A világháború utáni korban ez a helyzet inkább odavezetett, hogy Oroszország egyik fronton sem mert komoly akcióba fogni, sőt ilyen akcióktól még engedmények és áldozatok árán is visszahúzódott. Tartott attól, hogy mihelyt európai bonyodalmakba sodródik, ez Japánt bírhatná támadásra Oroszország keletázsiai birtokai ellen, ha pedig távolkeleti bonyodalmak miatt kellene a Japánnal való összetűzést megkockáztatnia, ezt az európai államok használhatnák ki a bolsevizmus megbuktatására. Ennek a helyzetnek, az orosz külpolitika kétfelé irányuló arculatának, következménye volt úgy a világháború előtti, mint a háború utáni korban Oroszországnak Franciaországgal kötött szövetsége, amelyről az alábbiakban még szó lesz.

2. A SKANDINÁV ÁLLAMOK.

A Skandináv-félsziget és a volt orosz birodalom között elterülő tenger-rész, amely a Keleti- vagy Balti-tenger nevet viseli, az elmúlt évszázadokban gyakran volt a partja mentén elterülő államok vetélkedésének tárgya. Mihelyt valamelyiküknek sikerült a többiekénél nagyobb befolyásra és hatalomra szert tenni, a „domínium maris baltici“ eléréndő célként lebegett szeme előtt. Németek, lengyelek, litvánok, svédek, dánok és oroszok mind keresztülmentek azon a kísértésen, hogy magukhoz ragadják az uralkodó befolyást a Balti-tenger felett. A világháború előtti időben Oroszország, a skandináv államok és Németország osztoztak meg ebben a befolyásban. Azóta megszaporodott e tengerparti államok száma. Ma tíz ilyen állam van: Németország, Danzig, Lengyelország, Litvánia, Lettország (Latvija), Észtország, Oroszország, Finnország, Svédország és Dánia.

A Balti-tenger nyugati részén elterülő skandináv államoknak régtől fogva nincsen olyan hatalmi törekvésük, amely szomszédjaikra nézve vesze-

delmet jelenthetne. Svédország a múltban, Gusztáv Adolf és XII. Károly korában, folytatott ugyan nagy hatalmi politikát, de teljesen kijózanodott belőle. A józan svéd nép az akkor szerzett rövid dicsőségből csak azt a tanulságot szűrte le, — és azt megtartotta a mai napig — hogy valamely nemzetnek boldogsága szempontjából hatalmának mentői nagyobb kiterjesztése nem szükséges. Sokáig azt hitték, hogy Európának az a félreeső része, ahol a skandináv országok elterülnek, nem fekszik olyan nagy világpolitikai törekvések ütközőpontjában, — sőt még útirányában sem — amelyek ezekre az országokra nézve a kívülről való megtámadtatás veszélyét idézhetnék fel. Ezért szövetségek szükségét sem érezték és nem éreztek hajlandóságot arra, hogy mások kedvéért ilyen szövetségekbe csábíttassák magukat. Meggyőződéses pacifisták voltak és feltétlen hívei az általános katonai leszerelésnek, ezért nem is folytattak aktív külpolitikát. Sokan voltak ezekben az országokban, akik egyáltalában azt tartották, hogy a kis államokra nézve felesleges a hadsereg, mert ez egy nagy hatalommal szemben amúgy sem nyújtana védelmet. Ezt a felfogást legelősebben Koht norvég külügyminiszter fejezte ki, azt mondván: „Kis államnak saját katonai erejébe vetett hite balgaság“.

Az utóbbi években beállt fejlődés azonban a skandináv államokat is új komoly problémák elé állította. Be kellett látniuk, hogy az ő biztonságukat is érhetik támadások. Tengeri támadás érheti kivált Svédországot az orosz haditengerészet két bázisa: Kronstadt és Murmansk felől és az orosz repülőgépek számára Skandinávia megközelítése szintén nem nehéz feladat. Ugyanilyen támadások lehetősége fennáll Németország felől is. Másfelől a skandináv államoknak rá kellett eszmélniük arra, hogy a régi értelemben vett olyan semlegesség, amelynek lényegéhez tartozott, hogy a semleges állam a hadviselő felek mindegyikével fenntarthatta a normális érintkezést, a jövőben alig képzelhető el. Ennek már a Népszövetség alapokmányának 16-ik cikke vetett véget, amikor azt kívánta, hogy a támadó állammal való összeköttetést minden állam szüntesse meg. A skandináv államok már a Népszövetség megalakulásakor nem minden habozás nélkül fogadták el ezt a 16-ik cikket és a semlegesség fogalmának új értelmezését. Ha végül mégis csatlakoztak a Népszövetséghez, ezt abban a reményben tették, hogy a Népszövetség elég erős lesz az ellenük irányuló esetleges támadásoknak megakadályozására vagy elhárítására. Ez a hit az utolsó években teljesen megrendült. Ma már a skandináv államok nem remélik azt, hogy szükség esetében a hatalmak a Népszövetség vezetése alatt egész hatalmukkal melléjük fognak

állani és ezért a maguk részéről is szabadulni akarnak attól a kötelezettségtől, hogy adott esetben nekik legyen kötelességük a támadó ellen felvonulni. Ezért más, semlegességre törekvő államok, — Belgium, Németalföld, Svájc — mintájára ők is kénytelenek voltak fegyverkezésekbe fogni.

A megváltozott helyzet egyik további következménye volt, hogy 1935-ben a finn országgyűlés határozata alapján Finnország is csatlakozott a skandináv államok csoportjához. Orosz támadásnak egyik ország sincsen annyira kitéve, mint Finnország, hiszen az orosz stratégiai vasútak közvetlenül a finn-orosz határ mentén húzódnak el. 1936 óta a finn külügyminiszterek részt vesznek a skandináv államok külügyminisztereinek rendszeres tanácskozásain.

Általános európai háború esetén az egyik skandináv államra, — Dániára — fontos nemzetközi feladat hárul. A Balti-tengerbe vezető tengersizorosokon ugyanis Dánia uralkodik és módjában van azokat aknákkal bármikor elzárni. Dánia 1912-ben kijelentette ugyan, hogy a tengersizorosok elzárására való jogát nem fogja igénybe venni, a világháborúban azonban mégis kénytelen volt erre. A szorosok elzárásának valamely, a keleti államok egyike ellen irányuló katonai akciónál nagy fontossága lehet, ámbár külföldi hadiflották — főleg ha ezek nem németek — mindig óvakodni fognak attól, hogy a Balti-tengerbe benyomuljanak, mert ebben abban a veszélyben forognak, hogy valamelyik ellenséges hatalom megszállja a dán szigeteket — ami különösen a németeknek aránylag nem nagy fáradságot okozna — és elvágja útjukat hazafelé.

3. A BALTI ÁLLAMOK.

Kevésbé megállapodottak a viszonyok a Balti-tenger keleti partján. Ennek legészakibb részében Finnország, amióta 1917-ben elszakadt Oroszországtól, politikáját mindinkább a skandináv országokéval igyekezett összeegyeztetni. Már 1920-ban katonai szövetségre lépett volna Svédországgal, ha ez akkor hajlandó lett volna vele szemben az egyszerű jóbaráti viszonyon túlmenő kötelezettségeket vállalni, 1935-ben azonban tényleg tagja lett a „skandináv blokk“-nak. Finnországtól délre a Balti-tengerig nyúlik ki Szovjet-Oroszország, ma is a leghatalmasabb mozdítóerő Európa keletén. Azután következnek a szűkebb értelemben vett „balti államok“, Észtország, Lettország és Litvánia, amelyeknek autochton népessége a világháborúig Oroszországhoz tartozott, ahol az ugyanott letelepedett német eredetű

birtokososztály — a „balti bárók“ — mellett nagyon alárendelt szerepet játszott. A háború után azonban elkergette a német földbirtokosokat, szétosztotta földjeiket és maga vette kezébe sorsának intézését. E három állam függetlenségét kettős veszély fenyegeti, mert számolniuk kell azzal, hogy Oroszország szívesen újból magába olvasztaná területeiket, mihelyt a körülmények ezt lehetővé teszik, a német „Ostraum“-politikában pedig a balti államok birtokára való törekvés szintén bizonyos szerepet játszik. Délen Lengyelország, amely már nem tartozik a szorosan vett balti országok közé (bár a lengyel korridoron keresztül eléri a Balti-tengert), vált a kelet európai politika egyik főtenyezőjévé, de bár jóval jelentékenyebb tengeri északi szomszédainál, Oroszország és Németország között beékelt állapotában szintén „veszélyes életet“ folytat. Abban a kényes helyzetben, amelyben ezek az államok valamennyien élnek, megalakulásuktól kezdve újból és újból fel kellett vetődnie annak a kérdésnek, hogy miként tudnák biztonságukat sikeresen alátámasztani.

Ebben a tekintetben két ellentétes koncepció állt egymással szemben: a lengyeleké és az oroszoké. Eleinte a lengyelek következetesen egy Finnországtól Lengyelországig terjedő „balti blokk“ létesítésén fáradoztak, amely politikáját a Népszövetségre alapította volna. Ezzel szemben Oroszország az egyes balti államokat külön-külön akarta meg nem támadási szerződésekkel magához kötni. Lengyel részről azt az álláspontot hangoztatták, hogy a béke annál jobban van biztosítva, minél több állam áll össze annak megvédésére. Az oroszok viszont úgy érveltek, hogy a kétoldalú meg nem támadási és semlegesség! szerződések jobban biztosítják a békét, mert a netán felmerülő konfliktusokat lokalizálják, míg a Népszövetségre alapított kollektív szerződések olyan államokat is belesodornak az összeütközésekbe, amelyeknek azokhoz semmi közük nincsen. Ez a nézetkülönbség azonban aligha volt a két ország közötti ellentétnek igazi oka. Valószínűtlenné teszi ezt már az a körülmény is, hogy később olyan fordulat következett be, amelynél fogva egy időben az oroszok álltak a kollektív szerződések álláspontján és a lengyelek követeltek ezek helyett kétoldalú szerződéseket. Az ellentétek igazi okát a Kelet-Európában a békeszerződések utáni első évtizedben fennálló helyzet magyarázza meg. Ebben az időben a Szovjetunió egyfelől abban az állandó félelemben élt, hogy a nyugati kapitalista országok csak kedvező alkalomra várnak, hogy támadásba lépjenek az orosz kommunizmus ellen, másfelől pedig abban reménykedett, hogy Németországban előbb-utóbb kommunista forradalom támad, amelynek

esetleg szüksége lehet az orosz segítségre. Ha Oroszország keleti határán egységes államcsoport alakul, az egyfelől támpontul szolgálhatott volna a nyugati hatalmaknak Oroszország ellen irányuló esetleges akcióinál, másfelől pedig útját állotta volna Oroszországnak, ha Németországnak akar segítségére sietni. Lengyelország viszont aggódott amiatt, hogy Oroszország a vele szerződéses viszonyban álló Németországgal együtt — különösen ha Németországban forradalom üt ki — két oldalról megtámadhatná, érdeke volt tehát, hogy ebben az esetben ne maradjon elszigetelve, hanem támaszkodhassék mindazokra, akik vele hasonló helyzetben vannak.

A szovjetkormány a nagy forradalom idejében, 1919/20-ban, igyekezett a balti államok feletti uralmat megtartani. Ezek az országok még a német megszállás idejében, 1918 decemberében, kimondták ugyan függetlenségüket, de mihelyt a német katonaság elvonult, ismét orosz csapatok szállták meg területüket. Önkéntesekből, orosz ellenforradalmárokból és ottrekedt német katonákból összeverődött erők azonban ismét kiszorították a szovjetcsapatokat, amelyek ebben az időben nem tudtak velük szemben nagyobb nyomatékai fellépni, mert a szovjetkormány akkor mindenütt harcban állt az ellenforradalmi hadseregekkel. 1920 folyamán a szovjetkormány mind az öt állam függetlenségét elismerte. Az oroszok azért valószínűleg nem tettek le arról a reményről, hogy később sikerül azokat visszaszerezni és a tengerpartot ismét egész hosszúságában Oroszországnak biztosítani.

Az 1920 januárjától kezdve megtartott összejöveteleken, amelyeken az öt balti állam képviselői az őket közösen érdeklő ügyeket megbeszélték, Lengyelország igyekezett a „balti blokk“ megszervezésére irányuló koncepcióját megvalósítani, mert ezzel Szovjetországnak Európa felé vezető útját elvágta volna. A negyedik ilyen tanácskozáson, amely 1922-benVarsóban folyt le, olyan megállapodás jött létre Lengyelország, Finnország és a három kisebb balti ország között, amely valóságos katonai szövetséget létesített volna közöttük, — a finn képviselőház azonban megtagadta annak ratifikálását és ezzel az egész terv megdőlt. Finnország magatartása abban leli magyarázatát, hogy a maga részéről mindig inkább a skandináv államcsoporthoz tartozónak érezte magát. Litvánia sem volt hajlandó ebben a szövetségben résztvenni, mert a Vilna városának lengyel megszállása miatt támadt bonyodalmak következtében a litvánok megszakították minden érintkezést Lengyelországgal. 1925-ben Pusta észt külügyminiszter tesz kísérletet a finneknek a balti blokk számára való megnyerésére, de nem ér el sikert, úgyhogy ennek az esztendőnek szeptemberében a balti államok

külgyminiszterei Genfben tartott 12. és utolsó értekezletükön kimondják, hogy a balti blokk létrehozásának tente ez idő szerint megvalósíthatatlannak látszik. A legfőbb akadály Finnország magatartása volt, de magában a három kisebb balti államban is sok nehézsége volt a balti blokk megalakításának. Érdeellentétek, tárgyi és személyi súrlódások, presztízs-szempontok számtalan akadályt gördítettek útjába és ha egyszer-másszor ezek az ellenhatások gyengülni látszottak, Oroszország mindig megtalálta a módját, hogy új ellentétek szításával, új tervek felvetésével vagy — ha szükséges volt — egyes kormányválságok felidézésével csirájában fojtsa el a közeledési kísérleteket.

Sokáig a szovjetkormány sem volt szerencsésebb a maga koncepciójának elfogadtatására irányuló fáradozásaival. A balti államoknak külön semlegesség! szerződés útján való magához kapcsolását először 1923-ban kísérelte meg, amikor erősen számított a kommunista forradalomnak Németországra való áttérjedésére és meg akarta akadályozni, hogy Lengyelország és a többi balti állam Németország ügyeibe beleavatkozzék. Oroszország törekvése az volt, hogy olyan viszonyba kerüljön a balti államokkal, amely lehetővé tenné ezeknek az orosz hadsereg katonai felvonulása részére való kihasználását és a lengyel pozíciónak északról való megkerülését, úgy, amint a később létrejött orosz-csehszlovák szerződés a lengyel pozíciónak délről való megkerülését tette volna lehetővé. A balti államok azonban húzódoztak az orosz részről javasolt megállapodásoktól. Csak Észtország és Lettország kötöttek egymással szerződést, amelyben vámunió létesítését vették tervbe. 1926-ban Oroszország megismétli fáradozásait, hogy a balti államokat rávegye garanciális szerződések megkötésére. Az egyetlen ország, ahol fáradozásai sikerrel járnak, Litvánia szeptember végén aláírja az oroszok által javasolt szerződést. Ez alkalommal Szovjet-Oroszország jogosnak ismerte el Litvániának a vilnai kérdésben való álláspontját, anélkül azonban, hogy annak érvényesítésére támogatását megígérte volna, hiszen érdeke az volt, hogy lengyel-litván viszonylatban a sebek ne gyógyuljanak be. 1927 márciusában Lettország is hajlandóságot mutat egy garanciális szerződés megkötésére, de azután meggondolja a dolgot és nem ratifikálja azt, ellenben októberben, elsőnek a balti államok sorában, kereskedelmi szerződést köt Oroszországgal. Végre 1928-ban a Kellogg-paktum által teremtett atmoszférában a szovjetkormány megvalósította azt a szerződéses rendszert, amelynek létrehozatalán oly régóta fáradozott. 1929. február 9-én sikerült nyugati szomszédaival meg-

nemtámadási szerződéseket kötnie, körülbelül ugyanazzal a tartalommal, amellyel az általános Kellogg-paktum bírt. Finnország nem írta azt alá, azzal indokolván ezt a magatartást, hogy a Kellogg-paktum életbelépése folytán ezeknek a szerződéseknek semmi jelentőségük nincsen. Ezeket a szerződéseket Oroszország 1933-ban újabb megállapodásokkal támasztotta alá, amelyek mintegy pótlólag megadták annak definícióját, hogy mit kell támadásnak tekinteni, mégpedig Politis szövegezésében. (L. 351. 1.) Ezek a szerződések 1933. július 4-én jöttek létre Szovjet-Oroszország és tíz állam között, amelyek között a balti államok — ezek sorában Lengyelország, — és a kisantárthoz tartozott országok is szerepelnek, de gyakorlatilag ezeknek a megállapodásoknak éppen oly kevés jelentősége volt, mint magának a Kellogg-paktumnak.

A kisebb balti államok között az utolsó időben némileg szorosabbá fűződött a viszony. Az 1923-ban Lettország és Észtország között létesült szerződést sikerült 1934 elején valóságos szövetséggé kimélyíteni, ugyanennek az évnek szeptemberében pedig ez a két állam Litvánia bevonásával egy tíz évre megkötött balti paktum alapján egyesült, mely a három államnak külpolitikai téren való együttműködését akarja biztosítani, de egyelőre még igen szűk körben mozog. Valóságos szövetség a három balti állam között aligha fog létrejönni, mielőtt a lengyel-litván ügy valamilyen végleges rendezést nem nyer. Gazdasági téren azonban van közöttük bizonyos együttműködés. Kereskedelmi szerződéseikben egy ideig kikötötték — Finnország is —, hogy a más balti államoknak megadott kedvezményeket a legnagyobb kedvezményes elvre való hivatkozással senki sem igényelheti (balti klauzula), de 1937-ben Észtország ebből eredő kötelezettségeitől felszabadította magát.

A három állam eleinte rokonszenvet mutatott a kollektív szerződések eszméje iránt, 1936 nyarától kezdve azonban mindinkább a semlegesség megóvása és a nagyhatalmi blokkoktól való tartózkodás válik külpolitikájuknak alapjává. Ez a semlegesség! politika a kisebb balti államokat Finnországhoz és a skandináv blokkhoz hozza közelebb. De bizonyos kételyek jogosultak abban a tekintetben, hogy adott esetben a balti államok képesek lesznek-e semlegességük megóvására? Nagy a veszély, hogy területük — ha egyszer összecsapásra kerül a dolog Oroszország és Németország között — hadszínterré fog válni. Egyaránt félnek mindkét hatalomtól és joggal félnek tőlük. Politikájukat 1939-ben is az őket fenyegető veszélyek eloszlatására irányuló erőfeszítések jellemzik.

4. A FRANCIA-OROSZ SZÖVETSÉG.

1930 után két olyan esemény történt, amely Szovjet-Oroszországnak régebben Németország felé orientálódott külpolitikájában fordulatot idézett elő. Japán 1931-ben megkezdte azokat a hadműveleteket, amelyekkel Mandzsúriát elszakította a kínai birodalomtól és 1933 februárjában kilépett a Népszövetségből. Németország pedig 1930-tól kezdve mind jobban és jobban a nemzeti szocialista mozgalom befolyása alá került, amely 1933 januárjában egész Németországot magával ragadta. Oroszország szempontjából mindkét esemény nagyjelentőségű volt. A Kelet-Azsiában megindult japán előnyomulás felidézhetette azt a veszélyt, hogy Japán most, amikor lerázta még azokat a kevésnek és gyengének bizonyult megkötöttségeket is, amelyeket mint a Népszövetség tagjának vállalnia kellett, támadásba fog átmenni a Távols-Keleten Oroszország ellen, ezt a bonyodalmat pedig valamely hatalom fel fogja használni arra, hogy nyugatról támadja meg Oroszországot, úgyhogy ennek két front ellen kellene hadat viselnie. A Németországban bekövetkezett nemzeti forradalom viszont nemcsak azt mutatta, hogy Oroszország illúziókban ringatta magát, amikor sokáig azt remélte, hogy Németország is át fog térni a kommunizmusra és szövetkezni fog a szovjetkötársasággal, hanem ellenkezőleg, világossá tette, hogy éppen a német politika áll legélesebben szemben a kommunista rendszerrel, sőt egyes vezető egyéniségei az „Ostraumpolitik“ jelszava alatt még területi kívánságokat is hangoztatnak Oroszországgal kapcsolatban. Oroszország tehát szükségesnek érezte, hogy hatékonyabban védekezzék az ellen az eshetőség ellen, hogyha a Keleten bonyodalmakba keveredik, a Nyugaton Németország fogja kihasználni ezt a helyzetet egy ellene irányuló támadásra. A helyzet ebben a tekintetben igen hasonló volt ahhoz, amellyel a háború előtti orosz külpolitika volt kénytelen számolni. Csak természetes tehát, hogy a szovjetkormány külpolitikája is visszatért a cári Oroszország külpolitikájának alapjaihoz és a nyugati hatalmakkal, elsősorban Franciaországgal való szövetséget kereste. Hogy erre az útra rá mert lépni, ez azt mutatja, hogy évekig táplált aggodalma a nyugati hatalmak valamilyen, a bolsevizmus megdöntésére irányuló fegyveres akció eshetősége miatt eloszlott.

A francia-orosz szövetség a múltban is, a jelenben is azonos okokra vezethető vissza. Közvetlen következménye annak a helyzetnek, hogy az orosz külpolitikának állandóan két egymástól igen távol eső frontra

kell figyelnie, mert mindig abban a veszélyben forog, hogyha az egyik fronton — akár Európában, akár a Távols-Keleten — bonyodalmakba keveredik, azokat a másik fronton vele szemben álló ellenfél is ki fogja használni, úgyhogy Oroszország, két tűz közé kerülve, úgy az egyik, mint a másik fél ellen csak félerővel fog védekezhetni, míg esetleges ellenfelei egész erejükkel mehetnek támadásba. Az ebből kialakuló helyzetben Oroszországnak szűksége van Európában egy olyan szövetségesre, amely viszont azt a hatalmat tartja lekötve, amely az oroszokat támadhatná meg. Mivel pedig Oroszország a jelzett okokból ezidőszerint leginkább ugyanazt a Németországot tartja lehelő támadónak, amelynek esetleges támadása ellen Franciaország is védekezik, önmagától adódik az olyan szövetség, amelyben a franciák és az oroszok kölcsönösen kötelezik magukat, hogyha német részről bármelyiküket támadás érné, a másik fél is támadásba fog menni Németország ellen, úgyhogy Németország úgy az egyik, mint a másik oldalra csak erejének felét fordíthatná.

Azokban az eszmecserekből, amelyeket Oroszország és Franciaország kormányai egymással folytattak, 1935 elején új szerződéses rendszer terve bontakozott ki. Ezúttal nem egyszerű megnevezési szerződésekről volt szó, amilyeneket Oroszország néhány évvel ezelőtt nagy számmal kötött, hanem olyan kollektív segélynyújtási szerződésről, amelynek összes aláírói kötelezettséget vállaltak volna arra, hogy amennyiben bármelyiküket megtámadnák, a többiek azonnal segítségére fognak sietni és katonai erőt fognak rendelkezésére bocsátani. Ezt a tervet az angol kormány aktív módon támogatta. Megvalósíthatósága azon múlt, hogy Németországot és Lengyelországot meg lehet-e részére nyerni, mert ha erre nem lehetett számítani, akkor az egész paktum nemcsak eltévesztené célját, hanem tekintettel arra, hogy aláírói azt a látszatot keltenék, mintha blokkot alkotnának Németország és Lengyelország ellen, talán még káros is volna. Németország és Lengyelország azonban nem akartak a kölcsönös segélynyújtásban résztvenni. Ezúttal Lengyelország képviselte azt az álláspontot, amely régebben az oroszoké volt, hogy a kétoldalú szerződések lokalizálják a háborúkat és ezért jobban biztosítják a békét, míg az oroszok vették át most a lengyeleknek régebbi, a kollektív szerződések hasznosságára vonatkozó álláspontját. Amikor a Keleti Paktum terve megghiúsult, Oroszország Franciaországgal egyedül lépett szövetségre. Egyúttal a Népszövetség tagja is lett, mert hiszen az új szövetséget be kellett ágyazni a Népszövetség kereteibe. Röviddel ezután az a két veszély, amelynek elhárítása érdekében

Oroszország szövetségre lépett Franciaországgal, egyesülve jelent meg abban a szerződésben, amelyet Németország és Japán nem ugyan Oroszország, hanem a kommunista Internacionále ellen kötöttek, és amelyhez 1937 őszen Olaszország is csatlakozott. Ebben a szerződésben az aláíró felek arra kötelezték magukat, hogy kölcsönösen tájékoztatni fogják egymást a Komintern működéséről tett megfigyeléseikről, tanácskozni fognak a szükséges védelmi rendszabályokról és ezeket szoros együttműködésben fogják végrehajtani. Az oroszok természetesen messzebbmenő szándékokat sejtettek e szerződés mögött.

Ha Oroszország más kombinációt akarna valamikor keresni a Franciaországgal való szövetség helyett, ez csakis abban állhatna, hogy újból Németországgal igyekeznék együtt menni. Ennek természetesen előfeltétele volna, hogy vagy Oroszországban, vagy Németországban olyan belső átalakulások menjenek végbe, amelyek a két állam együttműködésének ezidőszerint útjában álló akadályokat elhárítják. Németországban is, a Szovjetköztársaságban is vannak ennek a politikának hívei, aminthogy a háború előtti korban is voltak mindkét oldalon olyanok, akik üdvösnek tartották volna az orosz és a német érdekeknek összeegyeztetését. Az az akadály, amely a világháború előtt az orosz-német megegyezésnek útjában állt, hogy tudniillik Németország szövetséges viszonyban állt Ausztria-Magyarországgal, amelynek létét Oroszország a maga érdekeivel összeegyeztethetetlennek tartotta, ma megszűnt, mert osztrák-magyar monarchia nincs többé. Azonban ennek az akadálynak helyébe újabban más erős akadályok léptek, amelyek az oroszok és németek együttműködésének útjában állanak és amelyek között igen nagy szerepe van a kölcsönös bizalmatlanságnak, de annak is, hogy mindkét hatalom azonos területek birtokára áhítozik.

VII. A TÁVOL-KELET.

A Távol-Kelet politikai viszonyaira a japán császárság terjeszkedési törekvései gyakorolnak döntő befolyást.

Ezeknek a terjeszkedési törekvéseknek oka a japán népnek az utolsó félszázadban bekövetkezett rendkívül erős szaporodása. Ennek következménye az, hogy az 1871 óta megkétszereződött és ma 67 millió lelket számláló japán nép mind nehezebben és nehezebben tud népfeleslegének megfelelő megélhetést biztosítani. Japánban 140 lélek él egy-egy négyzetkilométernyi

területen, — körülbelül ugyanannyi, mint Németországban. Tekintetbe kell azonban venni, hogy az a négy nagy és igen nagyszámú apró sziget, amely Japánt alkotja, nem egyformán alkalmas megművelésre és hogy ezért délen sokkal nagyobb a népsűrűség az átlagnál, északon viszont sokkal kisebb. Hogy valóban van-e Japánban olyan túlnépesedés, amely a terjeszkedési törekvéseket tárgyilag is igazolja, arról eltérnek a nézetek. Akik azt állítják, hogy valóban van túlnépesedés, azok hivatkozhatnak az 1935-ben kétmillióra becsült munkanélkülieknek nagy számára, a munkások alacsony bérére, a rettenetes nyomorra, amely a városok szegénynegyedeiben, de a parasztok körében is uralkodik stb. A földművesek 70%-a egy hektárnál kevesebb földdel rendelkezik és csak úgy tud megélni, hogy a termelvényeket — túlnyomóan rizst — eladja és olcsóbb élelmiszereket szerez be helyette. Akik viszont tagadják, hogy Japán túlnépes és ezért terjeszkedésre kénytelen, azok arra hivatkoznak, hogy Japán az utolsó 40 esztendőben megötszörözte régebbi területét, mert eredetileg 382.314 négyzetkilométerre terjedő országa a kínai és orosz háborúk után 292.675 négyzetkilométerrel, Mandzsúria megszállásával pedig, — amely ezt az országot legalább is gazdaságilag Japán gyarmattá tette — további 1,306.894 négyzetkilométerrel gyarapította, úgyhogy ma 1,981.883 négyzetkilométerre terjed. Bőven rendelkeznek tehát megfelelő területtel lakossága feleslegének elhelyezésére, ha a helyzet nem volna az, hogy a japánokat csak igen nehezen lehet még japán fennhatóság alá került területekre is kivándorlásra bírni, úgyhogy a negyven év óta Japán birtokában lévő Koreában még ma is a lakosságnak kevesebb mint 10%-a, sőt Formóza szigetén kevesebb mint 5%-a japán. Sőt még az ország északi részében is a telepések milliói számára volna hely, ha a népet hozzá lehetne szoktatni a hűvösebb éghajlhoz való alkalmazkodásra, ami semmiképen sem lehetetlen, mert hiszen ennek a vidéknek klimatikus viszonyai semmivel sem kedvezőtlenebbek, mint például északi Lengyelországé vagy a balti államoké. Különben a föld rendkívüli termékenysége és a tenger halgazdasága is megkönnyíti nagyszámú népesség megélhetését.

Talán közelebb járnak a valósághoz azok, akik Japán terjeszkedési törekvéseit nem annyira a japán népfelleg elhelyezésének szükségességére vezetik vissza, mint inkább arra, hogy Japán a terjeszkedés útján olyan nyersanyagoknak akar birtokába jutni, amelyekkel ezidőszert nem rendelkezik elegendő mértékben (vasérc, olaj, gyapot stb.). Hogy saját uralma alatt álló területen nyersanyagokkal bírjon, arra szüksége van már mostani

pozíciójának megtartása érdekében is, még inkább pedig ennek további megerősítése érdekében. Hiszen a világháború legfontosabb tanulságai közé tartozik, hogy valamely ország katonai hatalma jóval nagyobb mértékben függ nyersanyagkészleteitől és ipari kapacitásától, mint területének vagy népességének nagyságától. Régebben ez nem így volt. Amikor a háborúk rendszeren elszigetelten folytak le egyes országok között, az összes többi ország rendelkezésére állt a hadviselő feleknek, ha ezek a hadviselés számára szükséges árut be akarták szerezni. A világháborúban azonban azt láttuk, hogy az egész világ szembefordult az egyik hadviselő féllel, sőt azóta a Népszövetség alkotmánya általános elvként mondta ki azt, hogy minden támadó céllal megindult háborúban az összes országoknak részt kell venniük, legalább is gazdasági bojkott alakjában. Terjeszkedésre Japán részben bizonyára azért is törekszik, hogy saját iparának termékeit könnyebben elhelyezhesse, és ebben a tekintetben kivált Kína birtoka csábítja, mert hiszen helyesen mondták, hogy ha Kína 450.000.000 lakójának mindegyike évente csak egyetlen inget is vásárol, ebből az egész japán pamutipar meg tud élni.

Japán expanziós törekvései azonban — legyenek azok bármivel megokolva — olyan politikai tényt alkotnak, amellyel feltétlenül számolni kell. A japán államférfiak nem is tartják szükségesnek azok leplezését, az utolsó negyven év története pedig számos meggyőző példát nyújt arra, hogy itt nemcsak álmokról és eszmei célokról van szó, hanem olyan törekvésekről, amelyeknek előbbrevitelén Japán szívós következetességgel állandóan dolgozik. Tanaka tábornok japán miniszterelnök egy 1927-ben írt és két évvel később nyilvánosságra került bizalmas emlékiratban, amely a japán császárnak volt szánva, ezeket mondja: „Ha Kínát el akarjuk foglalni, előbb az Egyesült Államokat kell megsemmisítenünk, mint ahogyan ezt a múltban Oroszországgal tettük. Hogy azonban Kínát elfoglalhassuk, előbb meg kell hódítanunk Mandzsúriát és Mongóliát. Annak, hogy az egész világot elfoglaljuk, Kína meghódítása az előfeltétele...” Ez az okmány, ámbár hivatalos japán részről kétségbevonták valóságát, Japánban közkézen forog és erős befolyást gyakorol a politikai törekvések kialakulására. De vannak ilyen értelemben tett megcáfolhatatlan nyilatkozatok is. Araki hadügyminiszter — jelenleg a japán imperializmusnak legkimagaslóbb képviselője — 1932-ben egy japán folyóiratban megjelent cikkében azt mondja: „Japán elszánta magát arra, hogy a maga nemzeti ideálját hét tengeren átvigye és a föld öt kontinensén megvalósítsa, akkor is, ha ez csak erőszakos eszközök igénybevételével lehetséges. Mi japánok az istenek

leszármazottai vagyunk, uralkodnunk kell a világ felett.“ Egy évvel később pedig ugyanez az Araki hadügyminiszter a parlament nyílt ülésén jelentette ki: „Az egész világnak odakiáltjuk, hogy igenis katonai és harcias nemzet vagyunk“ és ehhez hozzátette, hogy Japánnak ez a harcias szelleme Európa és Amerika ellen irányul és hogy „ha valaki meg akarja állítani Japán terjeszkedését, azt könyörtelenül le kell verni, legyen az bárki“. Egy 1919-ben „Japán nemzeti újjászervezésének terve“ címen megjelent igen nagy tekintélyű munka, amelyet a japán katonatisztek a maguk bibliájának tekintenek, azt mondja: „Az államnak joga van arra, hogy háborút viseljen ama*nemzetek ellen, amelyek túlságosan nagy területet tartanak birtokukban. Ezért Ausztráliát el kell szakítani Angliától és Kelet-Szibériát Oroszországtól. Az államnak továbbá joga van arra, hogy háborút viseljen leigázott népek felszabadítására. Ezért meg kell szabadítani Kelet-Indiát az angol igától és Kínát idegen elnyomóitól.“ Szívesen hivatkoznak a japánok arra, hogy ők a világ legelső katonái, mert hiszen a modern kor legnagyobb hadvezéré, Napóleont, az oroszok legyőzték, ők azonban, a japánok, az oroszokat győzték le. Mindezek a megnyilatkozások nemcsak egyes ezáltal egyéneknek szórványos nyilatkozatai. Az a szellem, amely bennük visszatükröződik, áthatja a japán nép zömét és magával ragadja jóformán az egész intelligenciát, kivált pedig a katonaságot, amelynek tisztikarába mély gyökereket eresztett. Titkos hazafias társaságok alakultak ezeknek az eszméknek szolgálatában és ezek ismételten bebizonyították — a vezető japán államférfiak egész sora ellen elkövetett részben sikerült, részben meghiúsult merényletekkel —, hogy céljaik követésében erőszakos eszközöktől sem riadnak vissza. Akárhányszor keresztül tudták vinni akaratukat a kormányok és parlamentek ellen is.

Japán területi aspirációi között a Kína egyes területei — esetleg egész Kína — feletti uralom áll első helyen. Ez a célja Japán évtizedek óta folytatott úgynevezett „kontinentális politikájának“, amely szembenáll a másoktól javasolt, a Japántól délre fekvő szigetek felé irányuló „óceáni politikával“. A XIX. század közepén az európai államok egymásután szereztek jelentékeny előjogokat Kína rovására, amelynek békés hajlamú népe kevés ellenállást fejtett ki ezekkel a kísérletekkel szemben. A keményebb fából faragott japán nép gyakran élt át órákat, amikor önmagát is veszélyben érezte az európaiaknak „civilizatórikus missziók“ köpenyébe burkolt zsákmányolás! akcióival szemben. Talán ebben a korban csírázott ki a japán népnek elhatározása, hogy szembeszáll az európai nemzetekkel és megakadá-

lyozza a fehéreket a sárga fajnak állandó kifosztásában, talán ebbe a korba nyúlnak vissza a japán nép azon meggyőződésének gyökerei, hogy ők hivattak a vezérszerepre ebben a törekvésben és nem a pacifista lelkületű kínaiak és talán itt van a forrása annak a mozgalomnak, amely Kínának Japán által való birtokbavételére irányul és hódító szándékait „a Távols-Kelet békéjének“ érdekével indokolja, ugyanazzal a meggyőzéssel, amellyel a Nyugaton a „nemzetek önrendelkezési jogát“ szokták egyes háborúk jogos okának feltüntetni. Az európai nemzetek közül a XIX. század közepén kivált az oroszok voltak azok, akiket a japánok szemben találtak magukkal. Az oroszok ebben az időben jelentékenyen kiterjesztették ázsiai birtokaikat és a hatvanas években a koreai félszigetre is szemet vetettek, amit a japán nép, amely Koreát földrajzi fekvésénél fogva egy „Japán szívet fenyegető tör“rel szokta összehasonlítani, nem nézhetett közömbösen. Japán már a német-francia háború idejében, 1870-ben szeretett volna Kínába bevonulni, de az Egyesült Államok nem tartották kívánatosnak a japán nemzet megerősödését, ezért egy flottademonstrációval megakadályozták abban. Hat évvel később Japán fegyveresen kényszeríti ugyan Koreát arra, hogy Kínától való függetlenségét kimondja — ami a Kína rovására tett japán hódításoknak rendszerint első stádiuma —, de az orosz befolyás Koreában túlnagy volt, semhogy ezen a ponton túljuthatott volna. Nagyobb nyomatékkai csak akkor tudott fellépni, amikor 1894-ben Salisbury lord angol külügyminiszter célszerűnek találta, hogy az angol érdekeket fenyegető orosz politika ellen Japánban is támaszt keressen. Alighogy ez az angol-japán közeledés létrejött, a japánok megtámadták a kínaiakat és nyolchónapos hadjáratban kiszorították őket Koreából. A simonoseki-i békében azonban területi vágyaik oly kis részben találnak kielégülést, hogy 40 katonatiszt a béke e sovány eredménye elleni tüntetésképpen harakirit követ el, azaz önkezével vet véget életének. A simonoseki-i békében Kína elismeri ugyan Korea függetlenségét, de ez mégsem kerül japán fennhatóság alá. Az idegek ellen irányuló 1900. évi „boxerlázadást“ Japán újból szeretné felhasználni arra, hogy megszerezze magának Korea birtokát, de az oroszok ezt újból megakadályozzák, viszont ők maguk sikeresen használják fel ezt az alkalmat arra, hogy Mandzsúriában megvessék lábukat, pedig erre a japánok is igényt támasztottak. Japán csillaga akkor kezd felderülni, amikor az angolok Oroszország hatalmi gyarapodásának ellensúlyozására 1902-ben formális szövetségre lépnek Japánnal. Két évvel rá Japán megtámadja Oroszországot és a világ nagy elképedésére, győztesként kerül ki ebből a

háborúból. A portsmouthi béke azonban, amely ennek a háborúnak véget vetett, újból csalódást hoz Japánnak. Korea felett protektorátust nyer ugyan, megkapja az oroszoktól a délmandzsúriai vasutat és azt a jogot, hogy egy-egy ettől jobbról és balról fekvő 22 kilométeres területsávét katonailag megszálljon, de valóságos területi gyarapodásokra még mindig várnia kell. Csak 1910-ben tudta kimondani Korea annexióját „a Távol-Kelet békéjének megóvása érdekében“. Az oroszok tehát végül mégis kiszorultak arról a területről, amelynek birtokára évtizedeken át ők is törekedtek.

1911-ben Kínában forradalom támadt. A császári udvar tekintélye a külföldi államokigényeivel szemben tanúsított gyengesége folytán annyira alászállt, hogy a régi rend hamarosan felbomlott. Annál nehezebb volt helyébe új rendet léptetni. Ettől kezdve évtizedeken át kaotikus viszonyok uralkodtak a 450 millió lelket számláló kínai államban. A központi kormány tekintélye, még olyankor is, amikor tetőpontján állt, alig terjedt a kínai birodalom egynyolcad részére. Egyes becsvágyó vagy pénzéhes katonák és kalandorok az általuk összetoborzott katonasággal megvetették lábukat egyik vagy másik tartományban és azt tetszésük szerint kifosztották. Belső polgárháborúk dúltak mindenfelé és rendezett közigazgatásról, nemzeti egységről szó sem lehetett. Kínának e belső viszonyai állandó kísértést jelentettek Japán számára, hogy területét Kína rovására kiterjessze. A viszonyok erre annál kedvezőbbek voltak, mert ugyanebben az időben tört ki a világháború és ez úgy az európai hatalmak, mint az Egyesült Államok részére olyan helyzetet teremtett, amelyben nem voltak képesek Japán kezét lefogni.

Japán 1915. január 18-án tett kísérletet Kínára való befolyásának végleges megalapozására. 21 pontban különböző követeléseket támasztott Kínával szemben. E pontozatok szerint a kínai kormány mellé japán tanácsadókat rendeltek volna ki, és ezeknek betekintésük lett volna Kína összes külpolitikai, pénzügyi és katonai ügyeibe, a rendőri hatalmat a fontosabb kínai kerületekben a japánok és a kínaiak közösen gyakorolták volna, a hadfelszerelési ipar vezetésére japán szakértőket jelöltek volna ki stb. Azonkívül pedig Japán szabad kezet kapott volna Kelet-Mongóliában. A kínai kormány az adott helyzetben kénytelen volt ugyan e pontok elfogadására, azonban annyira kihúzta a részletekről való tárgyalást, hogy közben véget ért a világháború és az európai hatalmaknak ismét módjukban volt a Távol-Kelet ügyeibe beleavatkozni. 1922. február 6-án Washingtonban ú. n. kilenc-hatalmi egyezmény jött létre, amelyben a szignatárius hatalmak — közöttük Japán is — arra kötelezték magukat, hogy tiszteletben fogják tartani Kína

szuverénitását, függetlenségét és területi, valamint közigazgatási integritását. Ugyancsak kimondotta ez az egyezmény Kínára nézve a „nyitott kapu“ elvét, amelynek értelmében egyik állam sem élvezhetett Kínában különös előnyöket, amivel a 21 pontban Japán részére biztosított külön előnyök hatálytalanokká váltak. Kína különben sohasem ismerte el a 21 pontot kötelező erejűnek, mert annak elfogadására rákényszerítették: a kínai parlament azt sohasem ratifikálta.

A japán terjeszkedési törekvések ezután körülbelül 1926-tól kezdve öltének ismét komolyabb alakot. Ebben az időben Japánban Tanaka tábornok került a kormány élére, Kína pedig Csiangkaisek vezetése alatt először mutatott némi haladást a konszolidáció felé, ami a japán nacionalista körökben azt az aggodalmat keltette, hogy esetleg el fog múlni az az időpont, amikor Japán Kína rovására megerősödhetik. 1931-től kezdve a katonai körök Japánban mindinkább magukhoz ragadták a vezetést. A japánok elfoglalták Mandzsúriát, majd két másik kínai tartományt, azután Kína északi részében igyekeztek megvetni lábukat és végül megszállták Kína legnagyobb részét.

Az események folyása a Távols-Keleten nem hagy fenn kétséget az iránt, hogy Japán a világ e része felett való uralomra törekszik és hogy ebben a törekvésében már eddig is jelentékeny sikereket ért el. A japán kormány különben nem is tagadja és nem is leplezi ez irányú szándékait. Külpolitikájának efféle céljait legvilágosabban Hirota japán külügyminiszter foglalta össze egy 1934. április 18-án tett nyilatkozatában, amelyben a következőket mondja: „Japánnak a Távols-Keleten különös hivatása van, amelyet akkor is teljesíteni fog, ha ez által ellentétbe kerül idegen hatalmakkal. Szükség esetén Japán egyedül és saját felelősségére fog cselekedni, mert semmi más országot — talán Kínát kivéve — nem tekinthet hivatottnak a Távols-Kelet békéjének biztosítására. Japán ellenállást fog kifejteni Kína minden olyan kísérlete ellen, amely idegen hatalmak befolyását akarja Japán visszaszorítására felhasználni. Az idegen hatalmaknak meg kell érteniük, hogy még technikai vagy pénzügyi segélynyújtásban jelentkező segélynyújtásoknak is végeredményben politikai jelentőségük van. Ezért Japán kénytelen az ilyen segélynyújtási akciókkal elvileg szembehelyezkedni, kivált ha hadirepülők szállításáról, repülőikötők létesítéséről, katonai oktatók és tanácsadók kiküldéséről és politikai kölcsönök nyújtásáról volna szó“. Azután Hirota azt mondja: „Mihelyt a békét fenyegetettnek látjuk, Japán pozitív akciókat fog megindítani és szükség esetében erőszakot fog alkal-

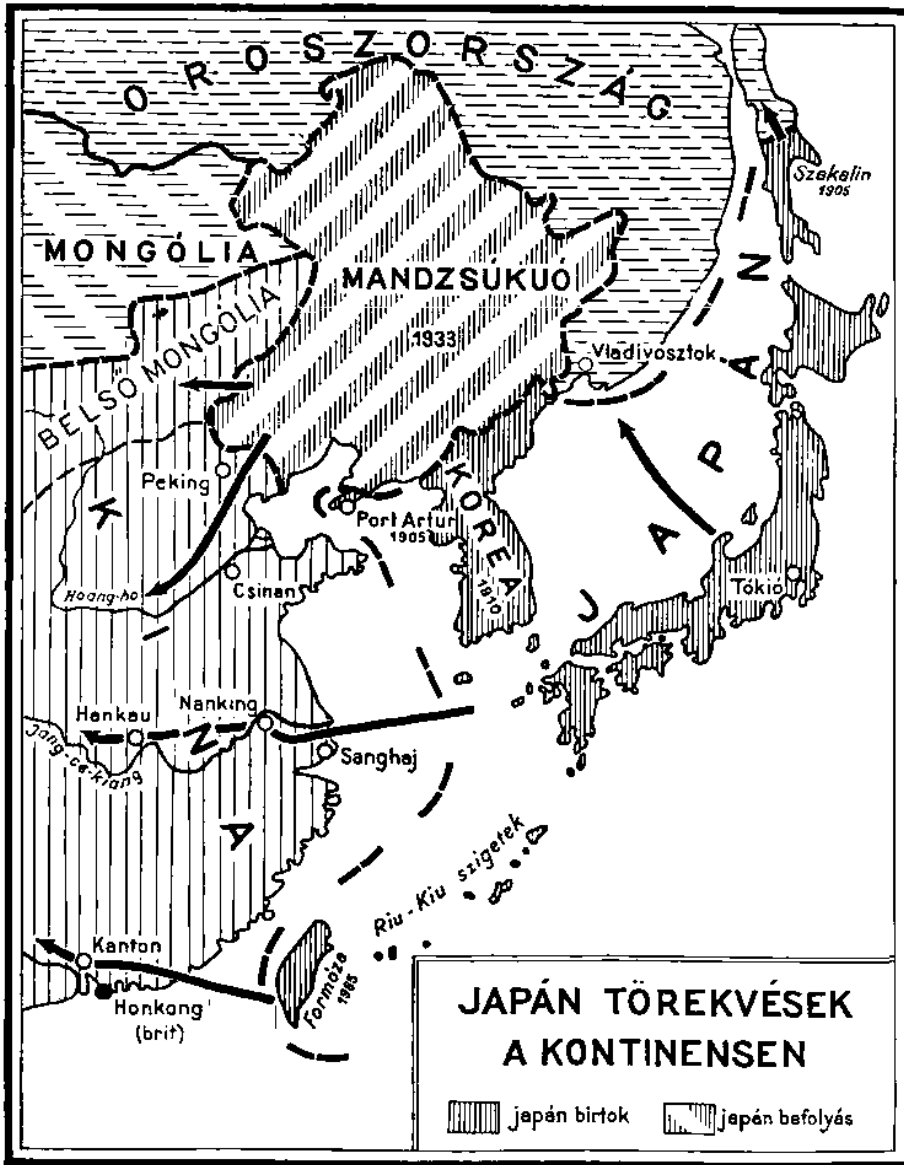
mazni, még akkor is, ha a vizsály népszövetségi terveken alapszik. Hogy mely tervek tekintendők Kína szempontjából jótékonyaknak, és melyek azok, amelyek megzavarják a békét, azt Japán egyedül fogja eldönteni és ő egyedül fogja eldönteni azt is, hogy milyen alakba fogja a maga tiltakozását öltöztetni“. Végül pedig Hirota azt mondta: „Japán azt követeli, hogy őt is hallgassák meg mindazoknál a tárgyalásoknál, amelyeket valamely harmadik állam vagy valamely harmadik államnak polgárai a kínai kormánnyal folytatnak“.

Hirota e nyilatkozatát az Északamerikai Egyesült Államokban elfogadott Monroe-doktrínával hasonlították össze, amely az európai befolyásnak Amerikára való kiterjedése ellen irányult. A két elmélet azonban több lényeges pontban különbözik egymástól. A Monroe-doktrina akkor, amikor 1823-ban kihirdették, azt akarta megakadályozni, hogy az akkor a szentszövetségben egyesült európai nagyhatalmak az amerikai népek szabadságát veszélyeztessék, jelenleg a Távols-Keleten Japánnak azonban nem ez a célja, hiszen nem idegen hatalmakkal szemben akarja megvédeni Kínának függetlenségét, sokkal inkább ő maga veszélyezteti azt. Az Egyesült Államok a Monroe-doktrina alapján sohasem követelték a maguk részére azt a jogot, hogy ugyanennek a kontinensnek bármely más államát korlátozzák abbéli szabadságában, hogy ott vegyen fel kölcsönt, ott vásároljon fegyvereket és ott keressen saját gazdasági kincseinek kiaknázására vállalkozókat, ahol akarja, míg a Hirota-tan ezt mondja ki. Az Egyesült Államok a Monroe-doktrínával megvédték az amerikai államok szuverénitását Európával szemben, de nem szólva egynémely újabb akcióról, alapján véve nem törekedtek maguk valamely állam szuverénitásának olymértű megsértésére, mint amilyenre Japán magát Kínában a Hirota-féle nyilatkozattal beharangozott terjeszkedő törekvéseiben feljogosítottak érzi.

Japán Kínára vonatkozó törekvéseinek megvalósításában elsősorban Oroszországgal találja magát szemközt. Ha a kínai birodalom teljesen japán befolyás alá kerülne, a dolgoknak ez az alakulása rendkívül veszélyeket rejtene magában Oroszországra nézve, mert Kínából kiindulva Japán könnyen intézhetne ellene támadást a Baikal-tó irányában, sőt egész Szibériát befolyása alá hajthatná, amelynek természeti kincseire pedig Oroszországnak a maga hatalmi pozíciója fenntartására feltétlenül szüksége van. Ha viszont Kína orosz befolyás alá kerülne, Japán állandóan fenyegetés alatt állana Mandzsúriában, Koreában és Kína azon három északi tartományában, amelyekben a japán befolyás már ezelőtt is igen erős volt. Amíg Japán hadsere-

gével veti meg lábát Kínának mind nagyobb és nagyobb részeiben, addig Oroszország diplomáciai ügyességgel és pénzzel igyekszik Kína nyugati részét a maga befolyása alá juttatni. A Szovjetköztársaság már eddig is elválasztotta Kínától annak Külső-Mongólia nevű tartományát. Népköztársasággá alakította át, amely ugyanolyan függésben van Moszkvától, mint Mandzsúria Japántól. 1936-ban az orosz kormány ezzel a népköztársasággal kölcsönös segélynyújtási paktumot kötött, anélkül, hogy Kínának erről való értesítését még csak szükségesnek is tartotta volna. A kínai kormány tiltakozott ugyan ellene, de tekintélyét Külső-Mongóliában sem tudta érvényesíteni. 1938 elején Oroszország visszaállította ugyan Külső-Mongóliában Kína szuverénitását, de alapos a gyanú, hogy ez csak a Kína és Japán között folyó háborúval kapcsolatos intézkedés és azt a célt szolgálja, hogy ezen a területen Kína nevében lehessen a japánok ellen hadműveleteket folytatni. A valószínűség amellet szól, hogy mihelyt Kelet-Ázsiában újból normális viszonyok állnak be, a két ország újból farkasszemet fog nézni egymással. Ha Japán katonai erejére támaszkodik, Oroszország a kommunista eszmék győzelmére számít, amelynek Japán sokmillió nyomorgó népelemére nagy vonzóerejük van. Kína e két veszedelem között ingadozik: olyan időben, amikor Japán támadja meg a kínaiakat, kénytelen az oroszokhoz közeledni, amikor viszont Japán oldalról békében hagyják, inkább szembeszáll az orosz kommunista agitációval, amely a kínai népet is könnyen inficiálhatja. A mérkőzés Japán és Oroszország között állandó, de nem ölti magára a nyílt küzdelem jellegét, mert egy Japán és Oroszország között keletkező fegyveres összetűzés lefolyása és eredménye teljesen bizonytalan, úgy, hogy egyik fél sem meri azt megkockáztatni. Japán számíthat arra, hogy Oroszország sohasem lesz képes a maga teljes erejét ő ellene fordítani, mert egyfelől tartania kell attól, hogy ebben az esetben nyugati határait fogják megtámadni, másfelől pedig Kelet-Szibéria, ahol egy orosz-japán összetűzésnek le kell folynia, túlmessze van az orosz birodalom központjától. Másfelől az oroszok az utolsó évtizedben teljesítőképesebbé tették a szibériai vasutat, kétvágányúvá alakították át és hadseregfelszerelési gyáraik egy részét Szibériában építették fel. Az a körülmény is az oroszok javára esik, hogy a japán katonák nem igen bírják el a hideg szibériai klímát, míg az orosz hadsereg Szibéria e részében ottani parasztokból áll, akiknek éppen azért, hogy biztosabban lehessen rájuk számítani, meghagyták a birtokaik felett való tulajdonjogot. Az orosz repülőök támadásaik számára a túlnépes japán városokban sokkal alkalmasabb objektumokat találnak, mint a velük egyen-

rangú japán repülők a gyéren lakott Szibériában. Viszont Japán tengeri haderejével az orosz flotta semmiképpen sem tudna mérkőzni, ha tehát Japán arra törekednék, hogy hajóinak fedezete alatt elfoglalja Szibériának az Amur folyótól délre fekvő részét Wladiwostok kikötővel együtt, akkor Kelet-Szibéria könnyen függő viszonyba kerülhetne Japánnal.

Oroszország mindig világosan látta azt a veszélyt, amely Japán részről fenyegeti. Már 1895-ben Lobanow herceg, akkori orosz külügyminiszter, azt írta londoni nagykövetének: „Aznap, amikor a japánok megvetik lábukat Kína területének egy részén, Japánt nem fogja többé kielégíteni az a függő viszony, amelyben Koreát tartja. Hatalmas expanziós erejűvel behatolnak majd a Koreával szomszédos területekre és nem nagyon távoli jövőben a mi határainkon fognak állani, ahol egyszerre fogják fenyegetni a mi szibériai vasutunkat éppen úgy, mint a Csendes-Óceán mentén fekvő birtokainkat“. Egyelőre az oroszok és a japánok azért versengenek egymással, hogy megszerezzék maguknak a döntő befolyást Kínában, tudatában annak, hogy akié Kína, azé egész Ázsia is. Meghódítani a 450 millió lakossággal bíró kínai birodalmat és azt katonai erővel állandóan leigázva tartani, alig látszik lehetségesnek. Ami lehetséges, az egy olyan kínai kormány felállítása, amely önként aláveti magát akár a japán, akár az orosz befolyásnak és erre a kínai népet is reá tudja venni. Ha ez a versengés azzal fog végződni, hogy Kína valóban japán vezetés alá fog kerülni, akkor elérkezett az európai nemzetekre nézve a „sárga veszedelemének ideje, amely könnyen élet-halálharccá fejlődhetik a fehér és a sárga faj között.

A másik hatalom, amelynek életérdekeibe Japán terjeszkedési törekvései beleütköznek, az Északamerikai Egyesült Államok. A japán kivándorlók a múltban sehol sem telepedtek le szívesebben, mint Amerika nyugati partjain: itt földet szereztek és munkás életet folytattak. 1900-ban 24.000 japán kivándorló élt az Egyesült Államokban, húsz évvel később számuk már 120.000-re emelkedett. Ettől kezdve azonban az amerikaiak kényelmetlennek érezték ezeket a dolgozó és szerényigényű munkástömegeket. Megtiltották nekik a földbirtokszerzést, gyermekeiket nem bocsátották be az amerikai gyermekek által látogatott iskolákba és 1924-ben teljesen eltiltották a japánok bevándorlását. A japánok becsvágyát és önérdetét mélyen bántotta, hogy saját fajtestvéreikkel Amerikában úgy bánnak, mint valamilyen alacsonyabbrendű, lenézett faj fiaival. Gazdasági tekintetben mindazonon a piacokon, amelyek a japánok részére fontossággal bírtak,

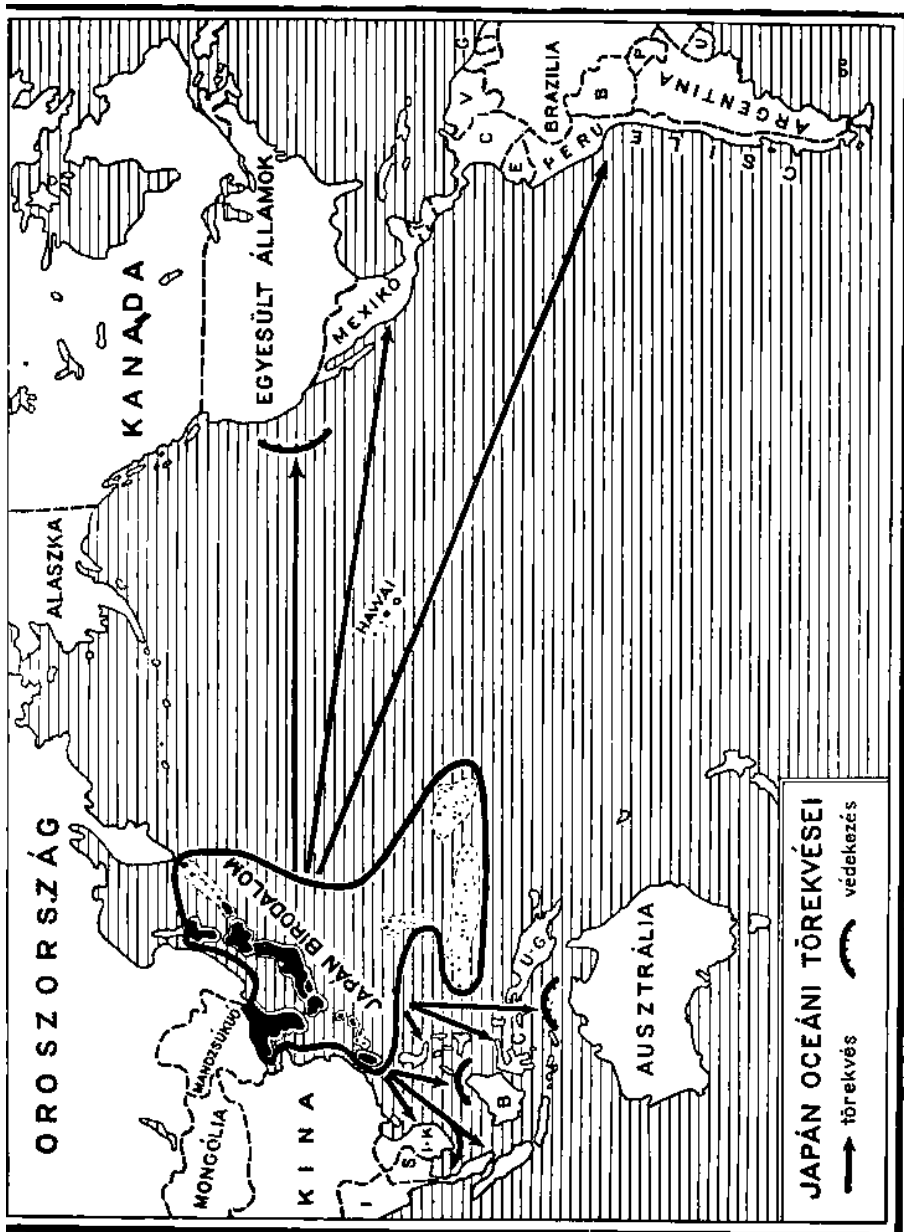
az Egyesült Államok voltak a japánok legkíméletlenebb konkurrenciái, — még Kínában is, pedig ezt a japánok félig-meddig a magukénak tartották. A háború után lefolyt nemzetközi tanácskozások Japánnak szintén súlyos csalódásokat hoztak, így különösen az 1921/22. évi washingtoni flottaértekezlet, amely az Egyesült Államok, Anglia és Japán tengeri haderejét az 5:5:3 arányban állapította meg, úgyhogy Japán a Csendes-Óceánban ennek a szerződésnek tartamára — 15 évre — inferioris viszonyba került Amerikával szemben. Ezt a szerződést, amellyel egyidejűleg Japánnak le kellett mondania Kínában szerzett előjogairól és el kellett fogadnia a „nyitott kapu“ elvét, Japánban nemzeti gyalázatnak tekintették, és a katonatisztek egész sora öngyilkosságot követett el, hogy szégyenérzetének kifejezést adjon. Mindezek a csalódások és megalázások azonban nem törték meg a japán nép életerejét és energiáját, hanem ellenkezőleg, a végsőkig fokozták. A japán kivándorlók az Egyesült Államok helyett most Mexikóba és Dél-Amerikába mentek és ott pamutültetvényeket teremtettek, amelyek csakhamar kényelmetlen versenyt támasztottak az amerikai pamuttermelőknek. A háború alatt nagyra fejlődött ipari termelést a japánok állandóan olcsóbbították, míg végül az Egyesült Államokat is kiszorították régi piacaikról. Sőt Japán tengeri haderejét is jelentékenyen növelte olyan hajók építésével (gyors cirkálók, torpedórombolók), amelyeknek számát a washingtoni flotta-megállapodás nem korlátozta.

Amerikában is, Japánban is sokan számítanak azzal, hogy a két nemzet között előbb-utóbb háborús összeütközésre is fog kerülni a dolog. Japánban egész irodalma van ennek a kérdésnek. Erre az összeütközésre — vagy annak elhárítására — a japánok is, az amerikaiak is állandóan készülnek. Japán azokat a Csendes-Óceánban fekvő szigetcsoportokat, amelyek régebben német gyarmatok voltak és amelyek népszövetségi mandátum alapján a világháború után Japánra szálltak át, megerősítette és flotta- és repülőbázisokká alakította át. Amerika ugyancsak egy japán támadás eshetőségével számolván, megerősítette San Franciskót és a Panamacsatornát, a Hawai-i szigeteket és néhány Amerika és Kína között fekvő kisebb szigetet (Guam, Midway Island, Wake Island), úgyhogy ezek amerikai hajók és repülők részére bázisul szolgálhatnak, az amerikai hajóhad nagyobbik része pedig régóta a Csendes-Óceánban helyezkedett el. Nem lehetetlen, hogy igaza lesz Kató gróf japán államférfiúnak, aki már e század elején azt jelentette ki, hogy a japán nemzetet életérdekei kényszerítik arra, hogy — akarva vagy nem akarva — hegemoniát szerezzen magának

a Csendes-Óceánon. Ez pedig simán és békés eszközökkel aligha lesz lehetséges. Egyes messzelátó politikusok meg is jósták, hogy a világtörténelem, amely az ókorban a Földközi-tenger körül elterülő államok története volt, majd Amerika felfedezése után az Atlanti-Óceán mellett elterülő államoké, a jövőben a Csendes-Óceán körül fog lezajlani. Ha Japán és Amerika között összecsapásra kerülne a dolog, ez mindenesetre úgy is volna, mert ennek az összecsapásnak kimenetele hosszú időre eldöntené a világ sorsát.

Az Egyesült Államok és Japán közötti összetűzés esetén különös szerep juthatna a Filippini szigetcsoporthoz, amelyet 1898-ban az Egyesült Államok szálltak meg, elzárván ezzel Japánnak délfelé való terjeszkedését, bár ez inkább csak angol, mint amerikai érdek volt. De, bár ezek a szigetek, amelyek csak 400 kilométernyire fekszenek a japánok birtokában lévő Formosa-szigettől és 1800 kilométernyire a tulajdonképeni Japántól, adott esetben rendkívül becsesek lehetnének az Egyesült Államok szempontjából, az amerikai kormány 1934-ben önként lemondott róluk, visszaadván a bennszülött „filippino“-knak a maguk önállóságát és függetlenségét, ez azonban csak tizenkét év múlva, azaz 1946-ban fog véglegesen hatályossá válni. Az Egyesült Államoknak ebben az elhatározásában szerepet játszott az amerikai cukornádültetvényeseknek óhaja, hogy a Filippini-szigetektől beözönlő olcsó nádcukorral szemben újból vámvédelmet kapjanak. Ha a szigetcsoporthoz és az Egyesült Államok közötti összeköttetés végleg megszakadna, ez a csoport aligha fogja függetlenségét sokáig megtartani és különösen a japánok mindent el fognak követni arra, hogy befolyásuk alá vonják.

A harmadik birodalom, amelyet Japán terjeszkedési törekvései érintenek, Nagy-Britannia. Az angol érdekek szempontjából már az sem lehet közömbös, ha Japán a maga befolyása alá tudná hajtani a kínai birodalmat, mert ezek az érdekek azt kívánják, hogy Anglia a kínai piacon ugyanolyan feltételek mellett versenyezhesen, mint bármely más ország, Japán pedig, ha Kína az ő befolyása alá kerül, éppen olyan kevésbé tartaná tiszteletben a „nyitott kapuk“ elvét Kínában, mint ahogyan nem tartotta magát ahhoz Mandzsúriában sem. Az angol politikának azzal is számolnia kell, hogy ha Kína japán uralom alá kerülne, ennek az ázsiai brit birtokok lakosságára igen nagy és az angol érdekek szempontjából nem kedvező hatása volna, mert hiszen ez a fejlődés azt mutatná, hogy a japán részről oly nyomatékosan hirdetett elv: „Ázsia az ázsiaiaké“, több mint egyszerű jelszó. De a japán expanzió közvetlenül is fenyegetheti Nagy-Britannia érdekeit. A japán nép expanziós törekvéseiben nagy szerepet játszik Ausztrália is. Kína és Japán

JAPÁN OCEÁNI TÖREKVÉSEI
 → törekvés
 ( ) védekezés

rendkívül sűrű lakosságával összehasonlítva Ausztrália jóformán néptelennek látszik, hiszen egy-egy négyzetkilométer területen Ausztráliában még egy ember sem él. De bár Ausztrália képes volna még többmillió lakosnak kenyeret adni, sőt egyenesen szüksége volna olcsó munkaerőkre, akiknek segítségével termőhellyé tudná átváltoztatni ma erdőkkel és sivatagokkal borított területének nagy részét, mégis következetesen elzárkózik a bevándorlók elől.

Angliának azonban van a Távól-Keleten egy fontos támpontja, amely abba a helyzetbe hozza, hogy ottani pozícióját eredményesen megvédheti, és ez Singapore kikötője, amely egyaránt uralkodik az Európából Kínába és Japánba, valamint az Európából Ausztráliába irányuló úton. Ezt a kikötőt Anglia rengeteg költséggel 1921 óta a világ egyik leghatalmasabb erősségévé építtette ki. Singapore egyik feladata az, hogy a japán terjeszkedésnek útját állja és a japánok ezt érzik is. Ezért igyekeznek lábukat megvetni a szomszédos Sziámbán, ahol az angolbarát királyt egy valószínűleg a japánok által szított összeesküvés országának elhagyására kényszerítette. A japánok arra töreksenek, hogy Sziám építtessen Kra falunál, ahol a maláji félsziget legkeskenyebb — 45 kilométer széles — csatornát, amely a bengáli öblöt a Csendes-Óceánnal összekötné és amelynek kiépülte esetén Singapore sokat veszítene jelentőségéből. Eddig azonban Japán Anglia Singaporeban bírt pozícióját nem tudta megdönteni.

A Távól-Kelet viszonyainak kialakulása nagy mértékben attól függ, hogy a Kína és Japán között 1937 nyarán kitört nyílt háborús konfliktus miként fog befejeződni. A japán nép harciasabb és jobban felkészült a háborúra. Kína viszont rengeteg területén és rengeteg népességével olyan passzív rezisztenciát fejthet ki a japánok ellen, mint amilyennel annakidején Oroszország tudott sikeresen megküzdeni I. Napoleon ellen. Japán megszállta Kína főbb városait, Nankingot, Cantont, Hankaut, anélkül, hogy ezzel többet ért volna el, mint azt, hogy a kínai kormánynak más helyre kellett költöznie. Óriási területeket foglalt el és ezek népességét saját akaratára alá hajtotta, de Kínát nem tudta rávenni az ellenállás abbahagyására. Egész Kínában nincsen olyan pont, amelynek Japántól való birtokbavétele megbéníthatná Kína ellenálló képességét, mert az országnak egyetlen gazdagsága a maradandóan el nem pusztítható föld, és a lakosságnak 80%-a ennek a megműveléséből él. Vannak, akik azt hiszik, hogy évtizedekig tartó megszállás is inkább változtatná át kínaiakká a japánokat, mint a japánokat kínaiakká. Ilyen körülmények közt a Kína és Japán közötti háború még

sokáig eltarthat. Lehetséges azonban az is, hogy a konfliktus hirtelen megegyezéssel fog véget érni. Hiszen ha a háború nagyon elhúzódna, Japán érdeke lehet ilyen megegyezést még áldozatokkal is lehetővé tenni, mert ha a katonai kimerültség állapotába jutna, ezt nagy vetélytársa Kelet-Ázsiában, Szovjetország, igen könnyen kihasználhatná a maga javára. Éppen Kína nagy terjedelmére való tekintettel Japán amúgy sem gondolhat — és valószínűleg nem is gondol — arra, hogy katonai erővel tartsa ezt az országot megszállva. Hiszen ezidőszerint még Mandzsukuónak ilyen természetű megszállása sem mutatkozik Japán részére könnyű feladatnak. Amire Japán törekszik, a* olyan kínai kormányt megalakítása, amely önként aláveti magát a japán politikának és kész ebben a japán hatóságokkal és katonasággal együttműködni. Japán Kínát legszívesebben újból azzá tenné, ami évszázadokkal ezelőtt volt: kis autonóm területek egymással laza összekötésben álló csoportjává. Ha ilyen vagy hasonló módon Japán a 450 millió kínai népnek valóságos urává válhatna, akkor ezzel megteremtené az alapot nagyratörő terveinek megvalósítására, és akkor a pánázsiai eszme japán vezetés alatt életet nyerhetne. De még kérdéses, hogy Kína elleni hadjárata sikerülni fog-e, és hogy nem fogja-e éppen a japán támadás — mint sokan hiszik, — a kínai nacionalizmust lángra lobbantani.

VIII. AMERIKA.

Az amerikai államok egymáshoz való viszonyára két tényező gyakorol döntő befolyást: az ú. n. Monroe-tan, amely az európai államok befolyásának az amerikai kontinensről való kizárására irányul és a pánamerikai mozgalom, amely az összes amerikai országok állandó politikai együttműködésének biztosítására törekszik.

Az ú. n. *Monroe-tan*, amelyet James Monroe, az Északamerikai Egyesült Államok elnöke a kongresszushoz 1823. december 2-án intézett izenetében állított fel, eredetileg egyfelől Oroszország ellen irányult, amely akkoriban szeretett volna Amerika északnyugati részében terjeszkedni, másfelől a Szentszövetség ellen, amely némi hajlandóságot mutatott arra, hogy a Dél-Amerikában Spanyolország ellen folyó függetlenségi háborúba a spanyolok oldalán beavatkozzék. Később azonban a Monroe-tan az Egyesült Államok külpolitikájának állandóan hangoztatott vezérelvévé vált, amely mind a mai napig megtartotta jelentőségét és amelyet ma más amerikai államok is szí-

vesen vallanak a magukénak. Monroe elnök izenete kimondja, hogy az amerikai politika nem fog beleavatkozni az európai nemzetek olyan háborúba, amelyek ezeknek saját ügyei miatt folynak, hogy továbbá Amerika az európai államok befolyásának amerikai területen való kiterjesztésére irányuló mindennemű törekvésért saját békéje és biztonsága veszélyeztetésének fogja tekinteni. (Az európai hatalmaknak már akkor meglévő amerikai birtokait a Monroe-tan nem érinti.) Ilyformán tehát a Monroe-tannak kettős alapelve van: érdektelenség az európai konfliktusokban és tiltakozás az európai államoknak Amerikában való terjeszkedése vagy amerikai ügyekbe való beavatkozása ellen. Ezek az elvek Amerikát el akarták választani a nem-amerikai államoknak úgy befolyásától, mint viszályaitól. Az Egyesült Államok azokat egyoldalúan állították fel saját biztonságuk érdekében, és sem az európai, sem az amerikai államok azokat kifejezetten nem ismerték el, úgyhogy elméleti és gyakorlati nemzetközi jogászok mindig tagadták azok jogi hatékonyságát. Az Egyesült Államok kormányai ezeket az elveket gyakran alkalmazták és érvényesítették és az európai nemzeteknek ilyen esetekben, akarva, nem akarva, tekintetbe kellett azokat venniök. A világháború és az ezt követő békeszerződések azonban némi változást idéztek elő a Monroe-tan alkalmazása tekintetében. Egyfelől azáltal, hogy Amerika az európai háborúba való beavatkozással megszegte a Monroe-tannak egyik részét, másfelől azáltal, hogy a Népszövetség alapokmányának 21. cikke először ismeri el nemzetközi okmányban a Monroe-tan létét, kimondván, hogy a Népszövetség paktumának intézkedései nem helyezik hatályon kívül az olyan regionális megállapodásokat, amelyek — mint a Monroe-tan — a béke megóvása érdekében jöttek létre. Amerikai írók ebben a Monroe-tan elismerését látják, mások tagadják. De ha a Monroe-tan jogi hatálya vitás is, nem kétes, hogy az mint az Egyesült Államok külpolitikájának legfőbb irányelve, ma is teljes érvénnyel bír.

Ami a többi amerikai államnak — kivált a délamerikai latin államoknak — a Monroe-tanhoz való viszonyát illeti, ez korántsem mutat egységes képet. Vannak kiváló államférfiak és jogászok, akik elismerik, hogy a Monroe-tan érvényesítése csökkentette azokat a veszélyeket, amelyek a múltban a délamerikai államok függetlenségét és szabadságát fenyegették (Victoriano de la Plaza argentinai külügyminiszter nézete), sőt vannak, akik azt saját országaik szempontjából értékesebbnek tartják a Népszövetség paktumának 10-ik cikkénél is, mert az Egyesült Államok katonai és tengeri hatalma teljes biztosítékot nyújt a Monroe-elv érvényesíthetésére

(Alvarez chilei külügyminiszter felfogása). Egy kiváló nemzetközi jogász, az argentinai Luis M. Draga, azt mondja: „A Monroe-tan egy függetlenségi nyilatkozat értékével bír, nem alapítja meg senkinek uralmát vagy felsőbb-ségét, nem állít fel protektorátust, sem fölé- és alárendelt közötti viszonyt, nem teremt semmiféle kötelezettségeket és semmiféle felelősséget Amerika nemzetei között és csakis azt követeli meg tőlük, hogy határaikon belül zárjanak ki minden európai hatalmi befolyást. Habár az Egyesült Államok ezt a tant saját békéjük és biztonságuk érdekében hirdették ki, az amerikai kontinens többi országai a maguk részéről is elfogadták saját biztonságuk érdekében. így értelmezve a Monroe-tant, ez biztosítja az amerikai kontinensen az egyes államoknak úgy egymástól, mint az európai hatalmaktól való függetlenségét.“ Ezzel szemben vannak olyan délamerikai jogászok is, akik a Monroe-tant a maguk szempontjából elvetik, mint pl. az argentinai Quintana, aki a következőket mondja: „A Monroe-tan nem azt jelenti, hogy Amerika az amerikaiaké, hanem azt, hogy Amerika az északamerikaiaké. Nagyszerű eszköz volt az Egyesült Államok kezében Amerikának Európától való elválasztására és saját hegemoniájuknak egész Amerikára való kiterjesztésére. Az Egyesült Államok mindig arra használták fel, hogy mindenféle koncessziót biztosítsanak maguknak a többi amerikai állam szuverénitásának rovására. A Monroe-tan veszedelmes, mert benne az északamerikai imperializmus van nemzetközi jogi elvbe bujtatva.“ Ezt a kedvezőtlen ítéletet a Monroe-doktrináról alá lehet támasztani egyes amerikai államférfiak nyilatkozataival. így például Cleveland elnök külügyi államtitkára, Olney, egy ízben kijelentette, hogy az Egyesült Államok valójában szuverének egész Amerikában, és hogy dekrétumaik törvény erejével bírnak mindenütt, ahol azoknak hatalmuk erejével érvényt szerezni képesek. Theodore Rooseveltnél pedig 1904-ben azt a jogot követelte az Egyesült Államok részére, hogy Amerikában mintegy a nemzetközi rendőrség szerepét játsszák, ha valamely amerikai ország nem tudja önmagában a belső rendet fenntartani.

A világháborúba Amerika csak úgy avatkozhatott bele, hogy túltette magát a Monroe-tan egyik részén, amely helytelenítette Amerikának az európai ügyekbe való beavatkozását. A világháború után azonban Amerika kiábrándult ebből a politikából és visszatért régi álláspontjához. Wilson elnök heroikus erőfeszítések mellett sem volt képes a Népszövetséget, legkedvesebb gondolatát, az amerikai közvéleménnyel elfogadtatni, mert ez ebben az új intézményben két veszélyt látott. Az egyik az volt, hogy a Nép-

szövetség lehetőséget nyújt az európai államoknak az amerikai nemzetek között keletkezett konfliktusokba való beavatkozásra, a másik abban állt, hogy a Népszövetség paktumának 10. cikke arra kötelezné Amerikát, hogy adott esetben csapatokat küldjön Európába, egészen eltekintve attól, hogy a Népszövetség ülésein való részvétel is állandó beavatkozást jelentene Európa politikai ügyeibe. Az idők folyamán az első aggodalom sokat veszített jelentőségéből, és egyes délamerikai államok között az utolsó években előfordult konfliktusokban az Egyesült Államok nem elleneztek a Népszövetségnek az illető államok kibékítésére irányuló fáradozásait, sőt egyenesen kívánatosnak mondták azokat. A másik aggodalom azonban még soká fennállt. Wilson elnöknek a békeszerződések elfogadtatására és az Egyesült Államoknak a Népszövetségbe való beléptetésére irányuló fáradozásai eredménytelenek voltak és az ebben megnyilvánult politikai irányzat azután is fennmaradt, amit legjobban az bizonyít, hogy az Egyesült Államok szenátusa még 1936-ban is leszavazta a hágai nemzetközi bírósághoz való csatlakozás kimondására irányuló, Rooseveltnél melegen támogatott javaslatot. Az amerikai közvélemény ma is minden más ország közvéleményénél erősebben foglalkozik a semlegesség fogalmának értelmezésével és a semlegességből folyó kötelezettségek pontos körülírásával. 1937 elején Pitmann szenátor javaslatára a kongresszus törvényben mondta ki, hogy hadiállapotban lévő államok részére sem hadiszert nem szabad szállítani, sem kölcsönt nem szabad nyújtani. A hadiszerektől eltekintve minden árunak kivitele meg van engedve, feltéve, hogy azokat készpénzben fizetik ki és megvásárlásuk után azonnal elszállítják. Ez a két feltétel — a „cash and carry“-klauzula — határozott kedvezést jelent Anglia részére, mert elsősorban ez az ország van — kivált háború esetében — abban a helyzetben, hogy azoknak megfelelhessen. Mégis Roosevelt elnök 1939 januárjában elégtelennek mondotta ezt a semlegességi törvényt, azzal az indokolással, hogy az lehetővé teszi a támadó államok bizonyos mérvű támogatását is.

Ugyanekkor Rooseveltnél elnök nyomatékosan hangoztatta, hogy a Monroe-elv értelmében az Egyesült Államok Amerika bármely államának segítségét tartoznak nyújtani, ha azokat más kontinens részéről valamilyen támadás érné. Szerinte ez a veszély ma inkább áll fenn, mint még öt évvel ezelőtt. De Rooseveltnél elnök még ennél is tovább ment. Ismételten állást foglalt, még pedig igen éles szavakban, — a diktatórikus alkotmánnyal bíró államok ellen, mivel ezek szerinte fenyegetik a világ békéjét és azt han-

goztatta, hogy az Egyesült Államoknak síkra kell szállaniok a demokratikus intézmények mellett, hogyha ezek veszélyben forognának. Sőt a szenátusnak egy titkos üléséről kiszivárgott hírek szerint azt is bejelentette volna, hogy az Egyesült Államok bizonyos eshetőségekre való tekintettel már meghatározott kötelezettségeket is vállalt Franciaországgal és Angliával szemben, ami a Monroe-elvvel nem nagyon egyeztethető össze.

Amily mértékben vonult vissza az Egyesült Államok külpolitikája a Népszövetségtől és az európai ügyekkel való foglalkozástól, ugyanolyan mértékben fokozódott érdeklődése az amerikai kontinensen élő nemzetek békés együttműködésének megszervezése iránt, amire kivált a *pánamerikai mozgalom* törekszik. Ez a pánamerikai eszme, amely az összes amerikai nemzeteket a gazdasági szolidaritás és a nemzetközi választottbírói elv alapján akarja összefogni, régi keletű, de különösen 1888-ban lépett előtérbe, amikor Washingtonban megtartották az első pánamerikai értekezletet, amely azután 1901-től kezdve ötvenként rendszeresen ismétlődött. Eleinte a mozgalomnak a délamerikai államok bizalmatlanságával kellett megküzdenie, s ennek csak az 1932-ben elnökké választott Franklin Roosevelt vetett véget, amikor székfoglaló beszédében ünnepélyesen kijelentette, hogy az Egyesült Államok a többi amerikai állammal szemben csakis a jószomszéd politikáját akarják folytatni és hogy elvileg elleneznek és elítélnék minden fegyveres beavatkozást más amerikai államok ügyeibe. Hogy ez nem volt üres beszéd, azt az amerikai kormány bebizonyította azzal, hogy még 1933-ban beszüntette a Közép-Amerikában, valamint Cuba és Haiti-szigeteken hosszabb idő óta folyamatban volt katonai megszállásokat és beavatkozásokat. Az együttműködés az amerikai államok között azóta mind szorosabbá válik és jelentékeny eredményekre vezetett, különösen egy „amerikai nemzetközi jog“ megteremtése alakjában, amely lényegesen előbbre vitte az amerikai államok békés megszervezését.

Az a békés viszony, amely rendszerint — bár korántsem állandóan — fennáll az amerikai kontinens államai között, nagyrészt annak a következménye, hogy Amerika — összehasonlítva Európával — egyáltalában nem túlszűfolt és hogy ott még milliók helyezkedhetnek el és találhatják meg az életük fenntartásához szükséges eszközöket. Némileg erre vezethető vissza az is, hogy az amerikai népek nem nagyon vesznek részt a *gyarmatok* szerzésére irányuló törekvésekben, amelyek az európai államok politikájában olyan nagy szerepet játszanak. Komoly gyarmatosítási törekvéseket csak az Északamerikai Egyesült Államokban találunk a XIX.

század legutolsó éveitől kezdve, amikor Roosevelt Tivadar hirdette az Egyesült Államoknak e téren való hivatásáról szóló erős meggyőződését. Ámde az Egyesült Államok által megszerzett birtokok (Puerto Rico, a Filippini-szigetek stb.) nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Kiderült, hogy Amerikát már kormányformája, amely az állandó, hosszú-lejáratra kitervezett gyarmati politika folytatását szerfelett megnehezíti, alkalmatlanná teszi arra, hogy e téren eredményeket érjen el. Ezért az Egyesült Államok egyes gyarmataikban, így kivált a Filippini-szigeteken, már megkezdték a kivonulást és az említett szigetcsoport 1946. július 4-én vissza fogja nyerni teljes függetlenségét.

IX. A NEMZETISÉGI KÉRDÉS.

A különböző nemzetek közötti politikai viszonylatok kialakulásában szerepet játszó tényezők sorában messze kimagaslik a nemzetiségi elv. Ennek alkalmazása a múlt század óta államokat bontott szét és államokat hozott létre és ma is elválaszt egymástól olyan népcsoportokat, amelyek egy és ugyanazon állam polgáraiból alakulnak, mint ahogyan másfelől összefog és közelhoz egymáshoz olyanokat, amelyek különböző államokban széjjelszórta élnek. A nemzetiségi elv megvalósítására irányuló mozgalmak eszmeileg olyan állapot felé törekszenek, amelyben két különböző és egymást kiegészítő elv nyerne megvalósulást. Az egyik törekvés arra irányul, hogy az egy és ugyanazt a nyelvet beszélő emberek összesege mindenkor külön államot, mégpedig — hogy a benne élő erők minél teljesebben és minél hatékonyabban érvényesülhessenek — egyetlen államot alkossanak. Ennek a törekvésnek eredménye volt az egyesített Olaszország és az egységes Németbirodalom megalkotása. A másik törekvésnek célja az, hogy minden állam csakis *egy* nemzetet foglaljon magában. Ennek volt következménye azoknak a birodalmaknak felbomlása, amelyekben — mint Törökországban, Oroszországban, Ausztriában és Magyarországon — különböző származású és különböző nyelveket beszélő népelemek éltek együtt. A nemzetiségi elv ma is erős szuggesztív hatással van a tömegekre, — talán inkább, mint valaha. Az emberek olyan áldozatokat képesek érette hozni, amelyekre különben semmi másért nem volnának hajlandóak. Valamikor az emberek vallási meggyőződésükért dobták oda életüket és mentek száműzetésbe vagy máglyára, ma a nemzeti eszme uralkodik a lelkeken éppen ily hatalmasan.

Európa bonyolult néprajzi viszonyai közepette a nemzetiségi elvnek teljes mértékben való megvalósítása lehetetlen. Sem azt nem lehet elérni, hogy minden nemzet csak egy államot alkosson, sem azt, hogy minden állam csakis egyetlen nemzetet foglaljon magában. Európa nagy részében az államok határai nincsenek úgy megvonva, hogy egy-egy államban valamely nemzetnek összes tagjai foglalnának helyet, másfajú és másajkú polgárok pedig egyáltalán ne laknának benne. Többé-kevésbé minden államban élnek az ott többségben lévő és uralkodó faj mellett olyan népcsoportok is, amelyek más fajhoz tartoznak, esetleg olyanhoz, amely egy másik államban van többségben. Ezek a nemzeti kisebbségek. A dolog természetében rejlik, hogy ezeknek a kisebbségeknek tagjai között bizonyos szolidaritási érzet fejlődik ki. Természetes az is, hogy az ilyen nemzeti kisebbség fokozott mértékben érdeklődik azon ország iránt, amelyben fajrokonai többségben vannak és amelyre e fajrokonai nyomják rá saját külön nemzeti egyéniségük bélyegét. Az is érthető, ha az egyes nemzetek érdeklődést tanúsítanak saját fajuknak más országokban élő töredékei iránt és tőlük telhetően azon vannak, hogy azok saját nemzeti jellegüket megtartsák. Ezeket a természetes adottságokat a politika igyekszik kihasználni és terjeszkedési, vagy hatalmi törekvések szolgálatába állítani. Az a kölcsönös vonzódás, amely a hasonló fajú népcsoportok között fennáll, ott, ahol az általános viszonyok erre kedvezőek, vagy ahol a politikai agitációnak a fejlődés ilyen irányba való terelése sikerül, olyan alakot ölthet, amely mellett a kisebbségek a saját fajrokonai uralma alatt álló állammal való egyesülésre éreznek vágyat, vagy valamely uralkodó nemzet kisebbségi sorsban élő fajtestvéreinek a saját vezetése alatt álló államba való beolvasztására törekszik. Az ilyen esetekben a nemzeti érzés és az általa kiváltott kisebbségi mozgalmak nemzetközi összeütközésekre és egyes nemzetek területi birtokállományának gyarapodására, illetve csökkentésére vezethetnek. Ezért mindenütt, ahol nemzeti kisebbségek élnek, amelyek külön öntudatot mutatnak és külön szervezkednek, a nemzeti többségek tartanak attól, hogy a fejlődés ilyen, rájuk nézve veszélyes irányt vehet, ennél fogva azután igyekeznek ezt a veszélyt elhárítani: az egyik talán a kisebbségi mozgalmak elnyomásával és a kisebbségek beolvasztására irányuló törekvésekkel, a másik esetleg az ellenkező politikával, tudniillik a kisebbségek igényeinek minél teljesebb kielégítésével és anyagi és szellemi jólétük minél teljesebb biztosításával.

A nemzeti érzésnek ott is, ahol az nem egy kisebbségben nyilatkozik meg, de valóban államalkotó tényező, különböző alkatelemei vannak. Ezek sorában egyetlenegy sincsen, amelynek hiánya már egymagában is kizárná a nemzeti összetartozás érzésének keletkezését, jelenléte pedig szükség-szerűen maga után vonná ilyen egységes nemzeti érzés keletkezését. A közös leszármazás erősen hozzájárulhat a közös nemzeti érzés és nemzeti szellem kifejlődéséhez, de ennek nem feltétlen kelléke. A legtöbb nagy európai nemzet több, eredetileg különböző népfaj keverékéből áll. A francia nemzet kelta, római, frank és ibériai elemek egybeolvadásából keletkezett, az angol nemzet kelta, angolszász, dán és normán ősöktől származik, a német nemzet — még ha nem is vesszük figyelembe, hogy Európa összes népei ismételten keresztülvonultak rajta, erős nyomokat hagyva maguk után — sok szláv elemet szívott fel magába; az olaszok vérében etruszk, latin, görög, kelta, gót, longobard, normán és szaracén elemek keveredtek; a magyarban német, olasz, északi és déli szláv, török és román elem található stb. Ez az összeolvadási folyamat máig sem szűnt meg. Ha ezidőszerint nem is megy végbe nagyban, valamely faj sokezer tagjának más nemzetbe való beolvadása alakjában — mert ezt a nemzetiségi öntudat felébredése meggátolja vagy megnehezíti —, jelentékeny számú egyes egyéneknek valamely más nemzetbe való beolvadása ezidőszerint is igen gyakori, mondhatni mindennapos jelenség. Olyan nemzet, amelyben különböző faji elemek nem keveredtek volna, ma nincsen. Másfelől vannak olyan kétségbevonhatlanul közös leszármazású fajok, amelyek mégis más-más nemzetet alkotnak. Az angolszászok például Angliában és az Északamerikai Egyesült Államokban különböző nemzeteket alkotnak, a közös származású skandináv faj három ország között oszlik meg, a németek a Németbirodalmon kívül a svájci nemzetnek többségét is adják stb. Alakulhatnak tehát nemzetek olyan elemekből, amelyek között vérségi kapocs nincsen, vagy legalább is eredetileg nem volt, viszont az a körülmény, hogy különböző népcsoportok között vannak ilyen közös vérségi kapcsolatok, nem mindig teremt közös nemzeti érzést. Éppen olyan kevésbé döntő a nemzeti együvértartozás érzésének szempontjából a nyelv közossége. Hasonló nyelvet beszélő népek alkothatnak különböző államokat, amint ezt Anglia és az Egyesült Államok, Spanyolország és a délamerikai köztársaságok nagy része, Portugália és Brazília példája mutatja. Viszont alakulhatnak nemzetek különböző nyelveket beszélő népcsoportokból is, amint ezt Svájcban látjuk, ahol németek, franciák és olaszok élnek együtt, vagy Belgiumban, ahol a wallo-

nők és flamandok együttesen alkotják az államot. Valamikor a vallás-közösségnek is nagy hatása volt a nemzetek kialakulására és az egyes államok határainak megvonására, — hiszen volt idő, amikor általános elvként szerepelt, hogy „cuius régió illius religio“. Ma azonban ez a tényező már nem játszik ily nagy szerepet, hiszen Európában alig van már olyan nemzet, amelynek tagjai egyetlen vallás hívei volnának és alig van olyan hit, amelynek minden nemzetben ne volnának hívei. A természetes határookra való törekvés, amely az állami területek kialakulásában még a jelenben is nagy szerepet játszik, ebben a tekintetben szintén nem döntő jelentőségű, mert a földrajzilag adott, tengerektől vagy hegységektől megvont természetes határok között igen gyakran fért meg több nemzet, amint hogy viszont folytathat egy nemzet egységes életet természetes határok nélkül is, amikor területük a szomszédállam területétől semmi mással nincsen elválasztva, mint a földbe ástott határkövekkel. Az elsőre példa a régi Magyarország, amelynek ideálisnak nevezhető természetes határain belül mindig több faj élt egymás mellett, sőt ezidőszert több állam is terül el. A másokra példa Németország és Elollandia, vagy Németország és Lengyelország, amelyeket semmiféle természetes határ nem választ el egymástól.

Míndezek a tényezők, amelyek igen gyakran csakugyan igazolják a közös nemzeti érzést, meglehetnek anélkül, hogy ezáltal külön nemzeti öntudat fejlődhetnék, és hiányozhatnak anélkül, hogy ez ennek a külön nemzeti öntudatnak kifejlődését megakadályozná. Talán közelebb hatolnak a dolgok gyökeréig azok, akik a nemzeti összetartozás fogalmának lényeges és döntő alkatelemeit nem ilyen objektív ismérvek, hanem szubjektív momentumokban keresik, amilyen például az együvé tartozásnak hosszú időn át fennálló érzete, amelyet támogat a hosszú időn át való együttélés, támogatnak továbbá a közös történeti emlékek és támogathatnak — ámbár ez nem okvetlenül szükséges — a közös leszármazás, a közös nyelv, a közös vallás és a közös kultúra is. Bármennyire terjedjenek is azok az eszmék és elgondolások, amelyek a nemzeti szempontokat helyezik az állami határok megvonásánál és az államok belső életében is első helyre, még ma sem mondható, hogy a nemzeti összetartozás érzete volna az egyetlen államalkotó tényező és az egészséges állami és nemzeti életnek nélkülözhetlen előfeltétele. Nemzeti együttérzés kifejlődhetik más alapon is. Bármily gyakori az az eset, amelyben a nemzetiségi elv nemzetalkotó és államalkotó tényezőnek bizonyul, az mégsem egyetlen eleme az

államalkotásnak. Alakulhatnak államok más elvek alapján is, amelyen például a közös védelem valamely közös veszély ellen, a közös gazdasági érdek, a közös történeti sors stb. Sőt ezek az elemek még érzelmiékké is válhatnak, aminthogy például a svájci hazafiság, ámbár nem egységes fajszereteten alapul, semmivel sem kevésbé benső és erős, mint a francia hazafiság, amely a fajszeretettel összeesik. Éppen Magyarország egyenesen dogmaként ismeri azt a „szentistváni eszmét“, amely azt tanítja, hogy a nemzetek erőben és ellenállóképességben gyarapodnak, ha különböző fajokhoz tartozó és különböző nyelveket beszélő emberek népesítik azt be, ami egészen addig, amíg a nemzetiségi ideológia meg nem szállta az emberiséget, igaz is volt és a jövőben újból igazsággá válhatik. Csak ennek az ideológiának előtérbenyomulása hozta létre azt a törekvést, amely kész megtagadni minden más államalkotó tényezőt és ezt az ideológiát akarja ezek helyére ültetni. De ma még kérdésesnek tekinthető, hogy ez a törekvés állandó és maradandó alapja marad-e az emberiség fejlődésének, avagy pedig csak korszak és éppen úgy el fog tűnni, mint ahogyan a vallási villongások korszaka is letűnt.

A nemzetiségi elvnek érvényesülésre való törekvése és ennek a törekvésnek összeütközése az egyéb államalkotó tényezők eredményeként kialakult állapotokkal vezet azokra a harcokra, amelyeket a nemzeti kisebbségek folytatnak Európa sok államában a maguk jogainak elismertetése és a maguk céljainak megvalósítása érdekében. Európában, ahol a különböző nyelveket beszélő és különböző származású népelemek rendkívül keverten élnek egymás mellett, a nemzetiségi elvnek teljes mértékben való megvalósítása sohasem lesz lehetséges. Ennélfogva e téren mindig kompromisszumokkal kell megelégedni, de vajmi ritkán lesz elérhető, hogy a kompromisszum határai tekintetében a nemzeti többség és kisebbség hasonló véleményen legyenek. Ezért minden lépés e téren gyakran erős ellenhatásokat vált ki, úgyhogy végleges nyugalmi állapot aligha jön valaha is létre. Hogy kik tekinthetők nemzeti kisebbségnek, annak elméleti meghatározása ugyanazokba a nehézségekbe ütközik, mint amelyek a nemzeti összetartozás körének elhatárolását egyáltalában megnehezítik. Valamely népcsoportnak az állampolgárok többségétől eltérő származása lehet a nemzeti kisebbségek létrejöttének egyik alkateleme, de minduntalan találunk példát arra is, hogy a többséghez tartozó egyének összeolvadnak a kisebbséggel, úgyhogy a közös származásnak elválasztó hatása mindinkább elhalványodik. A külön nyelv sem feltétlen ismérve a kisebbség fogalmá-

nak, mert például az Északamerikai Egyesült Államokban élnek németek és olaszok, akik tiltakoznának az ellen, hogy őket valaki nemzeti kisebbségnek minősítse, viszont Jugoszláviában a szerbek kisebbségnek tekintik a horvátokat, bár ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a többség. Ebben az utóbb említett viszonylatban a vallás játszik szerepet, amennyiben a horvátok katolikusok, a szerbek pedig ortodoxok, de az ilyen ritka kivételt figyelmen kívül hagyva, a vallás sem alaptényezője valamely nemzeti kisebbség elkülönülésének a többségtől. Közös szokások, azonos életmód, hasonló kultúra megkülönböztethetnek egy kisebbséget a többségtől, de tartozhatnak a kisebbséghez olyanok, akiknél ez a közös életmód megszűnt, és létezhetnek népcsoportok, amelyek megtartották a kisebbségek életmódját, anélkül, hogy tovább is ehhez volnának számíthatók. E téren is közelebb jut a dolgok lényegéhez az, aki a valamely kisebbséghez való tartozást nem objektív, de szubjektív alapon igyekszik meghatározni és arra az eredményre jut, hogy nemzeti kisebbségnek tekinthető minden népcsoport, amely a többi állampolgárral szemben nemzeti egységnek érzi magát, kivált, ha a polgárok többségétől valamely nemzeti tekintetben fontos vonatkozásban (nyelv, vallás) különbözik.

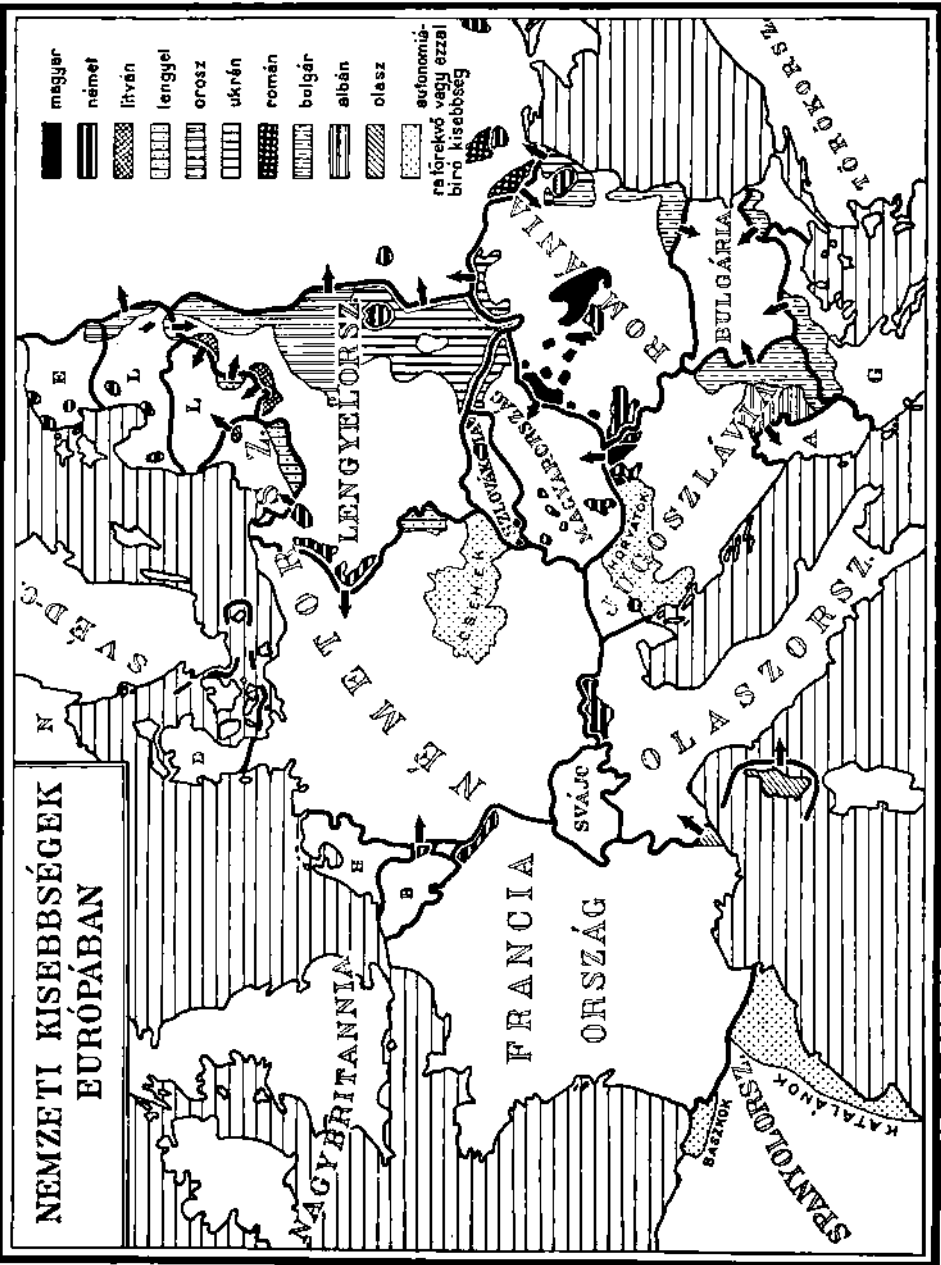
A világháború befejezése óta kifejlődött eszmemozgalmakban bizonyos jelentőségre tett szert az az újkeletű törekvés, amely szervezettséget és egységet akar teremteni a különböző hasonlójajú és hasonlónyelvű népcsoportok között az államhatárookra való minden tekintet nélkül. Erre céloz az a Németországból kiindult elmélet, amely megkülönböztetést tesz egyfelől az állami közösség (Staatsgemeinschaft) és másfelől a népközösség (Volksgemeinschaft) fogalmai között, és bizonyos egyenrangúságot vél megállapíthatni a kettő között. Ez elmélet szerint az állami közösségbe tartoznának valamely államnak összes polgárai, akkor is, ha közöttük különböző leszármazású, fajú, vagy anyanyelvű csoportok vannak. Viszont a népközösségbe tartoznának mindazok, akik egy és ugyanahhoz a fajhoz tartoznak, egy és ugyanazon a nyelven beszélnek és ennek révén egy és ugyanannak a kultúrának részesei akkor is, ha azok különböző államokban elszórtan élnek. Eszerint tehát például a magyar államközösségbe tartoznak az ország összes polgárai — a magyar anyanyelvűek éppúgy, mint a német, tót, vagy román nyelvi kisebbségek. Viszont a magyar népközösségbe tartoznának a magyar fajú és anyanyelvű magyar állampolgárok — tehát a német, tót, vagy román kisebbségek kizárásával — és a Románia, Jugoszlávia, Szlovákia, Németország területén és egyebütt élő

magyarok. A német államközösségbe tartoznának az összes német állampolgárok, tekintet nélkül anyanyelvükre, a német népközösségbe viszont az összes németek, úgyhogy ki volnának belőle zárva azok a német állampolgárok, akik esetleg nem német anyanyelvűek, viszont beléje tartoznának azok a németek, akik a Németbirodalmon kívül — Ausztriában, Svájcban, Elzászban, Magyarországon, Romániában stb. — élnek. Az államközösség politikai fogalom; a közösség tagjai feltétlen hűséggel tartoznak államukkal szemben, de ennek az államnak nem szabad megakadályoznia az esetleges nyelvi kisebbségek önálló kulturális fejlődését. A népközösség viszont kulturális természetű; hűséget követel kinek-kinek faj testvéreire, de nem róhat tagjaira semmiféle olyan kötelezettséget, amely azokat állampolgári köteleiségekkel ellentétbe hozhatná.

Azok az országok, amelyek a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kérdésekben aktívek vannak érdekelve, amelyek tehát az előtt a feladat előtt állanak, hogy lehetőleg szorosban magukhoz kapcsolják a külföldi országokban élő fajrokonikat, vagy azért, hogy azokat nemzeti jellegük megtartásában támogassák, vagy azért, hogy azokat esetleges terjeszkedési törekvések pilléreiként építsék ki, rokonszenvesnek fogják találni ezt az elméletet. Ez áll különösen Németországról, hiszen ez az egész elmélet bizonyos régi német nemzeti ideológiáknak eddig utolsó fejleményeként Németországban keletkezett és Németország testére van szabva. A „népközösség“ gondolata itt logikus továbbfejlesztése a régi „allddeutsch“ gondolatnak. Mindkettő a német nemzeti öntudat megerősítését, Németország külföldi pozíciójának megszilárdítását, a külföldön élő német kisebbségek faji öntudatának emelését tűzte ki célul, és a két eszmeáramlat között csak az a különbség, hogy a régi őszintebben, nyersebben és ezért talán ügyetlenebbül hirdette a maga céljait, míg az új simább, burkoltabb és ruganyosabb alakban lép fel, úgy hogy annak valóságos céljait a szükséghez képest lehet egyszer erősen hangsúlyozni, másszor eltitkolni és letagadni. Ezzel szemben azok az országok, amelyek, mint például Lengyelország, a kisebbségi mozgalmakban passzívek vannak érdekelve, amennyiben nem ők követelik külföldön élő fajrokonik érdekeinek megóvását, hanem mások követelik tőlük egyes, határaik között élő nemzeti kisebbségek külön jellegének megóvását és belső mozgási szabadságának biztosítását, szükségszerűen óvatosak és tartózkodóak lesznek a népközösség elméletével szemben. Gondolni fognak arra, mily szörnyű zavart idézhet elő a nagy tömegekben, ha valaki azt kívánja tőlük, hogy egyszerre két

NEMZETI KISEBBSÉGEK EURÓPÁBAN

- magyar
- német
- litván
- lengyel
- orosz
- ukrán
- román
- bolgár
- albán
- olasz
- autonómia-
ra forduló vagy ezzel
birt. kisebbség

különböző közösséghez tartozóknak érezzék magukat és mindig helyesen teyenek különbséget az ebből fakadó kettős kötelességek között. És nem fogják elfelejteni azt sem, hogy hasonló eszmék hirdetése a múltban gyakran indított meg olyan eszmeáramlatokat, amelyek végül államokat robbantottak szét. Legnehezebb a népközösség elméletével szemben való állásfoglalás azokban az országokban, amelyek, mint például Magyarország, a kisebbségi kérdésekben úgy aktív, mint passzív irányban vannak érdekelve.

Általában ma 45 millió lélekre becsülhetjük azoknak számát, akik különböző európai államokban mint nemzeti kisebbségek élnek. Ez azt jelentené, hogy Európa lakóinak 11 százaléka tartoznék valamely kisebbség kere tébe. A világháború előtti helyzethez képest a kisebbségek száma körülbelül felére csökkent, ami egyes többnyelvű államnak — Ausztriának, Magyarországnak, Törökországnak, Oroszországnak — felosztására vezethető vissza. A kisebbségek számára vonatkozó adatok azonban nem pontosak. Az egyes nemzetek népszámlálási eredményei ritkán mutatnak helyes és objektív képet a valóságos viszonyokról. Kivált olyankor, amikor valamely terület más nemzet birtokába kerül, — amint ez a világháború után sokhelyütt megtörtént — mindig az észlelhető, hogy az újabban uralomra jutott faj gyarapodik, a régebben uralkodott faj pedig hirtelen csökken. Ebben bizonyára éppen annyi része van az ilyen uralomváltozások után természetszerűen bekövetkező elvándorlásoknak, mint a népszámlálások végrehajtásában követett tendenciáknak. Ez idő szerint Európában legnagyobb a nemzeti kisebbségek számaránya Romániában, ahol 11 különböző nemzetiség a lakosságnak 35'8%-át alkotja. Lengyelországban 7 nemzetiség a lakosság 30'5%-át, Lettországnak ugyancsak 7 nemzetiség a lakosság 26%-át, Spanyolországban 2 nemzetiség a lakosság 23%>-át, Litvániaiában 6 nemzetiség a lakosság 19'1%-át, Jugoszláviaiában 5 nemzetiség a lakosság 15'2%-át, Bulgáriaiában 8 nemzetiség a lakosság 14%-át és Magyarországnak 5 nemzetiség a lakosság 10%-át adja.

Leginkább szét vannak forgácsolva a németek, akik közül Németországnak kívül még 6'4 millió lélek él. 1,382.000 német él Franciaországnak, 1 millió Oroszországnak, 700.000 Romániában, 550.000 Magyarországnak és 514.000 Jugoszláviaiában.* Ukránok négy különböző államban élnek, mégpedig a legtöbben (25 millió) Szovjetoroszországnak, itt azonban nem számítá-

* Az adatok a huszas évek állapotát tüntetik fel, az utolsó — 1930. évi — magyar népszámlálás szerint 479.000 magyarországi német van.

nak nemzeti kisebbségnek, azután 3'9 millió Lengyelországban, 500.000 Kárpátalján és ugyanannyi Romániában. Magyar kisebbség három országban van, még pedig — a hivatalos adatok szerint — Romániában 15 millió, Szlovákiában 150.000 és Jugoszláviában 472.000. Lengyelek hat országban élnek kisebbségként: Németországban 1 millió, Oroszországban (325.000), Litvániában (66.000), Lettországon (59.000) és Romániában (35.000).

Az államoknak magatartása a saját nemzeti kisebbségeikkel szemben igen nagy eltéréseket tüntet fel. Egyesek a kisebbségeknek többé-kevésbé erőszakos beolvasztására törekcsenek, míg mások a kisebbségek teljes kielégítésével vélik a nemzetiségi ellentétekből fakadó nehézségeket elháríthatni. Mindkét törekvésre van példa a világháborút követő időben is. Mivel a kisebbségek elnyomása rendszerint ellenszenves a külföld intelligens elemeinek szemében, viszont a kisebbségek teljes kielégítése az illető nemzetek saját belső közvéleményébe szokott beleütközni, azért a kisebbségi politika legtöbbször a két ellentétes iránynak valamilyen zagyva keveréke, amelyben egyszer az egyik, másszor a másik elem jut erősebben érvényre.

Egyes kisebbségeknek a többségbe való beleolvadása igen gyakran a természetes fejlődés eredménye, amely majdnem észrevétlenül megy végbe. Itt-ott azonban egyes nemzetiségeket előbb véres küzdelmekben kellett leigázni, míg más nemzettel összeolvadtak. Még más esetekben a beolvadásnak ellenálló erők olyan nagyok voltak, hogy a beolvadás egyáltalában nem tudott megtörténni. Az ilyen beolvadási — asszimilációs — folyamatok kétségkívül megnehezdedtek, amikor előbb egyes nemzetekben, majd később mondhatni valamennyiben különleges nemzeti öntudat és nemzeti érzés fejlődött ki, amely hatalmas eszközzé vált bizonyos politikai célok elérésére. Ezek a megváltozott viszonyok két irányban éreztették hatásukat. A többségnepeket arra bírták, hogy ne nézzék többé tétlenül az idegen testnek érzett kisebbségek fejlődését és anyagi gyarapodását, hanem igyekezzenek azoknak a többségbe való beolvasztását e célnak megfelelő politikával siettetni és biztosítani. A nemzeti kisebbségek pedig a nemzeti öntudat felébredésének hatása alatt mindinkább kezdtek komoly kötelességüknek tekinteni a beolvasztás ellen való ellenállást.

A beolvasztásnak többé-kevésbé mindig erőszakos eszközei közé tartozik a kisebbségek nyelve tanításának megnehezítése vagy megakadályozása, a kisebbségekkel szemben olyan követeléseknek támasztása — pl. nyelv-

ismeretek tekintetében —, amelynek nem tudnak megfelelni, amivel azután bizonyos megélhetési lehetőségek el vannak zárva előlük, azután a földbirtoknak agrárreform címen való olyan új megosztása, amely az illető terület uralkodó többségét erősíti és kisebbségét gyengíti vagy mindazoknak az intézményeknek elsorvasztása, amelyek a kisebbségek gazdasági és pénzügyi ellenállóképességét támasztják alá stb. stb. A faji érzés az idők folyamán, kivált a kultúra kezdetleges fokán álló társadalmakban, mind nagyobb és nagyobb türelmetlenségre vezetett, ez pedig a kisebbségek elnyomásának mind brutálisabb és brutálisabb alakjait eszelte ki. Ma ezen a téren egyes államok skrupulus nélkül alkalmaznak olyan eszközöket, amelyekhez a világháború előtt senki sem mert volna hozzányúlni, mert beleütköznek a jogegyenlőségnek vagy a tulajdonjog szentségének akkoriban még nagyra becsült és feltétlenül tiszteletben tartott elvébe. Hiszen azt a bánásmódot, amelyben egyes nemzetek a maguk kisebbségeiket részesítik, ma is politikai kultúrájuk fokmérőjének lehet tartani.

Elvileg is védőkre talált az az álláspont, hogy a kisebbségi kérdés legtermészetesebb megoldása a kisebbségeknek a többséggel való egybeolvadása, ezért ezt minden módon elő kell mozdítani. Erre az álláspontra — az ú. n. asszimilációs elmélet álláspontjára — helyezkedett 1925. decemberében a Népszövetség Tanácsában Mello Franco braziliai delegátus, aki egyik a kisebbségi kérdést tárgyaló előadói jelentésében azt a felfogást vallotta, hogy „nem lehet egyes államokon belül a lakosoknak egész tömegeit teremteni, akik a nemzetnek általános szervezetével szemben állandóan idegeneknek érzik magukat“. Ezeknek a tömegeknek, szerinte, csak átmenetileg van szükségük bizonyos jogvédelemre, hogy ezáltal előkészítsenek a teljes nemzeti egység (complète unité nationale) megteremtésének szükséges előfeltételei. Mello Franco helyeslően idézi az egyik lengyel író 1922-ben írt cikkének fejtegetéseit, amelyek szerint el kell kerülni, hogy az államon belül állam teremtődjék és meg kell akadályozni, hogy a kisebbség, ahelyett, hogy összeolvadásra törekednék azzal a társadalommal, amelyben él, privilegizált réteggé és idegen testként kristályosodjék ki, mert ha a kisebbségek autonómiája túlzott koncepciójának utolsó következményei is levonatnak, a kisebbségek törekvései az államok szétbomlasztására és a nemzetek szétforgácsolására vezethetnek. Ezt az elméletet a Népszövetségben kivált Apponyi Albert gróf támadta meg fényes okfejtéssel, és ez természetesen is, hiszen annak alkalmazása több mint hárommillió főnyi magyar kisebbségeknek megsemmisítésére vezethetne.

A kisebbségekkel szemben követett magatartás másik módszere a nemzetiségek teljes kielégítése, amelyre a világháború utáni korszakban egyes országok a nemzetiségek kulturális autonómiájának megvalósítása alakjában igyekeztek eljutni. Az ilyen nemzetiségi autonómiákra való törekvés a világháború előtti Nagy-Magyarország nemzetiségi harcaiban is szerepet játszott: már a múlt század hatvanas éveiben az volt az ütköző pont a magyarság és Magyarország nemzetiségei között, hogy a nemzetiségek mint ilyenek, azaz mint testületek találjanak-e elismerésre, vagy pedig mint egyének kapjanak olyan polgári jogokat, amelyek biztosítják az ország többi polgáraival való-teljes jogegyenlőségüket és lehetővé teszik részükre saját nyelvük, szokásaik, kultúrájuk megtartását. A magyar törvényhozás az 1868. évi nemzetiségi törvényben az utóbbi utat követte, a másik út, amelynek követését a nemzetiségek kívánták, valószínűleg valamilyen, a modern kisebbségi autonómiákhoz hasonló alakulat felé vezetett volna. A nemzeti kisebbségek autonomisztikus megszervezésére a vallásfelekezetek között valamikor dúló harcoknak hasonló alapon való végleges elintéződése adott egyfelől példát, másfelől útmutatást. Három-négy évszázad előtt sokféle lehetetlennek tartották, hogy különböző vallásfelekezetek hívei békében megéljenek egymás mellett, mert az egyes felekezetek éppen olyan beolvasztási törekvéseknek hódoltak, mint ma a nemzeti csoportok. Ma pedig egészen természetesnek találjuk, hogy a különböző vallásfelekezetek saját híveiket külön tartják nyilván, önállóan gondoskodnak azok lelki és vallási szükségleteiről és nem is jutnak abba a helyzetbe, hogy egymás útjait keresztezzék. Közelfekvő az a gondolat, hogy hasonló módon a különböző fajok és nemzetiségek nyelvi és kulturális törekvéseit is összhangba lehet egymással hozni. Az első ilyen természetű kísérlet, — amelynek célja azonban nem a kisebbségek kulturális autonómiája volt, hanem a faji ellentéteknek a politikai választásokból való kiküszöbölése — a világháború előtti korban Ausztriában történt, ahol egyes tartományokban a német és cseh nemzetiségű választókat külön névsorokba — az ú. n. nemzeti kataszterbe — foglalták abból a célból, hogy az egy-egy névsoron szereplő, tehát egyazon fajhoz tartozó polgárok külön válasszák meg a maguk képviselőit. E rendszer mellett egyik faj sem volt kitéve annak a veszélynek, hogy az egyik fajhoz tartozó többség meg fogja akadályozni, hogy a másik megfelelő képviselőhöz jusson, — ezt a célt azonban más módon is el lehet érni. Valóságos nemzetiségi autonómia az, amely Észtországban létesült, az 1920. évi alkotmány 21-ik cikkének azon intézkedése alapján, hogy az Észtország-

bán élő kisebbségek a maguk kulturális és jóléti érdekének megóvása érdekében autonóm intézményeket teremthetnek. Az alkotmány ez intézkedésének megvalósítására 1925-ben egy, az észtországi nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájának megszervezésére vonatkozó törvény jött létre. E törvény szerint mindazok, akik egy kisebbséghez tartozónak vallják magukat, külön lajstromba vétethetik fel magukat. Ha ilyen lajstromban legalább 3000 egyén szerepel, ezeknek joguk van arra, hogy a maguk köréből „kulturális tanácsot“ állítsanak fel, amelynek feladata az illető nemzeti kisebbség nyilvános- és magántanintézeteinek megszervezése, vezetése és a felettük való felügyelet, továbbá a kisebbség egyéb kulturális feladatairól való gondoskodás és az e célból létesített intézmények és vállalatok feletti felügyelet gyakorlása. Ezek az autonóm szervezetek adókat vehetnek ki és adományokat fogadhatnak el, de az államtól is rendszeres pénzbeli támogatásban részesülnek. A kisebbségek ebben a rendszerben autonóm testületekké, valóságos jogi személyekké válnak. Egészen hasonló elveken épült fel az a törvény javaslat, amelyet 1927-ben a karintiai német pártok adtak be az ottani szlovén kisebbség autonómiájának megszervezése tárgyában. A kisebbségi kérdésnek ilyen nagyvonalú megoldása azonban természetesen csakis ott képzelhető el, ahol a kisebbségnek valóban csak kulturális természetű kívánságai vannak és mindenfajta politikai törekvés teljesen távol áll tőle.

A legtöbb állam kisebbségi politikája az imént említett két véglet között mozog. Van a kisebbségi kérdésnek egy nyugalmi állapota, amelyben úgyszólván semmiféle nehézséget nem okoz. Ez az állapot addig áll fenn, ameddig nincsen nagy különbség a között, amit a kisebbség kíván és amit a többség megadni kész, ameddig a kisebbség őszintén ragaszkodik ahhoz az államhoz, amelyben él és a többség is bizalommal van iránta abban a tekintetben, hogy nincsenek olyan politikai céljai, amelyeknek súlj⁷pontja az ország határain kívül fekszik, ameddig a kisebbség a saját állama és saját fajtája iránti hűség között netán keletkező lelki összeütközések esetében feltétlenül az állam iránti hűségnek ad elsőbbséget, a többség viszont megelégszik ezzel az államhűséggel és nem kívánja meg, hogy a kisebbség a saját fajtájához való ragaszkodásról is lemondjon. Oly eszmék, amelyek akár a többség, akár a kisebbség komoly elemeit ettől a kölcsönös ragaszkodáson és bizalmon alapuló iránytól eltérítik, nyilvánuljanak azok akár szűkkeblűségben az egyik, akár telhetetlenségben a másik oldalról, szükségszerűen megbontják ezt a nyugalmi állapotot és annak helyébe harcot idéznek elő

többség és kisebbség között. Ez a harc mindkét félre nézve áldozattal jár, és ebben a harcban egyik fél sem képes célját elérni, mert még sohasem sikerült sem egy többséget harc útján engedékenységre bírni, — hisz ellenkezőleg, minden ilyen szándék csak megmerevíti a többség akaratát, — sem pedig egy kisebbséget erőszakos eszközökkel teljesen megsemmisíteni, — mert hiszen ellenkezőleg, minden igazságtalannak és erőszakosnak érzett intézkedés csak fokozza a kisebbség nemzeti öntudatát és ellenállásra való készségét. Már sokan tapasztalták, hogy azok az intézkedések, amelyeknek célja volt a nemzetiségi öntudat elfojtása, valóban ilyen nemzeti öntudatot teremtettek.

A nemzeti kisebbségeknek a többséghez való viszonya egészen a világháborút befejező békekötésekig az egyes államok belső ügye volt. Szuverenitásuk sérelme lett volna, ha abba valamely külső tényező befolyást akart volna gyakorolni. Ezt a helyzetet némileg megváltoztatták a békeszerződések, amelyek egyes államokat (Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Görögország, Ausztria, Magyarország és Bulgária) arra köteleztek, hogy a nemzeti és vallási kisebbségek jogait tiszteletben tartsák. A főhatalmak ezenkívül külön kisebbségvédelmi szerződéseket is kötöttek azokkal az országokkal, amelyek a békeszerződések intézkedései alapján területileg meggyarapodtak. Ezekben a szerződésekben az illető országoknak köteleességet kellett vállalniuk arra, hogy összes lakóiknak nemzetiségükre, vallásukra vagy nyelvükre való tekintet nélkül, teljes polgári egyenlőséget és véleményszabadságot fognak biztosítani, különösen pedig nem fogják őket megakadályozni nyelvük szabad használatában és iskolák alapításában. E kötelezettségek vállalása mintegy előfeltétele volt azoknak a területi gyarapodásoknak, amelyekben a békeszerződésekben részesültek. Később azután egyes államközi szerződések (német-lengyel, jugoszláv-román, osztrák-csehszlovák stb.) a békeszerződésekben és a békekötés előtt megkötött kisebbségvédelmi szerződésekben foglalt intézkedéseket még kiszélesítették. E köteleességek megtartásának ellenőrzését a Népszövetségre bízták. Ennek minden tanácstagja fel van jogosítva arra, hogy felhívja a Tanács figyelmét a kisebbségi jogokon történt bármely sérelemre. Ugyanitt tárgyalják le a kisebbségek részéről a Népszövetséghez intézett panaszokat is, de 1920 óta ezeket a panaszokat előbb egy háromtagú bizottság nézi át és selejtez ki. A Tanácsnak jogában áll meghozni mindazokat az intézkedéseket, amelyeket az adott esetben szükségesnek tart, nézeteltérések esetében a Tanács minden tagja a Hágai Nemzetközi Bíró-

ság elé viheti az ügyet. Ilyenformán ezidőszerint a kisebbség és a többség között felmerülő kérdések legalább is azokban az országokban, amelyeket a békeszerződések vagy a béketárgyalások alkalmával megkötött kisebbségvédelmi szerződések kötnek, többé nem kizárólag belső ügyek, hanem azokban bizonyos külső beavatkozásnak is lehet helye. Állandó törekvés, hogy a szóbanforgó megkötöttségeket az összes államokra kiterjesszék, de ezek ellenállásán ez eddig mindig megghiúsult, sőt Lengyelország a Népszövetségben bejelentette, hogy a maga részéről felmondja a vele megkötött kisebbségvédelmi szerződést.

Mindeddig a békeszerződések alkalmával életbelépett kisebbségvédelmi intézkedések meglehetősen hatálytalannak bizonyultak. Azok az államok sem törődtek velük, amelyeknek ezeket a kötelezettségeket mint területi gyarapodásuk feltételét kellett vállalniok, sőt a legbrutálisabban talán éppen ezek az országok bántak a maguk nemzeti kisebbségeivel. A Népszövetség pedig a kisebbségvédelmi intézkedések ellenőrzésénél is teljesen csődöt mondott. Rengeteg panasz érkezett hozzá kisebbségi ügyekben, de ezeknek csak elenyésző csekély része került a Tanács elé, a többi már a hármás bizottságban megrekedt. Azok között az ügyek között, amelyek a Tanácsig eljutottak, ismét csak egy nagyon csekély hányad tudta elkerülni a többiek sorsát, hogy t. i. egyszerűen napirendre térjenek felette. E könyv más helyén foglalt fejtegetések mutatják, hogy a kisebbségi panaszokkal szemben való tehetetlenség a Népszövetség leggyengébb pontjai közé tartozik.